

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
LXVIII/1

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
MATICA SERBICA
CLASSIS LITTERARUM
ARCHIVUM PHILOLOGICUM ET LINGUISTICUM

Покренут 1957. године
До XXVI књиге (1983) излазио под називом *Зборник за филологију и лингвистику*

Главни уредници:
Др Миливој Павловић (1957–1960), др Рудолф Коларић (1961–1962),
академик Павле Ивић (1963–2000), академик Александар Младеновић (2001–2009),
академик Јасмина Грковић-Мејџор (2010–)

LXVII/1

Уредништво:

Др МИЛИВОЈ АЛАНОВИЋ, Др НАДА АРСЕНИЈЕВИЋ, Др ЖАРКО БОШЊАКОВИЋ,
Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЦОР, Др ДРАГА ЗЕЦ, Др МАРИНА КУРЕШЕВИЋ, Др ГЕРХАРД НЕВЕКЛОВСКИ,
Др МОТОКИ НОМАЧИ, Др СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ, Др ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ, Др МАТО ПИЖУРИЦА,
Др ВЛАДИСЛАВА РУЖИЋ, Др СВЕТЛАНА М. ТОЛСТОЈ, Др ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА, Др БЈОРН ХАНСЕН

Collegium redactorum:

Dr MILIVOJ ALANOVIĆ, Dr NADA ARSENIJEVIĆ, Dr ŽARKO BOŠNJAKOVIĆ, Dr JASMINA GRKOVIĆ-MAJOR,
Dr BJÖRN HANSEN, Dr MARINA KUREŠEVIĆ, Dr GERHARD NEWEKLOWSKY, Dr MOTOKI NOMACHI,
Dr SLOBODAN PAVLOVIĆ, Dr DRAGOLJUB PETROVIĆ, Dr MATO PIŽURICA, Dr VLADISLAVA RUŽIĆ,
Dr SVETLANA M. TOLSTOJ, Dr ZUZANNA TOPOLIŃSKA, Dr DRAGA ZEC

Главни и одговорни уредник:
Академик ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЦОР

ISSN-0352-5724 | UDK 80/81(082)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

LXVII/1

НОВИ САД
2024

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Тијана Ашић, Марија Симоновић: Однос језика и мозга: рефлексije о питању модуларности и неуропластичности у неуролингвистици	7
Орсат Лигорио: Историја тоничког вокализма у влашком вернакулару Бора и Мајданпека	19
Радмило Маројевић: Љубиша и Његош – лексичке и фразеолошке паралеле (Фрагмент: <i>Пој Андровић нови Обилић</i> , 1)	33
Иван Књиџар: Интерпретирање фактивне допуне у разговорном дискурсу: примена модела семантичке неспецификованости	49
Јелена Редли: Трансформација наратива у адаптираним бајкама: улога језичких ограда у савременом приповедању	65
Маријан Јелић: О неким проблемима утврђивања одредничке речи у фреквенцијским речницима	85
Аница Глођовић: Стативност и глаголски вид у енглеском са освртом на српски језик	95
Марко Гагић, Јелена Бабић: Дериџа, дијалекат Марока – приказ фонетских особености	109

ХРОНИКА

Миливој Алановић: In memoriam: проф. др Вера Васић (1948–2023)	123
--	-----

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

Марина Курешевић: О комуникативној пракси на отоманском и угарском двору у XV и XVI веку	129
Александра Цолић Јовановић: Зорица Никитовић, Невен Исаиловић (ур.). <i>Српске њовеље средњовековне Босне и Хума (историјски, џеолошки, књижевни и језички аспекти)</i>	134
Наташа Киш: Ивана Антонић. <i>Оледи из синџаксе и семантике њагежа</i>	138
Страхиња Степанов: О српско-енглеским језичким додирима – обједињено: контактано и контрастивно	145
Мира Милић: Predrag Novakov. <i>Studije iz englesko-srpske kontrastivne gramatike glagola</i>	154
Ана Крстић: <i>Појмовник српских линвистичких џермина</i>	162
Упутство за припрему рукописа за штампу	167
Contents	173

Тијана Ашић
Марија Симовић

ОДНОС ЈЕЗИКА И МОЗГА: РЕФЛЕКСИЈЕ О ПИТАЊУ МОДУЛАРНОСТИ И НЕУРОПЛАСТИЧНОСТИ У НЕУРОЛИНГВИСТИЦИ*

Неуролингвистика обједињује наша знања из анатомије и физиологије централног нервног система, а њен циљ је проучавање можданих структура и процеса од којих проистиче способност говора, читања и разумевања исказа. У неуролингвистици је већ неко време актуелан претежно немодуларан приступ језичкој способности и говорној делатности, а и у фундаментално-научном смислу неуролингвистике, предност има, такође, немодуларни приступ, који за разлику од модуларног не поштује строгу дистинкцију између продукције и рецепције. Полазне хипотезе неуролингвистике, развијене су паралелно са идентификацијом специфичних лингвистичких центара у мозгу и трасирале су пут холистичком приступу у разумевању и интерпретацији језичке поруке.

Кључне речи: неуролингвистика, језик, мозак, модуларност, неуропластичност.

Neurolinguistics encompasses our knowledge of the anatomy and physiology of the Central neural system. Its aim is to explore the brain structures and processes responsible for the capacity of speaking, reading and understanding utterances. In neurolinguistics nowadays the non-modular approach to linguistic and speech competence prevails. This approach is also accepted in language science since it does not respect the difference between production and reception. The initial hypotheses, developed together with the identification of the linguistic centres in the brain have traced the road to the holistic approach of understanding and interpretation of the linguistic message.

Key words: neurolinguistics, language, brain, modularity, neuroplasticity.

1. КРАТАК ПРЕГЛЕД О НАСТАНКУ ГОВОРНОГ ЈЕЗИКА. Владaјуће гледиште о времену настанка говорног језика раних разумних људи говори да се оно поклапа са појавом симболичког и апстрактног начина мишљења, што се види по уклесаним знацима и цртежима по пећинским зидовима уз помоћ окера, аорганиског пигмента жућкасте боје, на бази оксида гвожђа. Оно што је било пресудно за појаву способности говора, своди се, по данашњем схватању, на ген FOXP2 који је увек у два примерка смештен на дугом краку 7. хромозома. Сви кичмењаци имају ген FOXP2, али у популацији људи он се разликује од животињског, па и од шимпанзиног, и то само по две аминокиселине, што би говорило да је та минимална еволуциона преправка кључни разлог због кога људи говоре, за разлику од шимпанзи, иако су у извесној мери у стању да савладају знакове људског језика. Међутим, треба имати у виду да је мозак шимпанзе три пута лакши од мозга човека (в. Ашић 2014).

* Аутори захваљују проф. др Момчилу Ђорђевићу, неурохирургу, за драгоцене савете и коментаре.

За FOXP2 није се знало све до пре двадесет година, када је у Енглеској почело трагање за разлогом тешког поремећаја изговарања и разумевања у половини једне велике енглеске породице, чак три генерације уназад. Кад је ген идентификован показало се да му је поремећена структура. Скоро десет година касније, маја 2009. године, палеоантрополог и генетичар Сванте Пабо и биолози на Институту Макс Планк у Лајпцигу генетски су модификовали миша тако што су му уместо сопственог FOXP2 ставили људску верзију истог гена.

Скичање тог миша од тада се разликовало од скичања свих осталих у лабораторијским кавезима¹. Тим истраживача вођен доктором Денијелом Гешвиндом са Универзитета у Лос Анђелесу (САД) направио је исте године сличан експеримент тако што је шимпанзину верзију гена FOXP2 убацио у ДНК² у неке неуроне човека и обрнуто. Видео је да FOXP2 има командни утицај на функције 116 околних гена у неурону³.

Гешвинд је на следећи начин објаснио функционсање овог гена: „као што диригент снижава интензитет музике једног дела оркестра, а појачава га до крешченда у другом делу”, тако и FOXP2 држи под својом диригентском палицом мноштво гена чији је утицај битан за fine покрете мишића грла, језика, усне дупље и усана; сви они учествују у изговарању речи (VERNES et al. 2011).

Током феталног развоја плода човека, FOXP2 делује подстицајно на кору обе половине мозга, иако су центри за изговарање и разумевање речи, најчешће на његовој левој половини. Говорни језик људи је смислена композиције речи из којих настају реченице, што ономе ко говори омогућава изражавање мисли. Композиционална природа језика даје људима бескрајни капацитет стварања нових реченица, јер онај ко говори може комбиновати и рекомбиновати низ речи у различитим улогама. Тако је са 25 различитих речи, за сваку од улога у реченици, могуће направити 15 000 различитих реченица. О паралелној лингвистичкој и биолошкој еволуцији и о примени статистичког модела за тај проблем, може се видети у публикованим радовима насталим у еволуционој лабораторији Марка Пегела на Универзитету Рединг у Енглеској (PAGEL 2017: 15: 64.) Ипак, важно је истаћи да су језичка продукција и интерпретација далеко сложенији процес од изговарања гласова, односно речи, те се лингвистичка способност сигурно није јавила само као последица мутације тог гена, већ и у складу са општим развојем интелекта и емпатичности. С тим у вези, јасно је да на развој језичке способности утичу и многи други гени. Ради се о генима FOXP2, CNTNAP2, FOXP1, GNPTAB, GNPTG, NAGPA укљученим у језички, социјални и когнитивни развој.

Студије на мишевима (ENARD 2011) показале су да мутације на гену FOXP2 могу утицати на вокализацију и моторичке вештине везане за кому-

¹ Мишеви и људи далеки су рођаци чији је заједнички предак живео пре 70 милиона година.

² Секвенцијална анализа ДНК (често и „читање” ДНК) термин је који представља све биохемијске методе којима се одређује распоред нуклеобаза (А-аденин, Ц-цитозин, Г-гуанин, Т-тимин) у кратким секвенцама ДНК.

³ Неурони човека потицали су из лабораторије у којој су одржавани под оптималним условима, сличним онима у мозгу живе и здраве особе.

никацију, додатно подржавајући његову улогу у развоју говора и језика. Мутације гена SRPX2 код мишева доводе до разлика између скичања микшева са мутираним и немутираним генима.

2. РАЗУМЕВАЊЕ ГОВОРА. У неуролингвистици, актуелан је холистички и претежно немодуларни⁴ приступ језичкој способности и говорној делатности; у фундаментално-научном смислу, а и за теоретичаре, адекватнији је од класичног строго модуларног приступа пре свега заснованог на опозицији *ѝпродукција – ѝерцејција* (FRIEDERICI 2011; ULLMAN 2016). То су битне предности над ранијим хипотезама и ставовима о строго подељеној неуролошкој условљености језичке комуникације. У историји неуролингвистике могу се идентификовати две главне ере, које се међусобно разликују по методологијама и функционалним моделима: а) афазиолошка ера, која је започела у 19. веку и потом је прерасла у класичан модел центра и путева у левој мозданој хемисфери, и б) ера неуроимицинга (приказивање мозга и осталих делова нервне система сликом), који се постепено и стално развија од друге трећине прошлог века, све до данашњег времена. У новој ери неуролингвистике дошло је до побољшања класичног модела репрезентације језичке способности у мозгу.

3. ЛОКАЛИЗАЦИЈА ЈЕЗИЧКИХ ФУНКЦИЈА. Питање којим се у модерно доба лингвисти интензивно баве гласи: да ли у мозгу постоји посебан центар за језик? Данас се сматра да је далеко већи део мозга укључен у генерисање и разумевање говора него било које друге активности. Полазне хипотезе неуролингвистике засноване су на постојању специфичних језичких центара у мозгу. Још у 19. веку неуролози су запазили да услед оштећења мозга долази до проблема у говору и разумевању језика, такозваних афазиа. Такође, одавно се зна да је код већине људи тј. у 80% светске популације (ово се односи на готово све десноруке али и већину леворуких⁵), лева моздана половина важнија је од десне, јер се у њој налазе центри за језик и зоне одговорне за мишљење и интелигенцију (ЂОРЂЕВИЋ 1996: 17).

Од првих корака неуролингвистике централна тема је локализација церебралних структура које су одговорне за различите језичке процесе. Откривање начина на који су језичка способност и мозак повезани суштински зависи од методолошких ресурса којима се располаже. Некада се мозак посматрао по завршеним обдукцијама⁶, на пример, афазичних особа, док су одавно на располагању инсталације потпомогнуте компјутерима, које омогућавају преглед мозга *in vivo*.

⁴ Модуларност се у овом смислу посматра као постојање засебних урођених доменски специфичних структура (SAMUELS 2000: 16) у људском мозгу задужених искључиво за усвајање језика, за разлику од оних који контролишу „остале централне аспекте људске когниције” (NEWPORT 2011: 279).

⁵ Одавно је познато да је лева хемисфера доминантна за језичке функције код 96% десноруких и код 70% леворуких: од преосталих левостраних, код половине је доминантна десна хемисфера, а код половине су обе хемисфере подједнако активне.

⁶ Метод *postmortem* посматрања мозга односи се на испитивање мозга преминулих пацијената, тако што се откривају зоне чије је оштећење проузроковало језичке проблеме.

Друга, за лингвисте веома значајна област повезана је с питањем који су то аспекти језика мапирани у мозгу. Ово подразумева да се узимају у обзир како двострука артикулација језика, тако и дистинкције између облика и значења његових јединица, и најзад, принцип композиционалности (в. Ašić 2014: 92, у припреми), као основно полазиште савремене семантике. Док су ране студије показивале тенденцију фокусирања на дистинкције у модалитету, посебно у погледу опозиције „произвођење – разумевање”, савремена истраживања посветила су се разоткривању мистерије можданих структура одговорних за фонетику, семантику и прагматику, укључујући и финије дистинкције попут разлике именица – глагол или опозиција живо – неживо.

Историја неуролингвистике започела је 18. априла 1861. године када је француски лекар – анатом и антрополог, Пјер Пол Брока пријавио Антрополошком друштву у Паризу своје откриће дела мозга у чеоном пределу у коме се налази центар способности говора. Пре 160 година било је то револуционарно откриће. Пацијент, чије је име било Леборњ, у литератури је познат као Тан, јер *тан* је био једини слог који је могао да изговори после повреде главе, док су му способности разумевања биле релативно очуване. Постухмна анализа Леборњовог мозга показала је оштећење мозга у задње две трећине доње вијуге левог чеоног режња, која је тик уз премоторно поље кортекса. Касније је утврђено да пацијенти после можданог удара или повреде у најнижем делу чеоног режња говоре споро и отежано, лоше артикулишу и с муком проналазе речи. Језик им је у великој мери аграматичан, а начин изражавања „телеграфски”. Брокина афазиа је по својој природи била моторичка, јер су пацијенти имали очувану способност разумевања говора. Брокино отриће центра за артикулацију поткрепила су значајна открића до којих је 1874. године дошао немачки неуролог Карл Вернике. Он је описао случај два пацијента чији је говор био релативно флуентан, премда је имао необичне семантичке одлике: уместо једне исправне речи субјект би употребио другу. Међутим, пацијенти би показивали значајан дефицит у разумевању говора. Постобдукциона анализа њихових мозгова навела је Верникеа на закључак и да је дефицит у разумевању изазван повредама у задњем делу горње од три слепоочне вијуге леве хемисфере, близу примарног слушног кортекса. Касније је ова зона названа Верникеовом, а проблем у разумевању језика постао је познат као Верникеова афазиа, која је по својој природи превасходно сензорна или рецептивна (VAMBINI et al. 2012). Говор погођених Верникеовом афазијом је течан, али бесмислен и некохерентан. Речи су често употребљене с погрешним значењем, а гласови у њима су испремештани. Пацијенти, такође, имају великих проблема са разумевањем говора, што је у очигледној вези са повезивањем концепата. Каснијим електричним стимулацијама мождане коре, дошло се и до других значајних запажања. Кад се оштети површина између центра смештеног у чеоном делу мозга и центра смештеног изнад и иза ува, особа која је доживела повреду није у стању да говори спонтано, али може без грешке понављати речи које је прво изговорио неко други. Осим тога, на прелазу између потиљачног дела мозга и центра за разумевање језика налази се једна зона која нам омогућава да наведемо која је боја посматраног предмета. Поред наведеног, оштећење мозга у том делу онемогућава читање текста написаног руком или

на неки други начин. То, међутим, није случај када су у питању језици са идеографским писмом, попут кинеског или јапанског. Око центра за разумевање језика у мозгу, налазе се површине кортекса у којима је депонован део дугорочног памћења, што је у вези са улогом меморије у разумевању усменог или писаног текста. За неуролингвистику од значаја је расуђивање немачког лекара, Лудвига Лихтхајма, који је претпоставио да је за произвођење и разумевање говора такође неопходно постојање једног искључиво семантичког чвора. Назвао га је концептуалним центром и поставио хипотезу да се он налази као веза између Верникеове и Брокине зоне. Повреде у овом подручју одговорне су за аномичну или семантичку афазiju. Она се констатује у случају неразумевања речи и назива познатих предмета или појава. Епоним „Лихтхајмов знак” односи се на феномен сличан субкортикалној⁷ афазiji пацијената који нису у стању да изговоре ниједну реч, али могу навести број слогова у њој, притискајући руку испитивача, по једанпут за сваки слог. Ово показује да пацијент схвата фонолошку структуру речи, али не може да је артикулише. Из наведеног следи да су фонетске анализе метајезичке природе, а не примарна језичка способност, те да је произвођење гласова резултат двеју различитих и независних операција, за које су одговорне две различите мождане структуре. Транскортикалне афазije могу бити моторне и сензорне, а карактерише их недостатак спонтаног говора. За разлику од Брокине афазije, овде пацијент понавља оно што је чуо.

Аномичне афазije онемогућавају проналажење одговарајућих речи за концепт; пацијент стално има утисак да му је реч на врх језика, али не може да је дозове. У аномичној афазiji нису оштећени центри за концепте (хипокампуси у слепоочним режњевима и оба чеона режња), што показују и експерименти чији учесници разумеју о каквом се појму ради и шта га одликује, али нису у стању да га именују. Лезије концептуалног центра имају другачије последице – пацијент исправно чује речи, али их доживљава као стране, не разуме њихово значење. Запажено је да се код неких пацијената јављају проблеми у вези са именовањем одређене класе речи, што говори да су различите зоне одговорне за одређене врсте речи, као и да неки теже користе мање честе речи, што указује на разлике у обради честих и ређих речи. Дислексија је поремећај способности читања и разумевања прочитаног. Неки људи у читању замењују неку реч њој семантички блиском, па ће, на пример, реч *демон* прочитати као *сојона*.

Добро је познато да су специфичне зоне у мозгу одговорне за аудитивну обраду језичких порука. Кад звук из ушију доспе у мозак, он бива обрађен у медијалном коленастом испупчењу који се налази у бази таламуса, одакле путује у Хешлов гирус, такође познат као трасверзални слепоочни гирус, који је, у суштини, горња површина целог слепоочног режња у коме је примарни аудиторни кортекс. У обради гласа учествују и чеони режњеви, и то више у асоцијацији звука и значења, а мање у дискриминацији гласова.

⁷ Субкортикална афазija настаје после можданог удара у зони пређег дела петље која спаја Верникеово поље са Брокиним пољем, а да притом нема оштећења кортекса на доњем, трећем гирусу левог фронталног режња мозга.

4. САВРЕМЕНИ НЕУРОЛИНГВИСТИЧКИ ПРИСТУП. Упоредо са стандардном медицинском бригом о пацијентима који траже помоћ и лечење због проблема с језичким функцијама, увођење у рутинску употребу компјутеризоване аксијалне томографије – CAT 1973. године означило је нову еру у дијагностичкој радиологији централног нервног система и целог тела. Испоставило се да је до тих дана читаво богатство потенцијалних радиолошких информација било у потпуном мраку. После CAT, појавила се 1980. године магнетна резонанца MRI. Убрзо затим, пред крај претходног миленијума, уведена је fMRI, функционална магнетна резонанца (*f* и *I* у акрониму fMRI стоје уместо *функција* и речи *imaging*). Енглеска реч *imaging* је одомаћена у медицинској радиологији, а реч је о процесу у коме се сликом приказује нешто што се не види голим оком. Врши се инсталација PET машина за томографију позитронске емије⁸ којом се прате мождане активности и других делова тела уз помоћ радиоизотопа⁹. Модерна дијагностика помогла је разумевању језика као активности која се истовремено догађа у различитим деловима мозга. Она региструје брзину и количину протекле крви кроз поједине делове мозга; при повећаној активности неурона у некој можданој зони повећава се количина крви и концентрација хемоглобина, који има изразиту боју, што се јасно види на екрану MRI. Појединачна слика одговара маси мозга од 1 до 2 кубна милиметра, јер машина снима милиметар по милиметар. Инсталација MRI не користи јонизујуће зрачење, стога нема штетне ефекте на биолошка ткива, што пружа могућност вишеструких прегледа (PRICE 2012).

Језичка способност се више не своди само на активност у Брокиној или Верникеовој зони, већ је синергија више центара који су везани не само за говор већ и за фину моторику, когницију и меморију, како краткорочну, тако и епизодичну и енциклопедијску. Оштећења у Брокиној зони доводе до дефицита у менталној граматичи, који се односи на синтаксичку и фонолошку структуру језика, док оштећења у Верникеовој доводе до прекида у спони између језика и мишљења. Наиме, логично је да у језичкој активности центри за произвођење и центри за разумевање морају бити у интеракцији што, у неуролошком смислу, омогућавају неуронски путеви. Произвођење исказа ослања се на оно што смо претходно чули и запамтили, док анализа информација које примамо почива на нашој способности предвиђања о говорној јединици која ће се појавити у следу: морфема, ако говоримо о речи, односно речи, ако говоримо о реченици. Савремена истраживања у неуролингвистици показала су, насупрот увреженој причи о центрима за језик, да заправо не постоји посебан, изоловани део мозга који би се могао идентификовати као „језички орган”. Чињеница да делови мозга укључени у продукцију и разумевање језика нису само смештени у различитим регијама мозга, већ су повезани са доменима који наизглед немају везе са енкодирањем и декодирањем комуникацијских јединица. То искључује могућност постојања дисконтинуираног модуларног језичког органа. Уочено је да поред зона око

⁸ Позитронска емисиона томографија (PET) и функционална магнетна резонантна томографија (fMRI) мере промене протока крви повезане са различитим когнитивним процесима.

⁹ Метод PET проглашен је 2000. године за најважније медицинско откриће.

оба Силвијусова жлеба¹⁰ бројне кортикалне и субкортикалне мождане структуре учествују у произвођењу и разумевању језика¹¹. Недавно је откривено да уз *fasciculus arcuatus* (велики сноп беле мождане масе, тј. аксона који повезује Брокину и Верникеову зону) постоји још један пут који их повезује, што потврђује хипотезу да је модуларни и церебрални приступ језичкој способности исувише једноставан. Оваква констатација, заснована на праћењу протока крви кроз мозак приликом говорења, слушања и читања, не чуди лингвисте: наиме, језик је исувише сложен систем, а генерисање и интерпретација језичке поруке захтева не само синтаксичке већ и семантичке операције, као и прагматичку делатност. Обе су уско повезане са интелектом, меморијом и са емотивним животом. Њима се прикључују и емоције које говорник и слушалац преносе, односно примају преко парајезичких елемената комуникације, као што су боја, висина и јачина гласа, ритам, темпо, мимика, покрети руку и тела итд. Било би стога непримерено тврдити да само два или три центра у мозгу могу управљати језиком, који није само средство комуникације већ је и основно средство мишљења (в. REBOUL¹² 2018).

Значајан број бихејвиоралних и клиничких експеримената показао је да је у погледу дистинкција међу можданим зонама смисленији компонентијални приступ од класичног, који је заснован на опозицији између два модалитета: продукција – обрада. Изгледа да је мозак у стању да разликује језичке нивое и да у складу с њима различити делови врше обраду сигнала. Одавно се зна да у мозгу постоје мреже међусобно повезаних центара, које управљају појединачним нивоима језичке структуре, од артикулације до приписивања значења, што се одвија паралелно у продукцији и у примању порука (в. PRICE 2010).

Магнетна резонанца доказује оно што је у лингвистици одавно очигледно: произвођење и разумевање говора је веома сложен процес, који мора укључивати различите способности, од самог препознавања људског гласа и разликовања фонема, преко синтаксичке анализе до семантичке интерпретације или генерисања поруке. На то се надовезује прагматичка интерпретација, док се метафоре тумаче на посебан начин: њихова интерпретација укључује концептуалне операције у фронталним областима, али и емпатичне способности читања мисли (*mind reading*-а) у горњем темпоралном сулкусу (жлебу). Ту се укључују и центри за планирање и пажњу у префронталном кортексу (ВАМВИНИ et al. 2011). Језичка порука у мозгу производи се и тумачи секвенцијално, али уз паралелну обраду различитих нивоа језичке структуре.

Слично кортексу, мали мозак је укључен у произвођење говора и учествује у анализи фонетске информације. Број неурона у малом мозгу два пута

¹⁰ Састоји се од регије око латералног сулкуса (тзв. Силијусовске фисуре тј. пукотинског простора између чеоног и слепоочног режња мозга) на левој хемисфери и укључује Брокину и Верникеову регију.

¹¹ Базалне ганглије (или базална језгра) су група субкортикалних језгара, различитог порекла, у мозгу кичмењака. Повезане су са различитим функцијама, укључујући контролу вољних моторичких покрета, процедурално учење, учење навика, условно учење, покрете очију, когницију и емоције.

¹² Ребул у својој књизи из 2018. показује да се сложени природни језик од *Homo sapiens*-а развио из протојезика управо због тога што је био основна потпора сложеном мишљењу које је последица човекове потребе да овлада природом и успостави мрежу међуљудских односа у својој заједници.

је мањи од броја неурона у великом мозгу, међутим њихова густина је знатно већа јер је тежина малог мозга од 150 до 170 грама, за разлику од тежине великог мозга која је 1300 до 1400 грама.

Пре свега, евалуација времена преношења информације из долазећег сигнала захтева укључивање малог мозга. Координација вокалног тракта је бар делимично зависна од њега. Откривено је такође да постоје специфични лобулуси (мали режњеви) одговорни за сензомоторну контролу. Мали мозак је такође укључен у когницију и афекте, што потврђују проблеми у његовом функционисању код неких неуропсихијатријских болести. Базалне ганглије у мозгу, то јест групе субкортикалних једара, које чине згуснути неурони, одговорне су за моторику, као и за планирање, понашање, емоције и у артикулацији гласова. Код поремећаја функције базалних ганглија, а један од поремећаја је Хатингтонова болест, јављају се невољни покрети, што утиче на произвођење гласова и на гутање.

5. СПЕЦИЈАЛИЗАЦИЈА ОДРЕЂЕНИХ ЗОНА. Холистички приступ је без сумње елегантан и логичан. Али, чињеница да је језик вишеслојан, да има више различитих функција, као и да човек комуницира на више језика и на различите начине иде у прилог супротном становишту. Има много доказа о високо специјализованим структурама у мозгу које су одговорне за различите типове језичких способности. Судајући по томографским снимцима мозга билингвалне деце од најранијих дана,¹³ центри за говор смештени су близу један другоме, док су код билингвалних људи који су научили страни језик у каснијим фазама живота ови центри јасно раздвојени. После повреде мозга, највише страда центар који управља „машином” за усвајање језика након критичког периода, тј. учења језика у раном детињству¹⁴. Неуробиолози су показали да у мозгу има емоционалних зона које по пријему или при испоруци увредљивог вербалног садржаја на магнетној резонанци светлуцају из његове десне половине. Ово је очигледан доказ да се приликом изговарања вулгарног језика активира центар који се по својој могућој локализацији налази удаљен од дела кортекса намењеног обичном језику. Стога, није нимало необично што афазични пацијенти, који нису у стању да изговоре било коју реч, често псују с лакоћом и то веома маштовито. Ово потврђује идеју да функција псовања није идентична функцији стандардних исказа. Наиме, она нема комуникативну или когнитивну функцију, већ превасходно служи ослобађању негативних емоција и стреса. О томе да постоје разлике између можданих регија које контролишу матерњи језик и стране језике,

¹³ Данас се у лингвистици полази од картезијанског става који је учврстила теорија Ноама Чомског (в. Ашић 2014), по којој се свако људско биће рађа са механизмом за усвајање језика, што се у лингвистици означава акронимом LAD (*language acquisition device*). У раном детињству с лакоћом и неосетно савлађује се граматика матерњег и других језика, што је познато вековима. Овај stroj за усвајање језика омогућава продукцију и накнаду анализира теоретски неограничен број исказа, без обзира на то да ли се конкретни језички материјал појавио у инпуту. На овај начин генеративна теорија заступа нативистички приступ и наглашава модуларну природу наше језичке способности (LITCHFIELD – LAMBERT 2011).

¹⁴ Хипотеза критичког периода постулира да је дете само до одређеног узраста способно да лако и неосетно усвоји граматика језика с којим је у контакту. Након тога везе међу неуронима се успостављају много теже и граматика се, као што на пример показују „деца вукова” усваја много теже.

као и између књижевне и вулгарне елоквенције сведочи случај француског песника из 19. века, Шарла Бодлера. Мозак овог даровитог човека свакако није био обичан, јер је он у својој чувеној збирци песама „Цвеће зла” у великој мери користио синестезију, чиме је показао да се чулне импресије могу мешати и доживљавати на више начина. Бодлер је у 45. години претрпео лакши мождани удар због кога му је била оштећена лева мождана хемисфера, а нарочито онај део мождане коре из којег неурони дају електрохемијске импULSE и тако омогућавају вербалну експресију. Себастијан Ђегез и Жилијен О. Богуславски показују у својој студији да су једине речи које је Бодлер изговарао после можданог удара биле псовке и „*Cste nom*” скраћеница од „*Sacre nom de Dieu*” (*За име Боја*), што се у Француској сматра увредљивим. Али, Бодлер није никакав изузетак. Оштећење леве мождане хемисфере често изазива псовачке симптоме код скоро свих афазичних пацијената, што је неурологе навело на претпоставку о раздвојеним складиштењима речи обичног и експресивног језика. У суштини, неуропсихолози знају да једноставне и кратке језичке форме попут: *хвала, га, не, њаргон, хоћу, нећу*, затим, кратке песмице, псовке, клетве и опцене синтагме станују у десној половини мозга, док је језик који захтева граматичка правила смештен на супротној страни. Управо због тога, упркос повредама леве хемисфере мозга, пацијенти могу бити у стању да псују, али и да певају песмице, чија репродукција не захтева ослањање на лексику и граматичка правила; оне се памте као целине, тј. догађај плус емоције. У десној хемисфери мозга налазе се центри за прозодију и изражавање емоција у језику. Они су функционисали у протојезику и сходно томе еволутивно су старији од синтаксе и морфологије, те се може закључити, због појаве синтаксе и богате лексике, да лева страна мозга, преузима примат у контроли комуникације. У десној хемисфери врши се коначна, прагматичка интерпретација поруке и анализирају се елементи парајезичке комуникације, попут гестова, висине и боје гласа, а тумаче се и недословни искази попут метафора. За разлику од основног језика, који се обрађује у можданом кортексу, који је, еволуционо гледано, најмлађи део мозга, псовање и језик опцености умрежени су са емоцијама у лимбичком систему, најстаријем делу мозга, који је по анатомском изгледу и по функцији врло сличан код свих сисара (Ђорђевић 1996).

Код пацијената оболелих од Туретовог синдрома, који је наследан развојни поремећај, доминирају изненадни тикови, вика и псовке који нису у вези са центрима за језик, нити спадају у смислену комуникацију. Њега изазивају оштећења у структурама у дубини мозга, чија је улога смирење лимбичког система. У најмање 20% случајева пацијенти несвесно псују и изговарају опцене речи укључујући копролалије. Овакво понашање запажено је и код глувонемих, који присилно користе знакове рукама за изражавање вулгарних концепата.

6. Критички период и пластичност мозга. Контрола језичке комуникације повезана је са неуропластичношћу, релативно новим феноменом у неурологији, који се односи на способност реорганизације структуре и функције нервног система после оштећења насталих због можданог удара или трауматских повреда мозга. Примери неуропластичности су учење страних језика и свирања на неком од музичких инструмената. Мозак има велике

капацитете реорганизације путева комуникација, ствара нове везе и, у неким случајевима, чак и ствара нове неуроне.

Постоје две главне врсте неуропластичности: а) функционална пластичност: способност мозга у померању функције са оштећеног подручја мозга у друга неоштећена подручја и б) структурна пластичност: способност мозга да заправо промени своју физичку структуру као резултат учења.

Скорашње студије показују да приликом учења страног језика долази до реструктурирања сиве масе мозга тј. до нових веза међу неуронима, и чак до појачане активности у деловима мозга који претходно нису били задужени за језик (WARE et al. 2014), што је доказ за структурну пластичност. На пример, учење језика утиче на функционалну конективност, запремину сиве масе и дебљину кортекса (LEGAULT et al. 2019). Потреба да се након критичког периода поново усваја граматика и уче речи активира зоне које претходно нису имале лингвистичку функцију како би се што успешније обавио задатак. Мозак се, руковођен борбом за опстанак, прилагођава средини и условима у којима се налази.

Претходна проучавања слепих од рођења приказивала су активност у левом визуелном кортексту током читања Брајевог писма. Слепи читалац реагује на додир исто као да је у питању језичка информација. Визуелни кортекс најпре почиње да реагује на језички знак, а потом, под одређеним околностима, у онтогенези и на додир, јер је код слабовидих језички релевантан. Ово показује да, под одређеним условима, може доћи до редистрибуције, односно природне прерасподеле задатака током развоја мозга. То значи да део мозга може преузети и друге улоге, а да се претходно није довољно развио за њих.

7. Однос између језика и мишљења – Закључак. „Чини се да је Универзална граматика ментална, да је по својој природи одлика ума, а не мозга као физичке супстанце”, пише у свом чланку Бамбини (2011: 5). Зато пацијенти који болују од афазиа најчешће не показују дефицит у интелектуалним функцијама. Код таквих пацијената интелектуалне функције су се развиле у периоду кад лезије нису постојале, те се стога не може говорити о њиховој потпуној независности од језика.

Бамбини (2011) закључује да су у мозгу процеси језичког стваралаштва и мишљења нераскидиво повезани: језик омогућава мишљење (у највећој мери) али и мишљење је услов за језик. У филогенези језик је настао истовремено са другим когнитивним способностима и означио напредак у мишљењу и комуницирању.

Теоретичарка лингвистике Ан Ребул писала је 2018. године да је потреба за комплексним мишљењем условила еволуцију протојезика у модерни језик, који поседује сложену морфологију и синтаксичке структуре. Стога би бесмислено било претпоставити да језичка активност може постојати без активације готово свих когнитивних структура, које су у великој мери зависне и од меморије, чији се центри налазе претежно у хипокампусу, али и у другим структурама мозга.

Као што мишљење условљава и обликује језик, тако и језик утиче на њега. О томе већ деценијама сведоче радови у прилог Сапир-Ворфовој хипотези о језичком детерминизму и релативизму (в. Ашић 2014). Говорници малог броја језика који имају апсолутни референцијални оквир (LEVINSON 2003;

Ašić 2008) не користе предлоге испред-иза, лево-десно, већ апсолутне референцијалне тачке, попут страна света и географских ентитета и боље се сналазе у простору. Уз то, поимање простора у тим језицима, утиче и на њихову репрезентацију времена, тј. да ли говорници виде будућност као нешто испред или иза себе; за говорнике ајамара језика будућност је иза њих, док је за говорнике савремених индоевропских језика испред (BORODITSKY 2011).

Испитивање неуролошке основе језика, с једне стране, даје нам податке о природи овог феномена, по коме се човек издваја од свих осталих хоминида, а с друге стране, пружа и увид у функционисање мозга, чији различити делови функционишу, било самостално, било у спрези са осталим деловима. Чињеница да се истовремено врши синтаксичка и семантичка анализа значења поруке у левој хемисфери, а њена коначна, прагматичка интерпретација у десној хемисфери, потврђује становиште да је мозак веома асиметричан и да његове половине делују синергично иако имају посве различите функције.

Будућа истраживања бавиће се суштинским психолингвистичким питањима: у којој мери се мождана активност разликује током необавезног разговора, од научне расправе, или како у неуролошком погледу тачно изгледа вербално, а како спацијално или математичко-логичко мишљење. Увид у неуролошку основу језичке комуникације пружиће, такође, јасније одговоре зашто и како је настао језик, јер спуштени ларинкс никако није био довољан услов за његову појаву, то јест, какве су се еволутивне промене десиле у централном нервном систему да би се са једноставног протојезика (в. Ašić 2014 и Ašić, у припреми) прешло на двоструко артикулисани синтаксички и семантички комплексан језик.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Ašić, Tijana. *Nauka o jeziku*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2014.
- Ašić, Tijana. *Opšta lingvistika*, u pripremi.
- BAMBINI, Valentina, Claudio GENTILI, Emiliano RICCIARDI, Pier Marco BERTINETTO, Pietro PIETRINI. Decomposing Metaphor Processing at the Cognitive and Neural Level through Functional Magnetic Resonance Imaging. *Brain Research Bulletin* 86/3–4 (2011): 203–216.
- BAMBINI, Valentina, Jan-Ola ÖSTMAN, Jef VERSCHUEREN. *Handbook of Pragmatics*. Amsterdam, The Netherlands: John Benjamins Publishing Company, 2012.
- BORODITSKY, Lera. How Language Shapes Thought. *Scientific American* 304/2 (2011): 62–65. <<https://doi.org/10.1038/scientificamerican0211-62>>.
- BUXTON, Richard Bruce. *An Introduction to Functional Magnetic Resonance Imaging. Principles and Techniques*. University of California, San Diego, USA: Cambridge University Press, 2010.
- DIEGUEZ, Sebastian, Julien BOGOUSLAVSKY. Baudelaire's Aphasia: From Poetry to Cursing. *Frontiers of Neurology and Neuroscience* 22 (2007): 21–149.
- DORĐEVIĆ, Momčilo. *Intralanjumska hipertenzija*. Beograd: Nova prosveta – Medicinski fakultet Univerziteta u Beogradu, 1996.
- ENARD, Wolfgang. FOXP2 and the Role of Cortico-basal Ganglia Circuits in Speech and Language Evolution. *Current Opinion in Neurobiology* 21(3) (2011): 415–424. <<https://doi.org/10.1016/j.conb.2011.04.008>>.
- FRIEDERICI, Angela. The Brain Basis of Language Processing: From Structure to Function. *Physiological Reviews* 91/4 (2011) 1357–1392. <<https://doi.org/10.1152/physrev.00006.2011>>.
- LEGAULT, Jennifer, Li PING, Kaitlyn LITCOFSKY. Neuroplasticity as a Function of Second Language Learning: Anatomical Changes in the Human Brain. *Cortex* 58 (2014): 301–324.
- LEVINSON, Steven. *Space and Language in Cognition*. Cambridge University Press, 2003.

- LITCHFIELD, Kyle A., Matthew C. LAMBERT. Nativist Theory. Goldstein, S., Naglieri, J.A. (eds). *Encyclopedia of Child Behavior and Development*. New York: Springer US, 2011.
- NEWPORT, Elissa Lee. The Modularity Issue in Language Acquisition: A Rapprochement? Comments on Gallistel and Chomsky. *Language Learning and Development* 7/4 (2011): 279–286.
- PAGEL, Mark. What is Human Language, when dit it Envelope and Why Should We Care? *BMC Biology* 15, 64 (2017). <<https://doi.org/10.1186/s12915-017-0405-3>>.
- PRICE, Cathy. The Anatomy of Language: A Review of 100 fMRI Studies Published in 2009. *Annals of The New York Academy of Sciences* 1191 (2010): 62–88.
- PRICE, Cathy. A Review and Synthesis of the First 20 Years of PET and fMRI Studies of Heard Speech, Spoken Language and Reading. *NeuroImage* 62/2 (2012): 816–847. <<https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2012.04.062>>.
- REBOUL, Anne. *Cognition and Communication in the Evolution of Language (Oxford Studies in Bi-linguistics)*. Oxford: Oxford University Press, 2018.
- SAMUELS, Richard. Massively Modular Minds: Evolutionary Psychology and Cognitive Architecture. Peter Carruthers, Andrew Chamberlain (eds.). *Evolution and the Human Mind: Modularity, Language and Meta-Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000, 13–46.
- ULLMAN, Michael. The Declarative/Procedural Model. *Neurobiology of Language*, 2016, 953–968. <<https://doi.org/10.1016/b978-0-12-407794-2.00076-6>>.
- VERNES Sonja C., Peter L. OLIVER., Elizabeth SPITERI, Helen E. LOCKSTONE, Rathi PULIYADI, Jennifer M. Joses Ho TAYLOR, Cedric MOMBÉREAU, Ariel BREWER, Ernesto LOWY, Jérôme NICOD, Matthias GROSZER, Dilair BABA, Natasha SAHGAL, Jean Baptiste CAZIER, Jiannis RAGOUSIS, Kay E. DAVIES, Daniel H. GESCHWIND, Simon E. FISHER. *Foxp2 Regulates Gene Networks Implicated in Neurite Outgrowth in the Developing Brain*. PLoS Genet, 2011. <doi: 10.1371/journal.pgen.1002145>.
- WARE, Caitlin, Sophie DAUTRICOURT, Julie GONNEAUD, Gael CHÉTELAT. Does Second Language Learning Promote Neuroplasticity in Aging? A Systematic Review of Cognitive and Neuroimaging Studies. *Frontiers in Aging Neuroscience* 13, 2021. <doi: 10.1016/j.bandl.2019.104661>.

Tijana Ašić
Marija Simović

THE RELATIONSHIP BETWEEN LANGUAGE AND THE BRAIN: REFLECTIONS ON THE ISSUES OF MODULARITY AND NEUROPLASTICITY IN NEUROLINGUISTICS

Summary

This study examines the relationship between language and the brain, as well as modularity and neuroplasticity in neurolinguistics. The study of the neurological aspect of language provides information about the nature of this phenomenon. It reveals what sets humans apart from other living things and provides insight into the functioning of the brain and its various components, either independently or in conjunction with one another. The fact that a syntactic and semantic analysis of the meaning of a message is performed simultaneously in the left hemisphere, followed by a pragmatic interpretation in the right hemisphere, supports the theory that the brain is highly asymmetric and that its halves act synergistically despite having completely different functions. Future studies will focus on fundamental psycholinguistic concerns, such as how much brain activity during casual conversation differs from scientific discourse, how it appears verbally in neurological terms, or how it appears spatially or mathematically.

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Одсек за филологију
Катедра за француски језик
Улица Лицеја Кнежевине Србије 1А 34 000 Крагујевац
tijana.asic@gmail.com

(Примљено: 29. марта 2024;
прихваћено: 20. маја 2024)

Универзитет Унион „Никола Тесла” у Београду
Факултет примењених наука
Душана Поповића 22а
18000 Ниш
marijasim87@gmail.com

Орсат Лигорио

ИСТОРИЈА ТОНИЧКОГ ВОКАЛИЗМА У ВЛАШКОМ ВЕРНАКУЛАРУ БОРА И МАЈДАНПЕКА*

Рад је посвећен влашком говору Бора и Мајданпека. Бави се историјском фонетиком наглашених вокала. Први је од три рада на ову тему; друга два баве се историјском фонетиком ненаглашених вокала и консонаната.

Кључне ријечи: латински, влашки, етимологија, историјска фонетика, вокализам.

The paper focuses on the Wallachian dialect of Bor and Majdanpek. It outlines the development of stressed vowels. This is the first of three papers on the subject; the other two will outline the development of unstressed vowels and consonants.

Key words: Latin, Wallachian, etymology, historical phonetics, vowels.

1. Увод. Према попису из 2022. године, у Борском округу (Бор, Неготин, Кладово, Мајданпек) станује око десет хиљада људи који влашки наводе као свој матерњи језик.¹ Језику ове националне мањине посвећен је током протеклих десет година већи број радова. Од тога, највећи број чине наслови који су завичајне садржине: пјесме, приповјетке, преводи, успомене, бајалице итд.² Објављена је к тому кратка граматика као и неколико рјечника; подробније в. NUȚANU – SORESCU-MARINKOVIĆ 2023: 72–73. Но, изостао је наслов који би се позабавио питањем историјског развојка влашког језика.

Грађа за овај рад, срачунат на то да поменути недостатак отклони, скупљена је још 2014. Те године ја сам се запослио на Одељењу за класичне науке Филозофског факултета у Београду гдје су онда студирала два Боранца. Један од њих, Н. Г. (рођ. 1993), говорио је влашки као матерњи. Сазнавши за то, ја сам се заинтересовао (исте године одбранио сам докторат на тему из балканског латинитета) те сам почео да испитујем Н. Г. и сакупљам грађу.

За биљежење грађе служио сам се сљедећим писмом: ⟨a, ā, b, c, ć, d, đ, z, e, f, g, i, ĭ, k, l, l̃, m, n, ŋ, o, p, r, s, š, ś, t, u, v, z, ž, ź⟩. Од тога, ⟨ā, z, ĭ, l̃, ŋ, ś, ź⟩ су [ə, dʒ, ш, ʎ, ɲ, ɛ, ʒ]. Испред вокала, ⟨u⟩ и ⟨o⟩ су [w]. Остала писмена читају се као у српскохрватском. Писмо којим сам се служио случајно је веома слично латиничкој верзији „влашког писма” које је 2012. усвојио Национални савет Влаха. Разлика је тек неколико; ондашње ⟨dz, ĭ, l̃, ŋj⟩ је овдашње ⟨z, ĭ, l̃, ŋ⟩.

---

* Реализацију овог истраживања финансијски је подржало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије у склопу финансирања научноистраживачког рада на Универзитету у Београду – Филозофском факултету (број уговора 451–03–66/2024-03/200163).

¹ В. <<https://data.stat.gov.rs/Home/Result/3104020302?languageCode=sr-Cyrl>>, приступ. 15. априла 2024.

² В. списак на <<http://nacionalnisavetvlaha.rs/одлука-о-утврђивању-стандарда-влашко/>>, приступ. 15. априла 2024.

Прелиминарни опис Н. Г.-овог говора саопштио сам колегама са Одељења за класичне науке 17. јануара 2015. Од октобра 2015. до фебруара 2016. скупио сам 896 одредница које су забиљежене у свим расположивим облицима. (За глаголе до њих 40-ак.) На темељу скупљене грађе, Н. Г. и ја током 2016. скупа смо саставили дескриптивну граматiku влашког са рјечником од свеукупно 17 ауторских табака или пола милиона знакова. Изузев краћег извода који је постављен на интернет, излагања на једном скупу у Солуну и грађе која се у овом раду налази, наш труд остао је у рукопису.

2. ИСТОРИЈА ТОНИЧКОГ ВОКАЛИЗМА

Влашки има седам вокала: *a, e, i, o, u, ă, ĩ*. Од тога, ниско је *a*, средње *e, ă, o*, високо *i, ĩ, u*; предње је *e, i*, средишње *a, ă*, стражње *o, ĩ, u*. Сваки од влашких вокала може стајати и у наглашеном и у ненаглашеном слогу; уп. 1. *a* у влаш. *kásă* ‘кућа’ и *zăua* ‘по дану’, 2. *e* у влаш. *dirépt* ‘прав’ и *đinče* ‘зуб’, 3. *i* у влаш. *înimă* ‘срце’ и *oămiņi* ‘људи’, 4. *o* у влаш. *mórt* ‘мртав’ и *ocăt* ‘сирће’, 5. *u* у влаш. *untură* ‘маст’ и *kódru* ‘кришка’, 6. *ă* нпр. у влаш. *ăripă* ‘крило’ и *bărbă* ‘брада’, и 7. *ĩ* нпр. у влаш. *mĩnă* ‘рука’ и *ĩnsép* ‘почињати’. Но, *e* за разлику од осталих вокала не може стајати на почетку ријечи; ондје мјесто *e*- увijek стоји *je*-.

Неколики су минимални парови: 1. предњег *i* и *e* нпр. pl. *ălbi* ‘бијели’ и pl. *ălbe* ‘бијеле’; 2. средишњег *a* и *ă* нпр. *păr* ‘колац; чаша’ и *păr* ‘длака; крушка’; 3. стражњег *o* и *u* нпр. *korkán* ‘гавран’ и *kúrkan* ‘ћуран’; 4. стражњег *ĩ* и *u* нпр. *lînă* ‘вуна’ и *lúnă* ‘мјесец’; 5. средњег *e* и *o* нпр. rom. *komšije* ‘комшија’ и voc. *komšijo* ‘комшијо’; 6. средњег *ă* и *o* нпр. rom. *ćejkă* ‘тетка’ и voc. *ćejko* ‘тетко’; 7. средњег *ă* и *e* нпр. *kăpră* ‘козе’ и pl. *kăpre* ‘козе’; 8. високог *i* и *ĩ* нпр. *fîră* ‘без’ и pl. *fîră* ‘стабљике’; 9. високог *u* и *i* нпр. *kódru* ‘кришка’ и pl. *kódri* ‘кришке’; 10. полугласничког *ă* и *ĩ* нпр. *rău* ‘лош’ и *riũ* ‘ријека’ или lsg. *zăk* ‘болујем’ и lsg. *zăk* ‘кажем’.

Осим тога, у влашком постоје меки вокали (*ie, ji*) те дифтонзи и спојеви налик дифтонзима (*je ja, oa, au, uo*); уп. 1. *je* у влаш. *vulpje* ‘лисица’, *ji* у влаш. df.sg. *vjermjili* ‘црв’ и 2. *je* у влаш. *pjépt* ‘прса’, *ja* у влаш. *pjătră* ‘камен; град’, *oa* у влаш. *noăpce* ‘ноћ’, *au* у влаш. *ăur* ‘злато’ и *uo* у влаш. *uóm* ‘човјек’. Меки вокали могу се схватити и као двочлани сегменти типа *j+V*. Оне меке вокале вокале и *j*-дифтонге који јотују претходне консонанте пишем и као *jV*.

У наставку рада покушаћемо одредити који влашки вокали потичу од којих латинских вокала крећући од шесточланог, тзв. асиметричног или „предрумунског”, система вуларнолатинских вокала: 1. лат. $\tilde{a}$ = ром. **a*, 2. лат. *e* = ром. **e*, 3. лат. $\tilde{e} / i$ = ром. **e*, 4. лат. $\tilde{i}$ = ром. **i*, 5. лат. $\tilde{o}$ = ром. **o*, 6. лат. $\tilde{u}$ = ром. **u*,³ в. нпр. Скок 1940: 180–81 и Ротне 1957: 7. Осим тога, обрадићемо и латинске дифтонге: 7. лат. *ae* = секундарно ром. **e* и 8. лат. *au*.

2.1. Лат. $\tilde{a}$ (= ром. и предрум. **a*)

2.1.1. Лат. $\tilde{a} / \tilde{a}$ > влаш. *a* = рум. *a*, арум. *a*, мрум. *a*; Ротне 1967: 10.

Лат. *acus* ‘игла’ > влаш. *ăk f.* ‘игла’, pl. *ăs*, df.sg. *ăku*, df.pl. *ăsi / ăsiļi*; уп. рум. *ăc*, арум. *ăc*, мрум. *ăc*. REW 130; DER 30; DAR 51; DMR 7.

³ За разлику од седмочланог, тзв. симетричног или „општероманског”, система вуларнолатинских вокала, у ком је лат. *o* = ром. **o*, лат. $\tilde{o}$ и $\tilde{u}$ = ром. **o*, а лат. $\tilde{u}$ = ром. **u*.

Лат. *CÁRNEM* ‘месо’ > влаш. *kárŋe* f.sg.tn. ‘месо’, df.sg. *kárŋa*; уп. рум. *cárne*, арум. *cárne*, мрум. *cárni*. REW 1706; DER 1484; DAR 248; DMR 61.

Лат. *FRÁTER*⁴ ‘брат’ > влаш. *fráće* m. ‘брат’, pl. *frác*, df.sg. *fráciŋi*, df.pl. *frácá*; уп. рум. *fráte*, арум. *fráte*, мрум. *fráti*. REW 3485; DER 3477; DAR 468; DMR 129.

2.1.2. Али, влаш. *ǎ* у:

Лат. *ÁLAPAM* ‘ћушка’ > влаш. *ǎripǎ* f. ‘крило’, pl. *ǎripj*, df.sg. *ǎripa*, df.pl. *ǎripili*; уп. рум. *áripǎ*, арум. *áripǎ*. REW 310; DER 409; DAR 141.

Лат. *MÁGIS* ‘више’ > **más*⁵ > влаш. *máj* adv. ‘више’; уп. рум. *mai*, арум. *má*, мрум. *máj*. REW 5228; DER 5006; DAR 649; DMR 179; SIR 314.

Лат. *LÁCRIMAM* ‘суза’ > влаш. *lǎkirmǎ* f. ‘суза’, pl. *lǎkirmje*, df.sg. *lǎkirma*, df.pl. *lǎkirmiŋi*; уп. рум. *lácrimǎ*, арум. *lácrimǎ*, мрум. *lácrimǎ*. REW 4824; DER 4673; DAR 613; DMR 163.

2.1.3. Испред *NA, NU*, лат. *A / Ā* > влаш. *ǎ* = рум. *â*, арум. *î*, мрум. *ǫ*; ROTHE 1957: 12.

Лат. *LĀNAM* ‘вуна’ > влаш. *lǎnǎ* f.sg.tn. ‘вуна’, df.sg. *lǎna*; уп. рум. *lánǎ*, арум. *lǎnǎ*, мрум. *lǎnǎ*. REW 4875; DER 4839; DAR 636; DMR 173; SIR 313.

Лат. *MĀNUM* ‘рука’ > влаш. *mǎnǎ* f. ‘рука’, pl. *mǎŋ*, df.sg. *mǎna*, df.pl. *mǎniŋi*; уп. рум. *mǎnǎ*, арум. *mǎnǎ*, мрум. *mǎnǎ*. REW 5339; DER 5285; DAR 694; DMR 194.

Лат. *ROMĀNUM* ‘Римљанин’ > влаш. *Rumǎn* m. ‘Влах; Румун’, pl. *Rumǎŋ*, df.sg. *Rumǎnu*, df.pl. *Rumǎŋi*; уп. рум. *rumán*, арум. *Armin*. REW 7371; DER 7248; DAR 146.

2.1.4. Испред *NE* и *NĪ*,⁶ лат. *A / Ā* > влаш. *ǎ* = рум. *âi*, арум. *î*, мрум. *ǫi*; ROTHE 1957: 18.

Лат. *CĀNEM* ‘пӑс’ > влаш. *kǎŋe* m. ‘пӑс’, pl. *kǎŋ*, df.sg. *kǎŋiŋi*, df.pl. *kǎŋi*; уп. рум. *câine*, арум. *cîne*, мрум. *cǫŋi*. REW 1592; DER 1901; DAR 287; DMR 75.

Лат. *MĀNE* ‘ујутро’ > влаш. *mǎŋe* adv. ‘сутра’; уп. рум. *mâine*, арум. *mîne*, мрум. *mǫŋi*. REW 5294; DER 5274; DAR 696; DMR 194.

Лат. *PĀNEM* ‘хљеб’ > влаш. *pǎŋe* f. ‘хљеб’, pl. *pǎŋ*, df.sg. *pǎŋa*, df.pl. *pǎŋiŋi*; уп. рум. *pâine*, арум. *pîne*. REW 6198; DER 6371; DAR 857.

2.1.5. Испред *NC* и *MC*, лат. *A / Ā* > влаш. *ǎ* = рум. *â*, арум. *î*, мрум. *ǫ*; ROTHE 1957: 12.

Лат. *CĀMPUM* ‘поље’ > влаш. *kǎmp* m. ‘поље’, m.pl. *kǎmpj* / f.pl. *kǎmpurj*, df.sg. *kǎmpu*, df.pl. *kǎmpi*; уп. рум. *câmp*, арум. *cîmpu*, мрум. *cǫmp*. REW 1563; DER 1914; DAR 286; DMR 77.

Лат. *PRĀNDIUM* ‘ручак’ > влаш. *prǎnǝ* m.sg.tn. ‘ручак’, df.sg. *prǎnzu*; уп. рум. *prânz*, арум. *prîndzu*. REW 6730; DER 6845; DAR 882.

Лат. *SĀNGUINEM* ‘крв’ > *SĀNGUEM*⁷ > влаш. *sǎnǝe* m.sg.tn. ‘крв’, df.sg. *sǎnǝiŋi*; уп. рум. *sânge*, арум. *sîndze*, мрум. *sǫnzi*. REW 7575; DER 7826; DAR 955; DMR 270.

⁴ Лат. *FRÁTER*, не *FRÁTREM*; уп. порт. *frade* ‘фратар’, ит. *frate* ‘брат’.

⁵ Уп. ит. *mai* ‘увијек; никад’, шп. *mas* ‘више’.

⁶ Уп. у тач. 2.1.3 *MĀNUM* > рум. *mǎnǎ*, али pl. *MĀN-Ī* > рум. *mǎni*, са *Ā* > *âi* испред *NĪ*, као у овој тачки.

⁷ Уп. ит. *sanguē*, порт. *sanguē*, оба ‘крв’.

2.1.6. Испред *n*, почетно лат. *a* > влаш. *i* = рум. *i*, арум. *i*, мрум. *i*; ROTHE 1957: 18.

Лат. *ÁNIMAM* ‘душа’ > влаш. *ínimă* f. ‘срце’, pl. *ínimj*, df.sg. *ínima*, df.pl. *ínimilji*; уп. рум. *ínimă*, арум. *ínimă*, мрум. *íňătă*. REW 475; DER 4424; DAR 576; DMR 156.

2.1.7. Иза *cl*, *gl*, лат. *a / ā* > влаш. *ja* = рум. *ea*, арум. *ea*; ROTHE 1957: 17.

Лат. 3sg. *CLĀMAT*, 3pl. *CLĀMANT* ‘викати; звати’ > влаш. 3sg. *kjámă* ‘звати’, 3pl. *kjámă*; уп. рум. 3sg. *cheámă*, 3pl. *cheámă*. REW 1961; DER 1708.

Лат. *GLÁCIEM* ‘лед’ > влаш. *gjacă* f.sg.tn. ‘лед’, df.sg. *gjaca*; уп. рум. *gheață*, арум. *g'leață*. REW 3771; DER 3693; DAR 496.

2.1.8. Пред слогом са *e*, *i*, мјесто *ja* из тач. 2.1.7 стоји влаш. *e / je* = рум. *e*.

Лат. subj.3sg. *CLĀMET*, 3pl. *CLĀMENT* ‘викати; звати’ > влаш. 3sg. *kjémje* ‘звати’, 3pl. *kjémje*; уп. рум. 3sg. *chème*, 3pl. *chème*. REW 1961; DER 1708.

Лат. *CLĀVEM* ‘кључ’ > влаш. *kéje* f. ‘кључ’, pl. *kéj*, df.sg. *kéja*, df.pl. *kéjli*; уп. рум. *chéie*. REW 1981; DER 1697.

2.2. Лат. *e* (= ром. и предрум. *e)

2.2.1. Лат. *e* > влаш. *je / je⁸* = рум. *ie*, арум. *ie / ⁱe*, мрум. *je / ⁱe*;⁹ Rothe 1957: 9.

Лат. *AGNĒLLUM* ‘јагње’ > влаш. *mñel* m. ‘јагње’, pl. *mñij*, df.sg. *mñelu*, df.pl. *mñii*;¹⁰ уп. рум. *miél*, арум. *ñél*, мрум. *ñél*. REW 284; DER 5260; DAR 795; DMR 208.

Лат. *FĒRRUM* ‘гвожђе’ > влаш. *fjér* m.sg. ‘гвожђе’, f.pl. *fjáră*,¹¹ df.sg. *fjéru*, df.pl. *fjárăli*; уп. рум. *fiér*, мрум. *ier*. REW 3262; DER 3352; DAR 554; DMR 154.

Лат. *LÉPOREM* ‘зец’ > влаш. *jépur* m. ‘зец’, pl. *jépurj*, df.sg. *jépuru*, df.pl. *jépurj*; уп. рум. *iépure*, арум. *l'épure*, мрум. *l'épuri*. REW 4991; DER 4285; DAR 647; DMR 176.

Лат. *PĒCTUS* ‘прса’ > влаш. *pjépt* m.sg.tn. ‘прса’, df.sg. *pjéptu*; уп. рум. *piépt*, мрум. *chiépt*. REW 6335; DER 6358; DAR 598; DMR 68.

2.2.2. Иза *s* и *g*, мјесто *je / jeⁱ* из тач. 2.2.1 стоји влаш. *e* = рум. *e*, арум. *e*, мрум. *e*.

Лат. *CĒRVUM* ‘јелен’ > влаш. *šérb* m. ‘јелен’, pl. *šérbj*, df.sg. *šérbu*, df.pl. *šérbj*; уп. рум. *cérb*, арум. *țérbu*, мрум. *tsérb*. REW 1850; DER 1661; DAR 1069; DMR 308.

Лат. *GĒLŪ* ‘лед’ > влаш. *zér* m.sg. ‘мраз’, f.pl. *zérurj*, df.sg. *zéru*, df.pl. *zérurli*; уп. рум. *gér*, арум. *dzér*. REW 3718; DER 3658; DAR 433.

2.2.3. Иза *z*, мјесто *je / jeⁱ* из тач. 2.2.1 стоји влаш. *ă* = рум. *e*, арум. *ă*.

Лат. *DOM(I)NE-DEU(S)* ‘Господине Боже’ > влаш. *Dumnezău* m. sg.tn. ‘Господин, Бог’; уп. рум. *dumnezéu*, арум. *dumnidză(u)*. REW 2741, 2610; DER 3113; DAR 420.

⁸ Влаш. *nⁱ* > *η*.

⁹ В. и Лигорио 2018: 45.

¹⁰ Влаш. *mñel*, али pl. > *mñij* са *je* > *ji* испред *j*; уп. рум. pl. *miéi*.

¹¹ Влаш. *fjér*, али pl. *fjáră* < *FĒRRA* са *ja* према тач. 2.2.5.

2.2.4. На почетку ријечи, лат. *e* > влаш. *je* = рум. *ie*, арум. *ĭe*, мрум. *je*.

Лат. *HĒRI* ‘јуче’ > влаш. *ĵérj* adv. ‘јуче’; уп. рум. *iéri*, арум. *ĭéri*, мрум. *ĵéri*.
REW 4115a; DER 4289; DAR 572; DMR 155.

2.2.5. Пред слогом са *ă, a*, лат. *e* > влаш. *ja* = рум. *ia* / *ea*, арум. *ea*, мрум. *ĵa*;
ROTHE 1957: 15.

Лат. *PĒTRAM* ‘камен’ > влаш. *pjătră* f. ‘камен; грăд’, m.pl. *pjĕtri*, df.sg. *pjătra*, df.pl. *pjĕtri*;¹² уп. рум. *piătră*, арум. *keătră*, мрум. *chiătră*. REW 6445; DER 6341; DAR 596; DMR 68.

Лат. *FENĒSTRAM* ‘прозор’ > влаш. *ferjăstă* f. ‘прозор’, pl. *ferjĕšč*, df.sg. *ferjăsta*, df.pl. *ferjĕščĭli*;¹³ уп. рум. *fereăstră*, арум. *fireăst(r)ă*. REW 3242; DER 3322; DAR 459.

2.2.6. Пред слогом са *ă, a*, почетно лат. *e* > влаш. *ja* = рум. *ia*, арум. *ĭa*, мрум. *ĵa*.

Лат. *ĒQUAM* ‘кобила’ > влаш. *jăpă* f. ‘кобила’, pl. *jăpje*,¹⁴ df.sg. *jăpa*, df.pl. *jăpĭli*;
уп. рум. *iăpă*, арум. *ĭăpă*, мрум. *ĵăpă*. REW 2883; DER 4238; DAR 569; DMR 152.

Лат. *HĒRBAM* ‘трава’ > влаш. *jărbă* f. ‘трава’, pl. *ĵerburj*,¹⁵ df.sg. *jărba*, df.pl. *ĵerburĭli*;
уп. рум. *iărbă*, арум. *ĭărbă*, мрум. *ĵărbă*. REW 4109; DER 4241; DAR 569; DMR 152.

2.2.7. Пред слогом са *e*, лат. *e* > влаш. *je* = рум. *ie*, арум. *ĭea* / ¹*ea*, мрум. *ĵa* / ¹*a*;
ROTHE 1957: 15.

Лат. *MĒL* ‘мед’ > **mĕlem*¹⁶ > влаш. *mjĕre* f.sg.tn. ‘мед’, df.sg. *mjĕrja*; уп. рум. *miĕre*,
арум. *ĭeăre*, мрум. *nări*. REW 5469; DER 5262; DAR 794; DMR 210.

Лат. *PĒLLEM* ‘кожа’ > влаш. *pjĕle* f.sg.tn. ‘кожа’, df.sg. *pjĕla*; уп. рум. *piĕle*,
арум. *keăle*, мрум. *chĭăli*. REW 6377; DER 6358; DAR 597; DMR 68.

Лат. *VĒRMEM* ‘црв’ > влаш. *vjĕrmje* m. ‘црв’, pl. *vjĕrmj*, df.sg. *vjĕrmĭli*, df.pl. *vjĕrmi*;
уп. рум. *viĕrme*. REW 9231; DER 9243.

Лат. *VĒSPAM* ‘оца’ > **vĕspem*¹⁷ > влаш. *vjĕspje* f. ‘оца’, pl. *vjĕspj*; уп. рум. *viĕspe*,
арум. *ĵeăspe*, мрум. *ghĭăspi*. REW 9272; DER 9246; DAR 522; DMR 137.

2.2.8. Иза *z*, мјесто *je* из тач. 2.2.7 стоји влаш. *e* = рум. *e*, арум. *a*, мрум. *a*.

Лат. *DĒCEM* ‘десет’ > влаш. *zĕše* num. ‘десет’; уп. рум. *zece*, арум. *dzăte*,
мрум. *zătsi*. REW 2497; DER 9477; DAR 431; DMR 336.

2.2.9. Иза *š*, мјесто *je* из тач. 2.2.7 стоји влаш. *ă* = рум. *a*.

Лат. 3sg. *SĒDET* ‘сједјети’ > влаш. 3sg. *šăđe* ‘сједјети’, 1sg. *šăd*, 1pl. *šăđem*;
уп. рум. 3sg. *șade*. REW 7780; DER 7663.

2.2.10. Испред *n*, лат. *e* > влаш. *i* = рум. *i*, арум. *i*, мрум. *ĭ*; ROTHE 1957: 13.

Лат. *GĒNERUM* ‘зет’ > **gĕnĕrem*¹⁸ > влаш. *zĭnerje* m. ‘зет’, pl. *zĭnerj*, df.sg. *zĭnerĭli*,
df.pl. *zĭneri*; уп. рум. *gĭnere*, арум. *dzĭnire*, мрум. *zĭniri*. REW 3730; DER 3766; DAR 434; DMR 338.

¹² Влаш. *pjătră*, али pl. *pjĕtri* < *PĒTRAE* са *je* према тач. 2.2.1.

¹³ Влаш. *ferjăstă*, али pl. *ferjĕšč* са *je* према тач. 2.2.1.

¹⁴ Влаш. pl. *jăpje* < *ĒQUAE* има *ja* аналогичом према sg. *jăpă*: уп. рум. *iĕpe*.

¹⁵ Влаш. *jărbă*, али pl. *ĵerburj* < *ĵĕrbj (уп. арум. *ĭĕrgi*) < (H)*ĒRB-ĭ* са *je* према тач. 2.2.4.

¹⁶ Уп. ит. *miele* ‘мед’, сард. *mele* ‘мед’, шп. *miel* ‘мед’.

¹⁷ Регресивни дериват треће дефлекције од секундарног pl. *VĒSP-ĭ*.

¹⁸ Регресивни дериват треће дефлекције од pl. *GĒNER-ĭ*.

Лат. *VENIŌ* ‘долазити, доћи’ > *venō > влаш. *vin* pr.1sg. ‘долазити, доћи’, 3sg. *viŋe*, 1pl. *viŋim* / *veŋim*; уп. рум. *vin*, арум. *vin*, мрум. *vin*. REW 9200; DER 9208; DAR 524; DMR 326.

2.2.11. Између *s* и *n*, мјесто *i* из тач. 2.2.9 стоји влаш. *ĩ* = рум. *i*, арум. *ĩ*, мрум. *o*.

Лат. *TENEŌ* ‘држати’ > *tēnō > влаш. *cin* pr.1sg. ‘држати’, 3sg. *ciŋe*, 1pl. *ciŋem*; уп. рум. *țin*, арум. *țin*, мрум. *țin*. REW 8646; DER 8725; DAR 1074; DMR 310.

2.2.12. Између *D*, *L*, *T* и *NC* или *MC*, мјесто *i* из тач. 2.2.9 стоји *i*¹⁹ = рум. *i*, арум. *i*, мрум. *i*.

Лат. *DENTEM* ‘зуб’ > влаш. *đince* m. ‘зуб’, pl. *đinc*, df.sg. *đincili*, df.pl. *đincă*; уп. рум. *dinte*, арум. *dinte*, мрум. *dinti*. REW 2556; DER 2956; DAR 388.

Лат. *LENTEM* ‘сочиво’ > влаш. *lince* f.sg.tn. ‘сочиво’, df.sg. *linca*; уп. рум. *linte*, арум. *linte*, мрум. *linti*. REW 4979; DER 4851; DAR 631; DMR 171.

Лат. *TEMPUS* ‘вријеме’ > влаш. *ćimp* m. ‘година’,²⁰ f.pl. *ćimpurj*, df.sg. *ćimpu*, df.pl. *ćimpurli*; уп. рум. *țimp*, мрум. *țimp*. REW 8634; DER 8709; DMR 294.

2.3. Лат. *Ē* / *ī* (= ром. и предрум. *e)

2.3.1. Лат. *Ē* / *ī* > влаш. *je* / *je*²¹ = рум. *e*, арум. *e*, мрум. *e*; ROTHE 1957: 9.

Лат. *LIGNUM* ‘дрво’ > влаш. *lėmn* m. ‘дрво’, f.pl. *lėmŋe*, df.sg. *lėmnu*, df.pl. *lėmŋili*; уп. рум. *lemn*, арум. *lemn*, мрум. *lemu*. REW 5034; DER 4781; DAR 625; DMR 169.

Лат. *NIGRUM* ‘црн’ > влаш. *negru* m ‘црн’, f.sg. *ŋagră*, m.pl. *negr*, fpl. *negre* / *ŋagre*;²² уп. рум. *negru*, арум. *negru*, мрум. *negru*. REW 5917; DER 5661; DAR 748, DMR 205.

Лат. *TRĀNSMĪTTŌ* ‘преносити’ > **tramittō*²³ > влаш. pr.1sg. *trimjėt*, 3sg. *trimjėce*, 1pl. *trimjėcem*; уп. рум. *trimėt*, мрум. *trimėt*. REW 8841; DER 8906; DMR 300.

2.3.2. Иза *R*, мјесто *je* / *je* из тач. 2.3.1 стоји влаш. *e*.

Лат. *CRĒSCŌ* ‘расти’ > влаш. *krėsk* pr.1sg. ‘расти’, 3sg. *krėšće*, 1pl. *krėšćem*; уп. рум. *creșc*, арум. *creșc*, мрум. *crės*. REW 2317; DER 2562; DAR 310; DMR 80.

Лат. *DĪRĒCTUM* ‘прав’ > *dērēctum > влаш. *dirėpt* m. ‘прав’, f. *dirjaptă*, m.pl. *dirėpc*, f.pl. *dirėpće* / *dirjaptće*;²⁴ уп. рум. *drept*, арум. *dreptu*, мрум. *dirėpt*. REW 2648; DER 3058; DAR 414; DMR 111.

Лат. *FRĪCŌ* ‘трти’ > влаш. *frėk* pr.1sg. ‘трти’, 3pl. *frjākă*, 1pl. *frėkăm*;²⁵ уп. рум. *frēc*, арум. *frēc*, мрум. *frēc*. REW 3501; DER 3480; DAR 468; DMR 129.

2.3.3. Иза *P*, *S*, *V*, а пред слогом са *O* или *U*, лат. *Ē* / *ī* > влаш. *ă* = рум. *ă*, арум. *e*, мрум. *e*; ROTHE 1957: 18, 20.

¹⁹ Влаш. *ŷ* > *l*, *dʲ* > *đ*, *ʃ* > *ć*.

²⁰ Као термин у пољопривреди.

²¹ Влаш. *dʲ* > *đ*, *ʃ* > *l*, *nʲ* > *ŋ*, *ʃ* > *ć*.

²² Влаш. *negru*, али f.sg. *ŋagră*, f.pl. *ŋagre* са *ja* према тач. 2.3.7.

²³ Уп. ит. *trametto* ‘преносити’.

²⁴ Влаш. *dirėpt*, али f.sg. *dirjaptă*, f.pl. *dirjaptće* са *ja* према тач. 2.3.7.

²⁵ Влаш. *frėk*, али 3sg. *frjākă* са *ja* према тач. 2.3.7.

Лат. *sĕBUM* ‘лој’ > влаш. *său* m.sg.tn. ‘лој’, df.sg. *său*; уп. рум. *séu*, арум. *séu*, мрум. *séu*. REW 7762; DER 7713; DAR 939; DMR 263.

Лат. *pĪLUM* ‘длака’ > влаш. *păr* m.sg.tn. ‘коса’, df.sg. *păru*; уп. рум. *păr*, арум. *pér*, мрум. *pér*. REW 6508; DER 6107; DAR 837; DMR 219.

Лат. *pĪRUM* ‘крушка’ > влаш. *păr* m. ‘крушка’, pl. *pjêrj*, df.sg. *păru*, df.pl. *pjêri*;²⁶ уп. рум. *păr*, арум. *pér*, мрум. *pér*. REW 6525; DER 6106; DAR 837; DMR 219.

Лат. *sĪCCUM* ‘сув’ > влаш. *săk* m. ‘сув’, f.sg. *săkă*, m.pl. *săs*, f.pl. *săse*;²⁷ уп. рум. msg. *séc* арум. *séc*. REW 7897; DER 7652; DAR 937.

Лат. *vĒRUM* ‘истинит’ > влаш. *văr* m. ‘пођак’, pl. *vjêrj*, df.sg. *văru*, df.pl. *vjêri*;²⁸ уп. рум. *văr*, арум. *vér*.²⁹ REW 9262; DER 9164; DAR 1107.

2.3.4. Испред *н* и *нс*, лат. *ĕ* / *і* > влаш. *ʃi* = рум. *i*, арум. *i*, мрум. *i*; ROTHE 1957: 13.

Лат. *LĪNGUAM* ‘језик’ > влаш. *lîmbă* f.sg.tn. ‘језик’, df.sg. *lîmba*; уп. рум. *lîmbă*, арум. *lîmbă*, мрум. *lîmbă*. REW 5067; DER 4832; DAR 629; DMR 170.

Лат. *PLĒNUM* ‘пун’ > влаш. *pĭn* m. ‘пун’, f. *pĭnă*, m.pl. *pĭn*, f.pl. *pĭne*; уп. рум. *plîn*, арум. *plîn*, мрум. *am-plîn*. REW 6596; DAR 865; DMR 13.

2.3.5. Између *с*, *g* или *v* и *н*, мјесто *ʃi* из тач. 2.3.4 стоји влаш. *i*.

Лат. *CĒNAM* ‘вечера’ > влаш. *şînă* f. ‘вечера’, pl. *şîn*, df.sg. *şina*, df.pl. *şîniĭ*; уп. рум. *cină*, арум. *şînă*, мрум. *tsînă*. REW 1806; DER 1921; DAR 1071; DMR 309.

Лат. 1sg. *vĒNDŌ*, 3sg. *vĒNDIT* ‘продавати’ > влаш. 1sg. *vînd* ‘продавати’, 3sg. *vînde*; рум. 3sg. *vînde*, арум. 1sg. *vîndu*, мрум. 1sg. *vînd*. REW 9190; DER 9274; DAR 1110; DMR 327.

2.3.6. Иза *f* или испред *нс*, а пред слогом са *о* или *у*, мјесто *ʃi* из тач. 2.3.4 стоји *î* = рум. *â*.

Лат. *FĒNUM* ‘сијено’ > влаш. *şîn* m. ‘сијено’, f.pl. *şînurj*, df.sg. *şînu*, df.pl. *şînurĭ*; уп. рум. *şân*. REW 3247; DER 3384.

Лат. *STRĪNGŌ* ‘стиснути’ > влаш. *strîng* pr.1sg. ‘стиснути’, 3sg. *strînze*, 1pl. *strînzém*; уп. рум. *strâng*, арум. *stringu*, мрум. *strîng*. REW 8315; DER 8271; DAR 982; DMR 278.

2.3.7. Пред слогом са *ă*, *a*, *e*, лат. *ĕ* / *і* > влаш. *ja* / *ʃa* = рум. *ea*, арум. *ea*, мрум. *ea*; ROTHE 1957: 15.

Лат. *CRĪSTAM* ‘кријеста’ > влаш. *krjăstă* f.sg.tn. ‘кријеста’, df.sg. *krjăsta*; уп. рум. *creastă*, арум. *creastă*, мрум. *creastă*. REW 2330; DER 2549; DAR 309; DMR 80.

2.3.8. Иза *с*, *g*, *s*, мјесто *ja* из тач. 2.3.7 стоји влаш. *a*.

Лат. *CĒRAM* ‘восак’ > влаш. *sără* f.sg.tn. ‘восак’, df.sg. *săra*; уп. рум. *ceară*, арум. *ţeară*. REW 1821; DER 1617; DAR 1068.

Лат. *SĒRAM* ‘касан’ > влаш. *sără* f.sg.tn. ‘вече’, df.sg. *săra*; уп. рум. *seară*, арум. *seară*, мрум. *seară*. REW 7841; DER 7650; DAR 937; DMR 262.

²⁶ Влаш. *păr*, али пл. *pjêrj* (гдје у следећем слогу није *о* или *у* него *і*) *sa je* према тач. 2.3.1
²⁷ Влаш. *săk*, али f.sg. *săkă* са *a* према тач. 2.3.8. F.pl. *săse* има *ă* мјесто *a* аналогјом према *săk*?

²⁸ Влаш. *văr*, али пл. *vjêrj* (гдје у следећем слогу није *о* или *у* него *і*) *sa je* према тач. 2.3.1

²⁹ Влаш. *păr*, *văr*, али пл. *pjêrj*, *vjêrj* < *vĕrĭ*, *pĕrĭ* са *je* према 2.3.1.

2.3.9. Иза р, v, мјесто *ja* стој влаш. *a* = рум. *a*, арум. *ea*, мрум. *ea*.

Лат. PĪNNAM ‘перо’ > влаш. *pánǎ* f. ‘перо’, pl. *pjéne*, df.sg. *pána*, df.pl. *pjéniḷi*; уп. рум. *pánǎ*, арум. *peánǎ*, мрум. *peánǎ*. REW 6514; DER 6062; DAR 835.

Лат. VĪRIDEM ‘зѐлен’ > **vír(i)diam*³⁰ ‘зѐлѐн’ > влаш. *várzǎ* f.sg.tn. ‘купус’, df.sg. *varza*; уп. рум. *várzǎ*, арум. *veárdzǎ*, мрум. *veárdzǎ*. REW 9367; DER 9137; DAR 1106; DMR 325.

2.4. Лат. *ī* (= ром. и предрум. *i)

2.4.1. Лат. *ī* > влаш. *i*³¹ = рум. *i*, арум. *i*, мрум. *i*; ROTHE 1957: 9.

Лат. FORMĪSAM ‘мрав’ > влаш. *furṇikǎ* f. ‘мрав’, pl. *furṇís*, df.sg. *furṇika*, df.pl. *furṇísiḷi*; уп. рум. *furnică*, арум. *furnígǎ*, мрум. *furnígǎ*. REW 3445; DER 3534; DAR 481; DMR 133.

2.4.2. Иза с, g, r, v, мјесто *ji* стоји влаш. *i*.

Лат. ERĪCIUM ‘јеж’ > влаш. *ariś* m.sg.tn. ‘јеж’, df.sg. *ariśu*; уп. рум. *arici*, арум. *aričǐi*, мрум. msg. *arítš*. REW 2897; DER 404; DAR 140; DMR 27.

Лат. GINGĪVAM ‘дѐсни’ > влаш. *zinžije* f. ‘дѐсни’, pl. *zinžij*, df.sg. *zinžija*, df.pl. *zinžijli*; уп. рум. *gingie*, арум. *dzindzie*. REW 3765; DER 3769; DAR 434.

Лат. VĪNEAM ‘виноград’ > влаш. *vije* f.sg.tn. ‘виноград; лоза’, df.sg. *vija*; уп. рум. *vie*, арум. *ayíne*, мрум. *vinǎ*. REW 9350; DER 9241; DAR 67; DMR 327.

2.4.3. Али, влаш. *ji* > *ī* у:

Лат. SĪC ‘тако’ > влаш. *šǐ* conj. ‘и; такође’; уп. рум. *și*, арум. *și*, мрум. *ši*. REW 7892; DER 7763; DAR 1005; DMR 284.

2.4.4. Иза з, лат. *ī* > влаш. *ǐ* = рум. *i*, арум. *î*, мрум. *i*.

Лат. DICŌ ‘казати, рећи’ > влаш. *zǐk* pr.lsg. ‘казати, рећи’, 3sg. *zǐše*, 1pl. *zǐšém*; уп. рум. *zic*, арум. *dzíc*, мрум. *zic*. REW 2628; DER 9491; DAR 435; DMR 338.

Лат. URĪSAM ‘коприва’ > **urdīcam*³² > влаш. *urzǐkǎ* f. ‘коприва’, pl. *urzǐś*, df.sg. *urzǐka*, df.pl. *urzǐsiḷi*; уп. рум. *urzikǎ*, арум. *urdzicǎ*, мрум. *urdzíkǎ*. REW 9090; DER 9098; DAR 1088; DMR 318.

Исто вриједи за секундарно лат. *ī* (od *i*).

Лат. DIEM ‘дан’ > **dī(v)am*³³ > влаш. f. *zǐ* / *zǐo* ‘дан’, pl. *zǐle*, df.sg. *zǐua*, df.pl. *zǐliḷi*; уп. рум. *zi*, арум. *dziúǎ*. REW 2632; DER 9489; DAR 436.

2.4.5. Иза с, лат. *ī* > влаш. *ǎ* = рум. *i*, арум. *î*, мрум. *o*.

Лат. SUBTĪLEM ‘мршав’ > влаш. *supcǎre* ‘мршав’, pl. *supcǎrj*; уп. рум. *subțire*, арум. *supțire*, мрум. fsg. *subtsóri* / *subtsóri*. REW 8399; DER 8305; DAR 993; DMR 279.

2.4.6. Између с и n, мјесто *ǎ* стоји влаш. *ǐ* = рум. *â*, арум. *î*.

Лат. *capitīnam ‘главица’ > влаш. *kǐracǐnǎ* f. ‘главица (sc. купуса)’, pl. *kǐracǐn*, df.sg. *kǐracǐna*, df.pl. *kǐracǐniḷi*; уп. рум. *căpățână*, арум. *căpițînǎ*. REW 1668; DER 1408; DAR 270.

³⁰ Уп. ит. *verdza* (Венеција) ‘зѐлѐн’.

³¹ Влаш. *nʹ* > *ŋ*.

³² Уп. ит. дијал. *ordika* (Калабрија) ‘коприва’.

³³ Уп. ит. *-dī*, фр. *-di*, шп. *día*.

2.4.7. Иза почетног *r*, лат. *ī* > влаш. *ĩ* = рум. *â*, арум. *î*, мрум. *o*; ROTHE 1957: 20.

Лат. *rídeō* ‘смијати се’ > **rīdō*³⁴ > влаш. *rīd* pl.1sg. ‘смијати се’, 3sg. *rīđe*, 1pl. *rīđém*; уп. рум. *rád*, арум. *aríd*, мрум. *ród*. REW 7302; DER 7176; DAR 143; DMR 250.

Лат. *rívum* ‘поток; ријека’ > влаш. *rīu* m. ‘поток; ријека’, f.pl. *rīurj*, df.sg. *rīu*, df.pl. *rīurli*; уп. рум. *râu*, арум. *arīũ*, мрум. *rôu*. REW 7341; DAR 144; DMR 251.

2.5. Лат. *o* (= ром. *o, предрум. *o) и лат. *o* (= ром. и предрум. *o)

2.5.1. Лат. *o* / *ō* > влаш. *o* = рум. *o*, арум. *o*, мрум. *o*; ROTHE 1957: 10.

Лат. *córnū* ‘рог’ > влаш. *kórn* m. ‘рог’, f.pl. *koárņe*, df.sg. *kórnū*, df.pl. *koárņi*;³⁵ уп. рум. *córn*, арум. *córnū*, мрум. *córn*. REW 2240; DER 2428; DAR 307; DMR 77.

Лат. *fócum* ‘огњиште’ > влаш. *fók* m. ‘ватра; врућица’, f.pl. *fókurj*, df.sg. *fóku*, df.pl. *fókurli*; уп. рум. *fóc*, арум. *fóc*, мрум. *fóc*. REW 3400; DER 3448; DAR 466; DMR 128.

Лат. *rómum* ‘плод’ > влаш. *póm* m. ‘плод’, f.pl. *poámje*, df.sg. *pómu*, df.pl. *poámli*;³⁶ уп. рум. *póm*, арум. *póm*, мрум. *póm*. REW 6645; DER 6627; DAR 871; DMR 228.

Исто вриједи и за секундарно акцентовано и секундарно лат. *o* (од *ua*).

Лат. *quádrum* ‘четвртаст’ > *códrum > влаш. *kódru* ‘кришка (sc. хљеба)’, pl. *kódri*; уп. рум. *códru*, арум. *códru* / *códur*, мрум. *códru*. REW 6921; DER 2228; DAR 302; DMR 75.

Лат. *fētiolum ‘дјетешце’ > *fētiolum > влаш. *fišór* m. ‘син’, pl. *fišórij*, df.sg. *fišóru*, df.pl. *fišóri*; уп. рум. *feciór*, арум. *fičiór*, мрум. *fišór*. REW 3273; DER 3302; DAR 455; DMR 127.

2.5.2. Испред *n* и *m*, лат. *o* / *ō* > влаш. *u* = рум. *u*, арум. *u*, мрум. *u*; ROTHE 1957: 14.

Лат. *bónum* ‘добар’ > влаш. m.sg. *bún* ‘добар’, f.sg. *búnǎ*, m.pl. *bún*, f.pl. *búnj*; уп. рум. *bún*, арум. *bún*, мрум. *bún*. REW 1208; DER 1201; DAR 227; DMR 48.

Лат. *corónam* ‘вијенац; круна’ > *konónam > влаш. *kunúnǎ* f. ‘вијенац’, pl. *kunúnj*, df.sg. *kunúna*, df.pl. *kunúnli*; уп. рум. *cunúnǎ*, арум. *curúnǎ*. REW 2245; DER 2683; DAR 341.

Лат. *móntem* ‘брдо’ > влаш. *múnce* f. ‘брдо’, pl. *múnc*, df.sg. *múnca*, df.pl. *múncli*; уп. рум. *múnte*, арум. *múnte*, мрум. *múnti*. REW 5664; DER 5498; DAR 714.

Лат. *nómen* ‘име’ > влаш. *númje* / *núme* m.sg.tn. ‘име’, df.sg. *númi*; уп. рум. *núme*, арум. *núme* / *núma*, мрум. *númi*. REW 5949; DER 5377; DAR 788; DMR 209.

2.5.3. Пред слогом са *ǎ*, *a*, *e*, лат. *o* / *ō* > влаш. *oa* = рум. *oa*, арум. *oa*, мрум. *oa* / *ua*-; ROTHE 1957: 15.

³⁴ Уп. ит. *ridere* ‘смијати се’.

³⁵ Влаш. *kórn*, али pl. *koárņe* са *oa* према тач. 2.5.3.

³⁶ Влаш. *póm*, али pl. *poámje* са *oa* према тач. 2.5.3.

Лат. CŌSTAM ‘ребро’ > влаш. *koáštǎ* f.sg.tn. ‘ребро’, df.sg. *koásta*; уп. рум. *coáštǎ*, арум. *coáštǎ*, мрум. *coáštǎ*. REW 2279; DER 2192; DAR 301; DMR 74.

Лат. NŌSTEM ‘ноћ’ > влаш. *noápc̥e* f. ‘ноћ’, pl. *niópc̥e*, df.sg. *noápc̥a*, df.pl. *niópc̥ǎli*;³⁷ уп. рум. *noápte*, арум. *noápte*, мрум. *noápti*. REW 5973, DER 5704; DAR 777; DMR 207.

Лат. ÓLLAM ‘ћуп’ > влаш. *oálǎ* f. ‘лонац’, pl. *oále*, df.sg. *oála*, df.pl. *oáliḷi*; уп. рум. *oálǎ*, арум. *oálǎ*, мрум. *ǎálǎ*. REW 6059; DER 5747; DAR 801; DMR 311.

Лат. ÓVEM ‘овца’ > влаш. *oáje* f. ‘овца’, pl. *uój*, df.sg. *oája*, df.pl. *uójli*;³⁸ уп. рум. *oáie*, арум. *oáie*, мрум. *ǎáǎ*. REW 6127; DER 5746; DAR 801; DMR 311.

Лат. RŌTAM ‘точак’ > влаш. *roátǎ* f. ‘точак’, pl. *roc*, df.sg. *roáta*, df.pl. *rocǎli*;³⁹ уп. рум. *roátǎ*, арум. *aroátǎ*, мрум. *roátǎ*. REW 7387; DER 7223; DAR 149; DMR 250.

Лат. SŌLEM ‘сунце’ > влаш. *soáre* m.sg.tn. ‘сунце’, df.sg. *soáriḷi*; уп. рум. *soáre*, арум. *soáre*, мрум. *soári*. REW 8059; DER 7951; DAR 961; DMR 269.

Исто вриједи и за секундарно лат. о (од AU, U).

Лат. CĀUDAM ‘реп’ > CŌDAM > влаш. *koádǎ* f. ‘реп’, pl. *kuóz*, df.sg. *koáda*, df.pl. *koázli*;⁴⁰ уп. рум. *coádǎ*, арум. *coádǎ*, мрум. *coádǎ*. REW 1774; DER 2186; DAR 299; DMR 73.

Лат. AUTŪMNA (TĒMPORA?) ‘јесење доба’ > *autómna > влаш. *toámnǎ* f.sg.tn. ‘јесен’, df.sg. *toámnǎ*; уп. рум. *toámnǎ*, мрум. *toámnǎ*. REW 812; DER 8795; DMR 295.

2.5.4. На почетку ријечи, лат. о / ō > влаш. *uo* = рум. *o*, арум. *o*, мрум. *uo*.

Лат. (H)ŌMŌ⁴¹ ‘човјек’ > влаш. *uót* m. ‘човјек’, df.sg. *uótu*;⁴² уп. рум. *ót*, арум. *ót*, мрум. *ǎót*. REW 4170; DER 5873; DAR 806; DMR 316.

Лат. ŌS ‘кост’ > ŌSSUM⁴³ > влаш. *uós* m.sg. ‘кост’, f.pl. *oásǎ*, df.sg. *uósu*, df.pl. *oásǎli*;⁴⁴ уп. рум. *ós*, мрум. *ǎós*. REW 6114; DER 5938; DAR 809; DMR 316.

Лат. ÓVUM ‘јaje’ > влаш. *uóu* m.sg. ‘јaje’, f.pl. *oáo*, df.sg. *uóu*, df.pl. *oáuǎli*;⁴⁵ уп. рум. *óu*, арум. *óu*, мрум. *ǎóu*. REW 6128; DER 5982; DAR 809; DMR 316.

2.6. Лат. u / ū (= ром. *o и *u, предрум. *u)

2.6.1. Лат. u / ū > влаш. *u* = рум. *u*, арум. *u*, мрум. *u*; ROTHE 1957: 11.

Лат. LŪNAM ‘мјесец’ > влаш. *lúnǎ* f. ‘мјесец’;⁴⁶ pl. *lún*, df.sg. *lúna*, df.pl. *lúniḷi*; уп. рум. *lúnǎ*, арум. *lúnǎ*, мрум. *lúnǎ*. REW 5163; DER 4945; DAR 642; DMR 175.

³⁷ Влаш. *noápc̥e*, али pl. *niópc̥e* са о према тач. 2.5.1 (Pl. **nópc̥e* > *niópc̥e* аналогично према *oa* у sg. *noápc̥e*).

³⁸ Влаш. *oáje*, али pl. *uój* са *uo* према тач. 2.5.4.

³⁹ Влаш. *roátǎ*, али pl. *roc* са о према тач. 2.5.1.

⁴⁰ Влаш. *koádǎ*, али pl. *kuóz* са о према тач. 2.5.1. (Pl. *kóz > *kuóz* аналогично према *oa* у sg. *koádǎ*).

⁴¹ Лат. *hómō*, не *hómīnem*; уп. ит. *uoto* ‘човјек’.

⁴² Плурал је *oátni*, df. *oátni*, од секундарног лат. *hómīn-ī*.

⁴³ Уп. ит. *osso*, сард. *ossu*, шп. *hueso*, све ‘кост’.

⁴⁴ Влаш. *uós*, али pl. *oásǎ* са *oa* према тач. 2.5.3.

⁴⁵ Влаш. *uóu*, али pl. *oáo* (< *oáuǎ*) са *oa* према тач. 2.5.3.

⁴⁶ Лат. *lúna* је ‘мјесец на небу’, а влаш. *lúnǎ* ‘мјесец на небу’ и ‘календарски мјесец’ (словенски утицај).

Лат. LŪPUM ‘вук’ > влаш. *lúp* m. ‘вук’, pl. *lúpj*, df.sg. *lúpu*, df.pl. *lúpi*; уп. рум. *lúp*, арум. *lúp*, мрум. *lúp*. REW 5173; DER 4984; DAR 644; DMR 175.

Лат. ŪNCTUM ‘маст’ > влаш. *únt* m.sg.tn. ‘млијечна маст’, df.sg. *úntu*; уп. рум. *únt*, арум. *úmtu*, мрум. *únt*. REW 9057; DER 9067; DAR 1083; DMR 315.

Лат. ÚRSUM ‘медвјед’ > влаш. *úrs* m. ‘медвјед’, pl. *úrš*, df.sg. *úrсу*, df.pl. *úršă*; уп. рум. *úrs*, арум. *úrсу*. REW 9089; DER 9093; DAR 1093.

2.7. Лат. АЕ (= секундарно ром. и предрум. *e)⁴⁷

2.7.1. На почетку ријечи, лат. АЕ > влаш. *je* = рум. *ie*, арум. *ie*, мрум. *je*,⁴⁸ ROTHE 1957: 9.

Лат. (H)ĀEDUM ‘jare’ > влаш. *jéd* m. ‘jare’, pl. *jéz*, df.sg. *jédu*, df.pl. *jéză*; уп. рум. *iéd*, арум. *íéd*, мрум. *ǰéd*. REW 3974; DER 4275; DAR 572; DMR 154.

2.7.2. Пред слогом са *ă*, *a*, лат. АЕ > влаш. *a* = рум. *ea*, арум. *ea*, мрум. *ea*.⁴⁹

Лат. SĀERAM ‘lǔk’ > влаш. *śápă* f. ‘lǔk’, pl. *śépj*, df.sg. *śápa*, pl. *śépiǰi*;⁵⁰ уп. рум. *ceápă*, арум. *ṭeápă*, мрум. *tseápă*. REW 1817; DER 1612; DAR 1068; DMR 307.

2.8. Лат. AU

2.8.1 Лат. AU > влаш. *au* = рум. *au*; ROTHE 1957: 11.

Лат. ĀURU ‘злато’ > влаш. *áur* m.sg.tn. ‘злато’, df.sg. *áuru*; уп. рум. *áur*. REW 800; DER 534.

3. ЗАКЉУЧАК

3.1. Влаш. *a* постаје:

3.1.1 од лат. A / Ā (= ром. и предрум. *a), в. тач. 2.1.1 и 2.1.2;

3.1.2 од лат. Ē / I (= ром. и предрум. *e), иза C, G, S, в. тач. 2.3.8;

3.1.3 од лат. Ē / I (= ром. и предрум. *e), иза P, V, в. тач. 2.3.9;

3.1.4 од лат. АЕ (= ром. и предрум. *e), пред слогом са *ă*, *a*, в. тач. 2.7.2.

3.2. Влаш. *ja* постаје:

3.2.1 од лат. A / Ā (= ром. и предрум. *a), иза CL и GL, в. тач. 2.1.7

3.2.2 од лат. E (= ром. и предрум. *e), пред слогом са *ă* или *a*, в. тач. 2.2.5 и 2.2.6;

3.2.3 од лат. Ē / I (= ром. и предрум. *e), пред слогом са *ă*, *a*, *e*, в. тач. 2.3.7.

3.3. Влаш. *ă* постаје:

3.3.1 од лат. A / Ā (= ром. и предрум. *a), испред NE и NĪ, в. тач. 2.1.4;

3.3.2 од лат. A / Ā (= ром. и предрум. *a), испред NC и MC, в. тач. 2.1.5;

3.3.3 од лат. E (= ром. и предрум. *e), иза Z, в. тач. 2.2.3;

3.3.4 од лат. Ē / I (= ром. и предрум. *e), иза V, P, S, V, а пред слогом са O или U, в. тач. 2.3.3;

3.3.5 од лат. Ī (= ром. и предрум. *i), иза C, в. тач. 2.4.5.

⁴⁷ В. тач. 2.2.

⁴⁸ Уп. тач. 2.2.4.

⁴⁹ Уп. тач. 2.2.5.

⁵⁰ Влаш. *śápă*, али pl. *śépj* са *e*; уп. тач. 2.2.8.

- 3.4. Влаш. *e* постаје:
- 3.4.1 од лат. *ā* / *ā* (= ром. и предрум. *a), иза за *CL* и *GL*, а пред слогом са *e, i*, в. тач. 2.1.8;
- 3.4.2. од лат. *e* (= ром. и предрум. *e), иза *C, G*, в. тач. 2.2.2;
- 3.4.3. од лат. *e* (= ром. и предрум. *e), иза *z*, а пред слогом са *e*, в. тач. 2.2.8;
- 3.4.4. од лат. *ē* / *i* (= ром. и предрум. *e), иза *R*, в. тач. 2.3.2.
- 3.5. Влаш. *je* / *je* постаје:
- 3.5.1 од лат. *e* (= ром. и предрум. *e), в. тач. 2.2.1 и 2.2.4;
- 3.5.2 од лат. *e* (= ром. и предрум. *e), пред слогом са *e*, в. тач. 2.2.7;
- 3.5.3 од лат. *ē* / *i* (= ром. и предрум. *e), в. тач. 2.3.1.
- 3.6. Влаш. *i* постаје:
- 3.6.1 од почетног лат. *a* (= ром. и предрум. *a), испред *N*, в. тач. 2.1.6;
- 3.6.2 од лат. *e* (= ром. и предрум. *e), испред *N*, в. тач. 2.2.10;
- 3.6.3 од лат. *ē* / *i* (= ром. и предрум. *e), између *C, G* или *V* и *N*, в. тач. 2.3.5;
- 3.6.4 од лат. *ī* (= ром. и предрум. *i), иза *C, G, R, V*, в. тач. 2.4.2.
- 3.7. Влаш. *ī* постаје:
- 3.7.1 од лат. *ā* / *ā* (= ром. и предрум. *a), испред *NA, NU*, в. тач. 2.1.3;
- 3.7.2 од лат. *e* (= ром. и предрум. *e), између *c* и *N*, в. тач. 2.2.11;
- 3.7.3 од лат. *ē* / *i* (= ром. и предрум. *e), иза *F* или испред *NC*, а пред слогом са *o* или *u*, в. тач. 2.3.6;
- 3.7.4 од лат. *ī* (= ром. и предрум. *i), иза *š*, у моносилабичким ријечима, в. тач. 2.4.3;
- 3.7.5 од лат. *ī* (= ром. и предрум. *i), иза *z*, в. тач. 2.4.4;
- 3.7.6. од лат. *ī* (= ром. и предрум. *i), између *c* и *N*, в. тач. 2.4.6;
- 3.7.7 од лат. *ī* (= ром. и предрум. *i), иза почетног *R*, в. тач. 2.4.7.
- 3.8. Влаш. *ji* постаје:
- 3.8.1 од лат. *e* (= ром. и предрум. *e), између *D, L, T* и *NC* или *MC*, в. тач. 2.2.12;
- 3.8.2 од лат. *ē* / *i* (= ром. и предрум. *e), испред *N* и *NC*, в. тач. 2.3.4;
- 3.8.3 од лат. *ī* (= ром. и предрум. *i), в. тач. 2.4.1.
- 3.9. Влаш. *o* постаје:
- 3.9.1 од лат. *o* / *ō* (= ром. *o и *o, предрум. *o), в. тач. 2.5.1.
- 3.10. Влаш. *u* постаје:
- 3.10.1 од лат. *o* / *ō* (= ром. *o и *o, предрум. *o), испред *N* и *M*, в. тач. 2.5.2;
- 3.10.2 од лат. *u* / *ū* (= ром. *o и *u*, предрум. *u), в. тач. 2.6.1.
- 3.11. Влаш. *oa* постаје:
- 3.11.1 од лат. *o* / *ō* (= ром. *o и *o, предрум. *o), пред слогом са *ǎ, a, e*, в. тач. 2.5.3.
- 3.12. Влаш. *au* постаје:
- 3.12.1 од лат. *au*, в. тач. 2.8.1.
- 3.13. Влаш. *uo* постаје:
- 3.13.1 од почетног лат. *o* / *ō* (= ром. *o и *o, предрум. *o), в. тач. 2.5.4.

Од тога, другачији исход него у румунском показује:

1. тач. 2.1.2, лат. А > влаш. *ă*, рум. *a*, нпр. *lăkiră-mă-lăcrimă, măj-măj*;
2. тач. 2.1.4, лат. А / $\bar{A}$ > влаш. *ă*, рум. *âi*, нпр. *kăŋe-căine, măŋe-măine*;
3. тач. 2.1.5, лат. А / $\bar{A}$ > влаш. *ă*, рум. *â*, нпр. *kămp-cămp, prănz-prănz*;
4. тач. 2.2.3, лат. Е > влаш. *ă*, рум. *e*, нпр. *Dumnezeu-dumnezeu*;
5. тач. 2.2.11, лат. Е > влаш. *î*, рум. *i*, нпр. *cîn-țin*;
6. тач. 2.2.12, лат. Е > влаш. *î*, рум. *i*, нпр. *cîmp-tîmp, lînce-lînce*;
7. тач. 2.3.1, лат. $\bar{E}$ / $\bar{I}$ > влаш. *je / ĵe*, рум. *e*, нпр. *lémn-lémn, ŋegru-ŋegru*;
8. тач. 2.3.4, лат. $\bar{E}$ / $\bar{I}$ > влаш. *î*, рум. *i*, нпр. *lîmbă-lîmbă, plîn-plîn*;
9. тач. 2.4.1, лат. $\bar{I}$ > влаш. *î*, рум. *i*, нпр. *furnică-furnică*;
10. тач. 2.4.3, лат. $\bar{I}$ > влаш. *î*, рум. *i*, нпр. *șî-șî*;
11. тач. 2.4.4, лат. $\bar{I}$ > влаш. *î*, рум. *i*, нпр. *zîk-zîk*;
12. тач. 2.4.5, лат. $\bar{I}$ > влаш. *ă*, рум. *i*, нпр. *supcăre-subțire*;
13. тач. 2.5.4, лат. О / $\bar{O}$ > влаш. *uo*, рум. *o*, нпр. *uóm-óm, uou-ou*.

СКРАЋЕНИЦЕ

арум.	арумунски
влаш.	влашки
дијал.	дијалекатски
ит.	италијански
лат.	латински
мрум.	мегленорумунски
ром.	романски
порт.	португалски
предрум.	предрумунски
рум.	румунски
сард.	сардинијски
фр.	француски
шп.	шпански
adv.	<i>adverbium</i>
conj.	<i>conjunctio</i>
df.	<i>definitivum</i>
f.	<i>femininum</i>
m.	<i>masculinum</i>
nom.	<i>nominativus</i>
num.	<i>numerale</i>
pl.	<i>plurale</i>
pr.	<i>praesens</i>
sg.	<i>singulare</i>
sg.tn.	<i>singulare tantum</i>
subj.	<i>subjunctivus</i>
voc.	<i>vocativus</i>

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Лигорио, Орсат. Дифтонгација у далматороманским реликтима латинског суфикса -*ellu*, -*a*. (Из балканског латинитета XII). *Јужнословенски филолоџ* 74/1 (2018): 31–59.

*

- DAR: Tache Papahagi. *Dicționarul dialectului aromîn*. Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1963.
- DER: Alejandro Cioranescu. *Diccionario etimológico rumano*. Madrid – Tenerife: Gredos, 1966.
- DMR: Theodor Capidan. *Meglenoromânii III : Dicționar meglenoromân*. București: Cultura națională, 1935.
- HUȚANU, Monica, Annemarie SORESCU-MARINKOVIĆ. Changing the Linguistics Landscape: Vlach Romanian in Eastern Serbia. *Teme* 67/1 (2023): 69–86.
- REW: Wilhelm Meyer-Lübke. *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: C. Winter, 1935³.
- ROTHE, Wolfgang. *Einführung in die historische Laut-und Formenlehre des Rumänischen*. Halle: Niemeyer, 1957.
- СКОК, Petar. *Osnovi romanske lingvistike*. Sv. 1. Zagreb: Naklada školskih knjiga i tiskarnica Banovine Hrvatske u Zagrebu, 1940.

Orsat Ligorio

DEVELOPMENT OF STRESSED VOWELS
IN THE WALLACHIAN VERNACULAR OF BOR AND MAJDANPEK

S u m m a r y

This paper outlines the evolution of stressed *a, ă, e, i, î, o, u* in Wallachian, a variety of Romanian spoken in Eastern Serbia. Based on data obtained by fieldwork, it is established that: 1. Wallachian *a* can be traced back to Latin $\tilde{a}$, $\tilde{e} / \tilde{i}$, $\text{AE} = \text{Romance } *a, *e, *e;$ 2. Wallachian *ă* back to Latin $\tilde{a}$, $\tilde{e}, \tilde{e} / \tilde{i}, \tilde{i} = \text{Romance } *a, *e, *e, *i;$ 3. Wallachian *e* back to Latin $\tilde{a}$, $\tilde{e}, \tilde{e} / \tilde{i} = \text{Romance } *a, *e, *e;$ 4. Wallachian *i* back to Latin $\tilde{a}, \tilde{e}, \tilde{e} / \tilde{i}, \tilde{i} = \text{Romance } *a, *e, *e, *i;$ 5. Wallachian *î* back to Latin $\tilde{a}$, $\tilde{e}, \tilde{e} / \tilde{i}, \tilde{i} = \text{Romance } *a, *e, *e, *i;$ 6. Wallachian *o* back to Latin $o / \tilde{o} = \text{Romance } *o / *o;$ 7. Wallachian *u* back to Latin $o / \tilde{o}, \tilde{u} = \text{Romance } *o / *o, *o / *u$. The outline also includes the evolution of soft vowels, diphthongs, and diphthong-like segments (*ja, je /^je, /i, oa, au, uo*). It is established that: 8. Wallachian *ja* can be traced back to Latin $\tilde{a}$, $\tilde{e}, \tilde{e} / \tilde{i} = \text{Romance } *a, *e, *e;$ 9. Wallachian *je /^je* back to Latin $\tilde{e}, \tilde{e} / \tilde{i} = \text{Romance } *e, *e;$ 10. Wallachian */i* back to Latin $\tilde{e}, \tilde{e} / \tilde{i}, \tilde{i} = \text{Romance } *e, *e, *i;$ 11. Wallachian *oa* back to Latin $o / \tilde{o} = \text{Romance } *o / *o;$ 12. Wallachian *au* back to Latin $\text{AU};$ 13. Wallachian *uo* back to Latin $o / \tilde{o} = \text{Romance } *o / *o$. This paper is the first in a series of three dedicated to a better understanding of Wallachian. The subsequent two will outline the evolution of unstressed vowels and consonants.

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за класичне науке
Чика Љубнина 18–20, 11000 Београд, Србија
orsat.ligorio@gmail.com

(Примљено: 15. априла 2024;
прихваћено: 20. маја 2024)

Радмило Маројевић

ЉУБИША И ЊЕГОШ – ЛЕКСИЧКЕ И ФРАЗЕОЛОШКЕ ПАРАЛЕЛЕ

(Фрагмент: *Пој Андравић нови Обилић*, 1)*

У серији радова у којима се упоређују лексичке и фразеолошке јединице које употребљава Стефан Митров Љубиша у *Приповијестима црногорским и приморским* с одговарајућим јединицама из Његошевих пјесничких дјела овај чланак је први дио фрагмента посвећеног приповијести *Пој Андравић нови Обилић*. Он је посвећен паралелама с *Горским вијенцем*, док ће се у другом дијелу размотрити паралеле са спјевом *Шћепан Мали*. Анализиране лексеме и фраземе бацају свјетло на значење Његошевих израза, али и на могући језички утицај пјесника с Његуша на млађег савременика, прозног писца из Паштровића, који је био Његошев сљедбеник и приврженик (и први коментатор *Горској вијенца*).

Кључне ријечи: Петар II Петровић-Његош, спјев *Горски вијенац*; Стефан Митров Љубиша, приповијест *Пој Андравић нови Обилић*, прво коментарисано издање *Горској вијенца*

In the series of papers that compare the lexical and phraseological units used by Stefan Mitrov Ljubiša in *Montenegrin and Littoral Stories* with the corresponding units from Njegoš's poetic works, this article is the first part of the fragment dedicated to the story *Pop Andrović the New Obilić*. It focuses on the parallels with *The Mountain Wreath*, while in the second part attention will be turned to parallels with the story *Stephen the Little*. The analyzed lexemes and phrasemes shed light on the meaning of Njegoš's expressions, but also on the possible language influence of the poet from Njeguši to the younger contemporary, the prose writer from Paštrovići, who was Njegoš's follower and devotee (and also the first analyst of *The Mountain Wreath*).

Key words: Petar II Petrović-Njegoš, *The Mountain Wreath*; Stefan Mitrov Ljubiša, *Pop Andrović the New Obilić*, first annotated edition of *The Mountain Wreath*.

0. Полазишта. У тумачењу лексичких и фразеолошких јединица у Његошевом идиолекту и пјесничком језику, као и при објашњавању специфичних граматичких конструкција, користи се и метод налажења интертекстуалних паралела с контекстима из српске народне и умјетничке књижевности. Од свих савременика Његошу су били језички најближи, с једне стране, Вук(о) Врчевић, Херцеговац из Рисна, који је био Његошев врсник, исте 1811. године рођени, и Стефан Митров Љубиша, Паштровић из Будве, нешто више од десет година млађи од пјесника с Његуша.

0.1. Серију студија случаја у којима се упоређују лексичке и фразеолошке јединице које употребљава Стефан Митров Љубиша у *Приповијестима*

---

* Рађено у оквиру научног пројекта „Пјесничка дјела Петра II Петровића-Његоша у оригиналу и руским преводима” Института за славистику и филологију Паневропског универзитета Апеирон у Бањој Луци.

црногорским и приморским с одговарајућим јединицама из Његошевих пјесничких дјела отпочели смо фрагментом *Краћа и ње краћа звона* објављеним у часопису *Српски језик* (МАРОЈЕВИЋ 2023а): лексичке и фразеолошке паралеле на релацији Његош : Љубиша у том раду успоставили смо са спјеговима *Горски вијенац* (првих шест примјера) и *Шћејан Мали* (других пет примјера) те са пјесмом *Поздрав (србском) роду*, из које је узет мото *Шћејана Малој* (последњи примјер).

0.2. Анализа се у овом фрагменту серије студија случаја врши и методологија провјерава примјерима из Љубишине приповијести *Пој Ангровић нови Обилић*, али се овдје, у првом дијелу фрагмента, анализирају паралеле с *Горским вијенцем* (паралеле са спјегом *Шћејан Мали* остављене су за други дио фрагмента). У једној од три студије случаја овога рада успоставља се интертекстуално поређење и с Љубишином приповијешћу *Горде или Како Црногорка љуби*.

0.3. Примјере наводимо из два издања – једно је оно које је објавила Српска књижевна задруга о стогодишњици пишчевог рођења (према години која стоји у ауоровој аутобиографији) (Љубиша 1924)), а друго – оно које је објавио подгорички ЦИД а приредио га Ново Вуковић (Љубиша 2001).

1. Збили ти се снови на Турчина! [ГВ 518]. Ову серију студија случаја отпочећемо 518. стихом *Горској вијенца*, из четврте реплике Вука Мићуновића, с тим што ћемо навести завршна три стиха реплике као минимални контекст а у формату нашег основног издања:

крупнџ нешто учиш у памџти
(збили ти се снови на Турчина!),
а ја зебем џд много мишљења.
[ГВ 517–519].

1.1. Израз *збили се* (коме) *снови на* (кога), посвједочен у 518. стиху *Горској вијенца*, тумачен је на два начина. Једни облик *збили се* читају с краткосилазним акцентом на првом слогу и полазе од тога да је то радни глаголски придјев у функцији (крњег) перфекта у значењу 'твоји снови су се сабили, концентрисали на Турке'. То тумачење засновао је заправо Стефан Митров Љубиша као први коментатор спјева, али с нешто друкчијом семантичком интерпретацијом [види т. 1.2], а прихватили су га Милан Решетар (у првих осам издања *Горској вијенца* као једино, а у последња два издања као тумачење којему се даје предност), Лабуд Гојнић, Трифун Ђукић, Антун Барац, С[алко] Назечић, Ј[ован] Вуковић, Михаило Стевановић, Александар Младеновић и Радојица Јовићевић, а ушло је и у двотомни *Речник Њеџошева језика*. Испоставило се да то тумачење – није тачно.

Други облик *збили се* читају по новоштокавској акцентуацији са дугоузлазним акцентом на првом слогу и полазе од тога да је то радни глаголски придјев у функцији опатива у значењу 'нека се твоја страховања збуду (остваре, обистине) на потурицама, џ њихову главу'. Први је наведени стих овако протумачио Свет[ислав] Вуловић у студији посвећеној првом (Кирстевом) преводу спјева на њемачки језик супротстављајући то своје тумачење

чење мишљењу једног анонимног Херцеговца: „Ја мислим, да овај стих значи: да Бог да твоји зли снови, који те канда муче, Турчину зло наслутили, т.ј. на њему се сан испунио (збио, догодио); али ми један прост Херцеговац, који *Горски Вијенац* на памет и Црну Гору у накрст зна, рече, да ће то значити: све једнако о Турчину мислиш, да је, дакле, овде *збили се* = скупили се” (Вуловић 1886: 32–33). Вуловићево тумачење прихватају Л[азар] Томановић, Љуб[омир] Стојановић, Никола Банашевић, Отакар Колман, Данило Вушовић, Божидар Ковачевић, Ђуза Радовић, Видо Латковић, Слободан Томовић и Радмило Маројевић. И то тумачење, као што се испоставило, и јесте тачно.

Ми смо ово друго тумачење прихватили, најприје у критици монографије Михаила Стевановића *Језичка тумачења у коментарима Његишева Горској вијенца* (1976): „За нас је ипак прихватљивије мишљење других коментатора, по коме је овде радни придев употребљен као оптаив (са значењем: нека се све несреће којих се бојиш и које те у мислима прогањају сруче на Турке)” (Маројевић 1978: 224).

Решетарево тумачење, које Стевановић није успио да рехабилитује, у критичком издању (Маројевић 2005: 625–636) одбацили смо и као алтернативно. То тумачење одбацујемо, прво, из семантичких разлога: не може се природном сматрати конструкција у којој се нечији снови на некога збијају – глагол *збијити/збијати (се)* нема такве семантичко-контекстуалне услове употребе. А друго, из филолошких разлога морамо га сасвим искључити: ако се за множински облик *снови* може рећи, иако је то неприродно, да су се они збили један до другог, то се не може рећи за сингуларни облик *сан(ак)*. А управо је њиме pjesnik био отпочео 518. стих: **збио ти се санакъ**, али је те четири ријечи прецртао и у продужетку написао: **збили ти се снови на Турчина** – [ВГ л. 6 об.; и претходни стих се у рукопису завршава повлаком која је у првом издању замијењена запетом]. Овдје треба подсјетити да је иста ријеч и у истом значењу (у облику једнине мушког рода, као и у рукопису *Горској вијенца*) употријебљена и у pjesми коју је Вук насловио *Женидба Максима Црнојевића*: „Зао санак, сестрићу Јоване! / „Бог годдио и Бог догодио, / „На тебе се таки санак збио! [...]” (Караџић 1845: 541), што је, како је оцијенио В. Латковић позивајући се на О. Колмана, још један доказ (Руси би рекли: лишнее доказательство) да се израз мора оптаивно тумачити.

1.2. У своме издању *Горској вијенца* Стефан Митров Љубиша 518. стих завршава тачком и запетом, а претходни само запетом:

Kрупно nešto učiš u pameti,
Zbili ti se snovi na Turčina;
A ja zebem od mnogo mišljenja.
(Љубиша 2023 (1868): 237 (27)),

а уз сва три финална стиха реплике везује по једну напомену с тим што напомена за анализирани стих стоји уз медијални такт (snovi): Rgjava misliš. [нап. 7, сугласник *ђ* обиљежава се диграмом *gj*]; Sve sanjaš o Turcima. [нап. 8]; A mene studen od mnogo mišljenja obuzima. [нап. 9].

1.3. Интертекстуалну паралелу наводимо из Љубишине приповијести *Пој Андоровић нови Обилић*: Провидник се насмије: „Што су вам се збили

снови на Турчина? Не мисли се паши на вас, но чека час по час од султана сјекиру за врат, а откад сте стали на мир са Спичанима, нема ни рад шта. То вас неко страши и воду мути како би боље уловио рибицу. Чувајте се од домаћијех паша и бегова, а за Турке ја ћу се старати нека вас глава не боли.” (Љубиша 2001: 118; уп.: Љубиша 1924: 154).

1.4. Потпуно је извјесно да је Љубишина упитна реченица („Што су вам се збили снови на Турчина?”) заправо конкретизација сопственог коментара *Горској вијенца* („Sve sanjaš o Turcima”) – и парафраза погрешно схваћеног Његошевог стиха „(збили ти се снови на Турчина!)”, који је стварно уметнута узвична оптаивна конструкција. Примјером илуструјемо жанр а н т и к р и л а т е м â – Његошевих стихова који се погрешно тумаче и погрешно примјењују.

Други такви примјери могу бити прва два стиха финалног синтаксичког периода другог монолога (треће реплике) владике Данила, који се из неутралних условних реченица оригинала (везник *нека* у значењу ‘па и да’):

Нѐка бѹдѐ борба нѐпрестāнā,
нѐка бѹдѐ што бити не може:
нѐк’ āд прождре, покоси Сатана –
на гробљу ће изнићи цвијеће
за дāлекō неко покољење!

[ГВ 658–660]

у антикрилатемама преносе у експресивне узвично интониране императивне конструкције (реконструише се погрешно рјечца *нека*, која са обликом 3.л. презента образује императив): *Нека буде борба нејресѹтана! Нека буде шѹћо бийѹи не може!*

Истичемо правилну интерпункцију финала монолога владике Данила у Љубишином издању *Горској вијенца*:

Neka bude borba neprestana,
Neka bude što biti ne moēe,
Nek Had proēdre, pokosi satana,
Na groblju ēe izniēi cvijeēe
Za daleko neko pokoljenje.

(Љубиша 2023 (1868): 244 (34)),

што значи да је Љубиша тачно разумио стихове. Додуше, приређивач коментарише само завршне стихове: „Ovgje kaēe da ēe onijem koji poginu u boju s poturicama izniknuti na grobovima cvijeēe; to jest da ēe svoje ime ovjekovjeēiti” [нап. 2]. Коментатор није могао претпоставити да ће каснији приређивачи, уз неадекватну интерпункцију, погрешно протумачити и везник *нека* као императивну рјечцу.

Финале монолога владике Данила има сљедећи смисао: ‘па и да се борба никад не заврши (тј. да се не заврши нашом побједом), па чак и да се деси немогуће – да нашу земљу покори Турска и да нас Турци све поубијају, наша жртва има смисла јер ће надahнути неко будуће покољење да извојује слободу’.

2. Ал’ од мира вјеру ухватимо [ГВ 729]. Серију студија случаја наставићемо 729. стихом *Горској вијенца*, из (једине) реплике чији је говорник

’Аци-Али Медовић, кадија. Притом ћемо селекувати стихове у којима се помиње именица *мир* и њене изведенице а невешћемо их у формату основног издања:

ја знам дивно штò смо окупљени:
 да миримо крви међусобне. [...]
 међу собом да начин видимо
 и сміримо двије породице, [...]
 да радимо да их помиримо
 ал’ од мира вјеру ухватимо:
 ја ћу први поћи пред кумама,
 ја за главе братско мито дати –
 тек сміримо, динар прекинимо
 и крвнице пушке објесимо!

[ГВ 721–722, 724–725, 728–733].

2.1. Из критичког издања (Маројевић 2005: 79–80) пренијећемо тексто-лошке напомене које се везују за наведене стихове:

721 *шћид* – односни зам. прил. (везн. ријеч) у зн. ‘зашто’ [...]

722 (дà) *миримо крви* – фраз. ‘да миримо братства ради спречавања крвне освете’ [...]

725 *смримо* – 1.л. мн. презнета (а не имп. *смримо*) [...]

729 *ал’* – раставни везн. у зн. ‘или’ [...]

730 *први* – обл. редног броја *први* (а не прид. *први*) [...]

731 (за) *главе* – ак. мн. им. *глава*; (jà) [ћу] *дати* – крњи футур I (1.л. јд.)

732 *иде* – прил. с глав. акц. у зн. ‘само’ (а не везн. *иде* с поб. краткосил. акц. у зн. ‘чим’) [...]; *смримо* – 1.л. мн. имп. (а не презента *смримо*) [...]; *динар прекинимо* – изр. у зн. ‘преполовимо динар’, метонимијски: склòпи-мо уговор о миру

2.2. На два стиха (728–729):

Da radimo da jih pomirimo,
 Al’ od mira vjeru uhvatimo.

(Љубиша 2023 (1868): 248 (38))

односи се сљедећа напомена Стефана Митрова Љубише: *Пі pomiriti, ili barem primirje ugovoriti*. [нап. 2 (Љубиша је Његошеве замјеничке облике **ихъ**, **имъ** транслитерисао с коријеном *j-*)].

2.3. Навешћемо двије интертекстуалне паралеле из *Приповијестий црно-јорских* и *јриморских* Стефана Митрова Љубише:

У ширем значењу је интертекстуална паралела из приповијести *Горге или Како Црнојорка љуби*: „[...] Ухвати ш њим вјеру, како ће му слободно изаћи на диван ови ћесареви људи са мнош уједно, ако му и нијесам премио; нека прими од њих дарове што му шаље најстарији цар на свијету, и новац што је за потребе, пак нека се ш њима договори и уговори како га Бог учи. [...]” (Љубиша 1924: 240; уп.: Љубиша 2001: 179).

Најближа паралела је из приповијести *Пој Андоровић нови Обилић*: „Хоћу и право је”, рече поп. „Ухватимо вјеру од умира, чисту, тврду, непреломну

до Петрова-дне по нашки, који најприје на здравље дође. [...]” (Љубиша 2001: 103; уп.: Љубиша 1924: 133–134).

2.4. У завршном сегменту ове студије случаја размотрићемо, с једне стране, предлошко-падежну везу *од мира* која контекстује идиом *ухваћити вјеру*, а с друге стране, разлику између израза *ухваћити вјеру од мира*, коју налазимо код Његоша, и *ухваћити вјеру од умира*, који је употребио Љубиша.

(1) Ми нисмо коментарисали 729. стих *Горској вијенца*, осим граматичке ријечи *ал’* на почетку стиха (у нашим издањима апостроф у оваквим примјерима указује да се уместо њега може изговарати неслоговно *и* испред вокала наредне ријечи), али су га зато објашњавали други.

Стих 729 коментаришу Милан Решетар: „или барем [*вар.* бар] да ухватимо вјеру, да [*вар.* вјеру да] ће бити за неко вријеме мир” (РЕШЕТАР 1890: 128; варијанте цит по: РЕШЕТАР 1940: 45) (према десетом издању коментар цитира Видо Латковић (Бошковић – Латковић 1952/1957: 179)), Ђуза Радовић: „или да се бар обавежу да се за извесно време неће нападати. Реч је о крвној освети, која је била у Ц. Г. врло развијена. Мирење крви (в. ст. 722), помирење завађених породица вршило се побратимством или кумством” (РАДОВИЋ 1947: 198), Никола Банашевић: „Или (*ал’*) да се обавежемо, датом речју, на мир (не каже се за које време)” (БАНАШЕВИЋ 1973: 231) и Александар Младеновић: „или да добијемо обећање о миру, реч да ће се, бар извесно време, уздржати од међусобних напада” (МЛАДЕНОВИЋ 1996: 194).

Божидар Ковачевић коментарише синтагму која обухвата први и други такт стиха: „729 *вјера од мира*, примирје” (КОВАЧЕВИЋ 1940: 60).

Трифун Ђукић коментарише као цјелину стихове 725–733: „Село Ђеклићи било се скоро цело потурчило. Између тамошњих потурица и Велестова – одакле је и Вук Мићуновић, највећи непријатељ Турака – било је често свађе и крви. Бајице опет беху убили Муја Алића због Руже Касанове (упореди ст. 453–498 [*вар.* 456–500]). Помирење између завађених вршило се на три начина: или се давала вера, на одређено време, да се неће нападати, или се правило побратимство, као што је раније напоменуто, или се пак чинило преко кумства. У овом последњем случају иду жене, са малом децом у колевкама, и пред кућом убијенога куме Богом и св. Јованом | да се породице помире. Као залого после извршеног кумства једну половину пресеченог [*вар.* пресечног] динара узима једна, а другу друга страна” (ЂУКИЋ 1941: 151–152 (знак | указује на прелазак на нову страну у тексту који се цитира, а знак / указује на нови редак); варијанте цит. по: ЂУКИЋ 1944: 157).

Михаило Стевановић разматра везу предлога *од* с генитивом, најприје у стиху: Него хајте, од земље главари [ГВ 723], а затим у стиху: Ал’ од мира вјеру ухватимо [ГВ 729]: „[...] *од мира* такође одређује именицу *вјера*, уз коју стоји, али ту немамо генитивно већ локативно значење [*вар.* стоји као њен атрибут у коме се много мање осећа генитивно него локативно значење]; *вјера од мира* значи *вјера о миру* (управо *сјоразум о миру*). Вјера о миру је вера посебне врсте и зато се не може порицати да ова веза нема функцију атрибута, али је то и допуна именици уз коју стоји, па смо зато и рекли да су и функције њене унеколико друкчије него у вези предлога *од* с генитивом

из непосредно претходног става. Коментатори Горског вијенца, сви почев од Решетара, сматрали су за потребно да објасне [*гой*. само] смисао овога стиха, и сви други Решетаровим речима (иако једино Латковић то и каже). Последњи од ових, Н. Банашевић, рекао је исто тако – [*вар*. рекао је то исто] сасвим тачно – својим речима. Али нико од њих није овде осећао никакве потребе за неким језичким тумачењима. А она су свакако била потребна и зато их ми дајемо. И додаћемо ономе што смо [*гой*. у својим *Тумачењима*] рекли да се у овоме случају слажемо с Д. Вушовићем, који се на тој [*вар*. који у тој] особини Његошева језика задржава (мада за њу не даје овај већ друге неке примере), и каже да је она романског порекла [*вар*. језика, мада за њу не даје овај већ друге неке примере, види романско порекло]” (СТЕВАНОВИЋ 1976: 67; цит., варијанте и допуне наводимо по: СТЕВАНОВИЋ 1990: 113).

Упућујући на своје тумачење 729. стиха, као интратекстуалну везу Стевановић разматра 1400. стих *Горској вијенца*: „Када се прочита стих: / Причај штогод Драшко од Млетака (1400) – / намеће се претпоставка да је предлошко-падежна веза од Млетака аблативног значења и, као таква, може бити атрибут именице *Драшко*, или пак атрибут објекта *шћиоџод*. И да она у оба случаја значи шта и придев *млейџачки*. Ипак су коментатори, сви од реда, правилно схватили да ту није у питању аблативно значење те везе већ локативно, да је по функцији својој та веза допуна објекта *шћиоџод* и да стих значи: Причај штогод, Драшко, о Млеткама” (СТЕВАНОВИЋ 1976: 96; цит. по: СТЕВАНОВИЋ 1990: 152).

(2) Као што смо [у т. 2.1] видјели, стихове: да радимо да их помиримо / ал’ од мира вјеру ухватимо: [ГВ 728–729] Љубиша коментаторски диференцира. Први заправо значи: да остваримо умир, а други: да барем уговоримо примирје (да се неко вријеме не нападамо, док не остваримо умир).

Што се тиче израза *ухвайиџи вјеру од мира* код Његоша и *ухвайиџи вјеру од умира* код Љубише, разлика међу њима није била суштинска. Његош је из силабичких разлога употребио прву, Љубиша, не користећи облик (од) *мира* него облик (од) *умира*, реплицира уобичајеном, префиксалном формулом. Контекст приповијести *Пој Андоровић нови Обилић* [види т. 2.3] указује на временско ограничење израза – „до Петрова-дне”, докад би требало остварити процедуру умира. О процедури умира као локалној специфичности обичајног права читалац се може обавијестити у Љубишином коментару *Горској вијенца*, у његовим *Приповијестима*, у Вуковом *Рјечнику*, као и у расправи Ј. Грковић-Мејџор *Језик обичајнога љрава у Њеџошевим гјелима* (Њеџошев зборник Матице српске 4).

3. Док погине кучка али жрвњи [ГВ 963]. Серију студија случаја завршићемо 963. стихом *Горској вијенца*. Три стиха којима се исцрпљује седма реплика Вука Мићуновића довољни су контекст за анализу његовог значења (наводимо их у формату основног издања):

Овај држи за рѣп ’џи-’џа
и пуштит га задбвијек нѣѣ
док погине кучка али жрвњи.
[ГВ 961–963].

3.1. У *Фразеолошком рјечнику Његошевих њјесничких гјела* (ПЕЈАНОВИЋ – МАРОЈЕВИЋ) насловни стих посматра се као (трансформисана) пословица: ДОК ПОГИНЕ КУЧКА ИЛИ ЖРВЊИ (трансф.) *џосл.*: Овај држи за реп ’аџи-’Аџа / и пуштит га за довијек неће / док погине кучка али жрвњи. [ГВ 963]. Рјечнички чланак допуњава сљедећа напомена:

• Крит. изд.: „али – раставни везн. у зн. ’или’ [...]; *жрвњи* – реконстр. сугл. њ [...], им. у зн. ’млин за ручно мљевање жита’ (у мн. јер се састоји од горњег и доњег жрвња); Вук наводи пословицу: **Кад се кучка научи на ждрмње, или кучку убиј, или ждрмње сломи** (т. ј. кад [вар. Кад] се кучка научи брашнаве жрвње лизати. – У Црној гори) [КАРАЦИЋ 1836: 163 (исправка на с. LV); варијанту цит. према: КАРАЦИЋ 1849: 120]” (МАРОЈЕВИЋ 2005: 93). Његош *џосл.* трансф. у алузију разградивши њену синтаксичку структуру. Употребом императ. у стандардној *џосл.* уноси се уопштенолично зн. гл. на коме се и заснива поучни карактер *џосл.* (ПЕЈАНОВИЋ 2010: 89)

3.2. Уз реплику Вука Мићуновића:

Ovaj drži za rep Hadži-Adža,
I pustit ga za doviјek neće
Dok pogine kučka ali žrvni.

(ЉУБИША 2023 (1868): 260 (50))

у Љубишином издању *Горској вијенца* везује се сљедећа напомена: Научи се кушка да лиже брашно у жрвњима, пак се то не да liječiti док једно од њих не crkне. [нап. 3].

3.3. Интертекстуална паралела из приповијести *Пој Андоровић нови Обилић* формално је подударна, али је прати друкчија семантизација у пишчевој напомени: „Прођу прољетос три године дана откад се тобож умирисмо, као лук и очи. По умиру опет Спичани на наше ко на пустош, у пустопашицу, у сјеку, на појиште. Или кучку уби или жрвњи [вар. жрвни] сломи¹⁾ [1]Кучка лаје кад жрвњи мељу, па треба трпљети или једно уклонити.]. Пођи један од нашијех, те залуду згодно момче, да отима једноме Спичанину сјечива с нашега, а он њега из пушке; не копорне ни петом. [...].” (ЉУБИША 1924: 135 (без наводника); варијанту цит. по: ЉУБИША 2001: 104).

3.4. Поредбена анализа овдје се усложњава: с једне стране, она изискује расправу о фонетско-фонолошкој реконструкцији сугласника <њ>; с друге стране, она је тродјелна (Његош – Вук – Љубиша); с треће стране, пословица је у Његошевом стиху преобразена у алузију, па то изискује и специјалну семантичку интерпретацију. Прије разматрања тих трију питања осврнућемо се на коментаре 963. стиха (и реплике у цјелини) послеје Љубишиног а прије нашег издања.

(1) Милан Решетар коментарише посебно стих 961: „држати кога за реп” исто је што „бити чигов прирепина, слијепо се за кијем [вар. ким] поводити”; *Аџо* је (умањени облик [вар. *Аџо* (деминутив) од [x]аџија) Мухамед [вар. је Мухамед]; муслиманима је наиме [вар. јер је Турцима] Мухамед *per excellentiam* хаџија, јер [вар. пошто] је он г. [вар. год.] 629. повео први пут своје вјернике из Медине у Меку, да ту клањају на ђаби; да га тобоже почасте, Мићуновић

га иронички зове аци-Ацом, као да рече „поштовани, свети Ацо”. Цијели стих ово значи: овај (тј. Мустај-кадија) слијепо се поводи за Мухамедом, слијепо у њ вјерује. (РЕШЕТАР 1890: 139; интерпункцију и варијанте наводимо по: РЕШЕТАР 1940: 56), а посебно стих 963: кад се пашче научи лизати брашно са жрвња, неће се од тога одвикнути, док или сáмо не погине, или не пукне жрвањ, тј. човјек који прионе уза зло неће га се оставити, док или сам не погине или му се не дигне [*вар.* узме] прилика да зло ради. Има нар. пословица у Ц. Г.: кад се кучка научи на ждрмње [*гой.* (мјесто *жрвње*)], или кучку убиј, или жрмње [*вар.* ждрмње] сломи. (РЕШЕТАР 1890: 139; интерпункцију, варијанте и допуне наводимо по: РЕШЕТАР 1940: 56).

И Божидар Ковачевић засебно тумачи стих 961: *Аци-ацо* је Мухамед, ација над ацијама, први муслиман. Према томе Мићуновић подругљиво вели да га се потурице слепо држе. (КОВАЧЕВИЋ 1940: 75) и стих 963: Псето које се навади да лиже брашно са жрвња неће се тога оставити док или оно не погине или док се не поквари жрвањ, па не буде брашна у њему. Тако ни потурица неће напустити веру догод траје турска власт и користи од ње. (КОВАЧЕВИЋ 1940: 75).

У напомени уз стих 961 Трифун Ђукић коментарише реплику у цјелини: Аци-Ацо је овде Мухамед. Држати кога за реп, значи бити прирепина, слепи потскуташ. Такав је Мустај Кадија и остаће такав, док или он не погине или она вера на коју је он навикао („као кучка на жрвањ”). (ЂУКИЋ 1941: 155; исто у: ЂУКИЋ 1944: 161).

Ђуза Радовић најприје тумачи стих 961: држати кога за реч значи бити његов слепи послушник. Ацо, хипокористика од хаџија; аци-Ацо, хаџија над хаџијама, Мухамед. Дакле, оно што Мићуновић у иронији каже у овом стиху значило би: овај је слепи приврженик Мухамедов. (РАДОВИЋ 1947: 205), а онда стих 963: у безводним крајевима мељу жито у једној врсти млина који се покреће рукама. Жрвњи су такав млин. Псето које се навикне да лиже брашно са жрвња тешко се од тога одбије док има жрвања или док оно само не погине на томе. Смисао стиха: човек навикнут да иде за својом коришћу не одвикава се од тога све док је жив. Потурице неће напустити муслиманску веру све док буду живи и док она буде пружала разне користи. (РАДОВИЋ 1947: 205).

Антун Барац коментарише заједно стихове 961–963: *Hadžija* је *hodočasnik na prorokov grob u Meku*. *Adži-adžo* је *сам Muhamed*, јер је он први ишао у *Meku*. – Овај (т. ј. *Mustaj-kadija*) *слијепо се држи Muhameda*, као куја, која се научила да лиже *žrvanj*, и не ће да се одвикне од тога; *prestat će to činiti*, кад погине *sama* или кад *žrvanj* пукне. (BARAC 1947: 181).

Салко Назечић коментарише само стих 961: Мисли да су се потурице чврсто везале за ислам. (Аци ацо је пророк Мухамед, оснивач ислама). (НАЗЕЧИЋ 1947: 163).

Вуко Павићевић коментарише заједно стихове 961–963: Под Аци-ацом мисли се на Мухамеда. Мустај Кадија се слијепо држи мухамеданске вјере и неће је напуштати док он не погине или му вјера не пропане, као што се кучка не може одвикнути да не лиже брашно са жрвања (све док не погине или жрвањ не пукне). (ПАВИЋЕВИЋ В. и др. 1947: 144).

Видо Латковић тумачи засебно стих 961: У рукопису стих је гласио: „Овај држи за реп *Mухамега*”, па је ријеч *Mухамега* превучена и тек у штам-

паном тексту замијењена са *аци-Аци*. Мухамед је 629 први пут повео вјернике на хаџилук у Меку, те је он и први хаџија (ходочасник) – [вар. (ходочасник) тј.] *Аци*, а *аци* – је атрибутивни додатак за сваког ходочасника. *Држјати коџа за реп* исто је што и слијепо се поводити за ким. Према томе стих значи: овај се Мустај-каџија држи Мухамеда као слијепца. (Бошковић – Латковић 1952: 188; варијанту цит. по: Бошковић – Латковић 1957: 188), а засебно стих 963: Вук Караџић је забиљежио нар. пословицу: „Кад се кучка научи ждрмње лизати, или кучку убиј или ждрмње сломи” (бр. 2264). Једна басна Ђ. Фериха (Причица XXI, *Срп. далмајински маџазин* за 1844, стр. 94) говори о томе како се кучка не може одвићи од лизања жрвања док се не убије: „Кучку је убит тријеби, ол жрни разбити”. Мићуновић горњим стихом хоће да каже да се Мустај-каџија и потурица уопште неће одрећи посланица муслиманске вјере и користи од турске власти док год та власт траје или док он сам не изгуби живот. (Бошковић – Латковић 1952/1957: 188).

Никола Банашевић опширно коментарише стих 961: У рукопису нема речи *Аци-аци* штампаног издања. Место ње је двапут написано и оба пута прецртано име Мухамеда. Стих је, дакле, био остао непотпун. Аци (хаџи) је код муслимана ходочасник светих места Меке и Медине, а *аци* је хипокористик те речи. Прво свечано ходочашће (*хаџи*) повео је, 629. г., из Медине у Меку, сам Мухамед. Израз *аци-Аци* не мора еxplіcite да означава баш њега, како се то каже у коментарима, него би та кованица значила, отприлике, главни хаџија, хаџија над хаџијама. Њу је створио – и то не намах – сам Његош да би избегао сувише драстичан призор Мухамеда кога држе за реп (да слепачки иду за њим), и заменио га комичнијом сликом *аци-Аци* (комици доприносе асоновани самогласници *а* и алитерирани сугласници *и*). (Банашевић 1973: 257–258). А затим и стих 963: ...*жрвањ* – ручни млин, којим се меље где нема воденице. – В. Латковић упућује на пословицу из Вукове збирке (бр. 2265): „Кад се кучка научи на ждрмње, или кучку убиј или ждрмње сломи.” Према томе: потурице се неће одрећи посланица које им нуди муслиманска вера док се Турска држи или док њих не побијеш. (Банашевић 1973: 258).

Александар Младеновић коментарише заједно стихове 961–963: држећи за реп хаџију, главног или Мухамеда самог, он слепо иде за исламом, и неће се одрећи те вере докле год турска власт траје или док сам не изгуби живот (исто онако као што се кучка неће одвићи да лиже жрвањ, ручни млин, све док она не угине или се жрвањ не сломи). (Младеновић 1996: 201).

И Слободан Томовић коментарише стихове 961–963 као цјелину: Аци-Аци, шалџива Његошева конструкција од Ација (Хаџија), онај који је обишао света мјеста. Овај се слијепо (за реп) држи пророка Мухамеда, првог хаџије и ходочасника из Медине у Меку. Ништа га неће натјерати да напусти Мухамеда, као што кучка док не угине не напушта навику да лиже млин (жрвањ). „Кад се кучка научи ждрмње лизати, или кучку убиј или ждрмње сломи”. Или: „Кад се кучка научи на ждрмње, или кучку убиј или ждрмње сломи. Кад се кучка научи брашнаве жрвње лизати – у Црној Гори” (В. Караџић, *Народне њословице*). (Томовић 1986: 181).

У издању које нема ни пагинацију ни нумерацију стихова Димитрије Калезић коментарише само финални такт стиха: *аци-Аци Пророк Мухамед као*

*џрви џолазник и џоклоник свеџих мјестџа, Меке и Медине. Ово би био суџер-
лаџив именички; аџија је џоклоник, а аџи-Аџа – џоклоника; најџиџи џоклоник.*
(КАЛЕЗИЋ 1994: коментар уз стих 961).

(2) Вук је, и у пословици и у свом објашњењу, тј. у обје варијанте име-
нице, реконструисао сугласник <њ>, као што смо то и ми учинили у критичком
издању Његошевог спјева с образложењем у *Текстолоџији Горскоџ вијенца*
(МАРОЛЕВИЋ 2005: 720–724). Љубиша се у свом издању спјева држи Његоше-
ве графџе и у тексту и у коментару (и зато пише: *џгvнi, џгvнiма*). У припо-
вијести *Поџ Андоровић нови Обилић* сугласник <њ> употребљава у фусноти,
док је у говору јунака, уз морфолошки (поименичени придјев мушког рода
одређеног вида у једнини), можда хтио да изрази и фонетски дијалектизам.

(3) Вукова семантизација пословице подудара се с Љубишиним комен-
таром 963. стиха *Горскоџ вијенца*, али као да се разликују два Љубишина
објашњења у двјема фуснотама, уз Његошеве стихове и уз своју прозу, па се
поставља питање: да ли наведена паремија има два или ипак само једно зна-
чење?

По нашем мишљењу, ријеч је о једној те истој пословици употријебље-
ној у једном те истом значењу, али се у једној верзији вербализује (примарни)
узрок („кучка се научи да лиже брашно у жрвњима”), а у другој (секундар-
ни) повод („кучка лаје кад жрвњи мељу”). Паремиолог Вук и коментатор Љу-
биша наводе први услов, а прозаик Љубиша указује на други услов.

Паремија, дакле, има сљедећи смисао: ‘кучка се научи да лиже брашно
у жрвњима па лаје кад жрвњи мељу’ (па то треба трпјети или једно уклонити).

(4) Као што је истакла Ана Пејановић [види т. 3.1], Његош је пословицу
трансформисао у алузију разградивши њену синтаксичку структуру. Тиме
је пјесник изразу „док погине кучка али жрвњи” приписао прелазни статус
– између фолклорног жанра пословица и оказионалног типа идиома. Вук
Мићуновић алудира на монолог који је држао МУСТАЈ-КАДИЈА. Смисао стихо-
ва састоји се у оцјени да ће се кадија слијепо држати Мухамедова учења све
док сам не погине или се не одрекне ислама. Пророчки стихови су се оства-
рили првим дијелом дисјунктивне синтагме: погинуо је ободски кадија од
метка Богдана Ћурашковића!

4. Исходишта. Три стиха *Горскоџ вијенца* и три интертекстуалне пара-
леле из приповијести *Поџ Андоровић нови Обилић* Стефана Митрова Љубише
на различит начин улазе у корпус његошологије као науке.

4.1. Други фрагмент ове серије студија случаја, посвећен Љубишиној
приповијести *Шћейан Мали*, у којем смо издвојили десет поглавља према
стиховима *Горскоџ вијенца* (МАРОЛЕВИЋ 2023б), завршили смо опаском: „С
обзиром на то да свака од размотрених студија случаја има свој закључак и
да се серија наставља, није правовремено износити општа исходишта, осим
једне врло важне закључне напомене. Није се Стефан Митров Љубиша угле-
дао на Његоша као писца (они су као писци врло различити), није епигон

или подражавалац, него се језички угледао на Његоша као ствараоца, његове текстове је посматрао као прецедентна дјела националне културе и традиције. Другим ријечима, Љубиша Његошеве изразе преузима као крилатице, онако као што су се преузимали библизми, изрази из светих књига”.

Један занимљив примјер његошевских крилатема настао је на основу првог од следећа два стиха: Удри врага, не остав му трага / али губи обадва свијета! [ГВ 301–302], а остварен је у приповијести *Горде или Како Црнојорка љуби* Стефана Митрова Љубише у следећем контексту: Донио објаву наш једновјерник и земљак, а ћесаров храбри војсковођа Вукасовић, дрнишки Срб; а уз њу благо, џебану и заиру што је за војске, да и ми, колико смо вриједни, потпоможемо ћерати врага, нек му међу нама нестане трага! (Љубиша 1924: 240; исто у: Љубиша 2001: 179). Као крилатема, наведени стих је заживио у народу, а Вук Караџић је, оцијенивши да је то народни, фолклорни израз, у свој примјерак „Српских народних пословица” накнадно додао: **Да од врага не остаје трага** (кад ко хоће да побије и жене и дјецу од каке породице, за коју се мисли да је зла) (КАРАЏИЋ 1965/1987 IX: 364). Овај примјер је подробније образложен у МАРОЈЕВИЋ 2023в (реферат је био посвећен неким специфичним питањима фразеолошке транспозиције).

Тај примјер потврђује да се жанр (његошевских) крилатема у народу појављује већ средином XIX вијека, док је Стефан Митров Љубиша несумњиво први писац који Његошеве стихове преображава у крилатеме. Први примјер који је размотрен у овом, трећем фрагменту серије радова „Љубиша и Његош – лексичке и фразеолошке паралеле” показује да је аутор *Приповијестии црнојорских и њиморских* зачетник и жанра (његошевских) антикрилатема.

4.2. Интертекстуална испоредба Његошевих стихова: да радимо да их помиримо / ал’ од мира вјеру ухватимо: [ГВ 728–729] и фрагмента Љубишине приповијести *Пој Андоровић нови Обилић*: „Ухватимо вјеру од умира, чисту, тврду, непреломну до Петрова-дне по нашики, који најприје на здравље дође” [види т. 2.3] показује да је Његош из силабичких разлога употребио скраћену конструкцију (ухватити вјеру од) *мира*, без префикса -у, док је Љубиша Његошев стих преобразио у крилатему употребивши уобичајену пуну конструкцију (ухватити вјеру од) *умира*, с префиксом -у.

4.3. Трећа паралела на релацији Његош : Љубиша која је у овом раду размотрена, између завршног стиха реплике Вука Мићуновића: Овај држи за реп ’аџи-’Аџа / и пуштит га задовијек неће / док погине кучка али жрвњи. [ГВ 961–963] и контекста приповијести *Пој Андоровић нови Обилић*: „Или кучку уби или жрвњи [вар. жрвни] сломи¹⁾ [¹⁾Кучка лаје кад жрвњи мељу, па треба трпљети или једно уклонити.]” [види т. 3.3] потврђује да пословица има шире значење: ‘кучка се научи да лиже брашно у жрвњима па лаје кад жрвњи мељу’ (па то треба трпјети или једно уклонити). С друге стране, смисао реплике Вука Мићуновића састоји се у оцјени да ће се Мустај-кадија слијепо држати Мухамедова учења све док сам не погине или се не одрекне ислама. Без другог објашњења паремиије (Љубишиног из наведене приповијести) није потпуна перцепција алузије – кадијин говор асоцира се с лајањем кучке!

ИЗВОРИ

- ВГ: *Виенацъ ѿорскій* [факсимил аутографа рукописне верзије *Горској вијенца* Петра Петровића Његоша из 1846. године, у: Александар Карађорђевић 1931; Миловић 1982; Павићевић Б. 1985: 5–41].
- ГВ: Петар II Петровић-Његош, *Горски вијенац* [у: Медаковић 1847: 1–116 (прво издање); Маројевић 2005: 35–222 (критичко издање); Маројевић 2018: 161–268 и Маројевић 2021: 201–324 (основно издање); акценатско издање је у рукопису].

ЛИТЕРАТУРА

- АЛЕКСАНДАР КАРАЂОРЂЕВИЋ 1931: А. [= Александар Карађорђевић]. Петар Петровић Његош. *Виенацъ ѿорскій*. [Аутограф]. Тисак и уметничка опрема књиге Ј. Бласника Насл. – Љубљана, [1931]. [С рељефом обновљене Његошеве капеле на корици].
- БАНАШЕВИЋ 1973: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање с коментаром приредио Никола Банашевић. Београд: Српска књижевна задруга, 1973.
- БОШКОВИЋ – ЛАТКОВИЋ 1952: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Текст приредили за штампу Радосав Бошковић и Видо Латковић. Биљешке и објашњења написао Видо Латковић]. Београд: Просвета, 1952. (Цјелокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 3). [Прво издање].
- БОШКОВИЋ – ЛАТКОВИЋ 1957: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Текст приредили за штампу Радосав Бошковић и Видо Латковић. Биљешке и објашњења написао Видо Латковић]. Београд: Просвета, 1957. (Цјелокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 3). [Додатни тираж I издања].
- ВУЛОВИЋ, Свет[ислав]. *Њеђушев „Горски вијенац” у немачком ѿреводу*: Прештампано из „Самоуправе”. Београд, 1886. [Претходно објављено у: Самоуправа, Београд, 18. јуна 1886, I, бр. 40, 1–2; 19. јуна 1886, I, бр. 41, 1–2; 20. јуна 1886, I, бр. 42, 1–3; 22. јуна 1886, I, бр. 43, 1–2; 17. јула 1886, I, бр. 64, 2–3; 19. јула 1886, I, бр. 66, 1; 20. јула 1886, I, бр. 67, 1; 22. јула 1886, I, бр. 69, 1; 24. јула 1886, I, бр. 71, 1; 27. јула 1886, I, бр. 73, 1–2].
- ЂУКИЋ 1941: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Предговор и коментар Т. Ђукића. Београд: Издавачко и прометно а. д. Југоисток, 1941.
- ЂУКИЋ 1944: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Предговор и коментар Т[рифуна] Ђукића. [Друго издање]. Београд: Издавачко и прометно а. д. Југоисток, 1944.
- КАЛЕЗИЋ 1994: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Приредио Крсто Миловановић. Коментарисао Димитрије Калезић]. Никшић: Унирекс – Београд: Народно дело, [1994].
- КАРАЦИЋ 1836: *Народне српске ѿсловице и друје различне, као оне у обичај узетје ријечи*. Издао их Вук Стеф. Карацић. На Цетињу: У Народној Штампарији, 1836.
- КАРАЦИЋ 1845: *Српске народне ѿјесме*. Скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Карацић. Књига друга, у којој су пјесме јуначке најстарије. У Бечу: У штампарији Јерменскога манастира, 1845.
- КАРАЦИЋ 1849: *Српске народне ѿсловице и друје различне као оне у обичај узетје ријечи*. Издао их Вук Стеф. Карацић. У Бечу: У штампарији Јерменског манастира, 1849.
- КАРАЦИЋ 1965/1987 IX: Сабрана дела Вука Карацића. Књ. IX. *Српске народне ѿсловице*. Приредио Мирослав Пантић, Београд: Просвета, [1965, фототипски: 1987].
- КОВАЧЕВИЋ 1940: *Горски вијенац*. Историческо собитије при свршетку XVII вијека. Сочиненије Петра Петровића Његоша. [Приредио Божидар Ковачевић]. Београд: Луча, библиотека Задруге професорског друштва, 1940.
- ЉУБИША 1924: *Пријовијести црнојорске и ѿриморске*. Скупио и сложио Стјепан Митров Љубиша. Београд: Српска књижевна задруга, 1924.
- ЉУБИША 2001: Стефан Митров Љубиша. *Дјела*. Приредио Ново Вуковић. Подгорица: ЦИД, 2001.
- ЉУБИША, Стефан Митров. *Коменѿарисано издање Горској вијенца Пејтра II Пејровића-Њеђоша*. Приредио и предговор написао Радмило Маројевић. Будва: ЈУ Народна библиотека Будве – Подгорица: Ободско слово – Београд: Штампар Макарѿје, 2023, 201–351 (*Gorski vijenac*. Historički događaj pri svršetku sedamnaestog vijeka. Sačinio Petar Petrović Njeguš vladika crnogorski. Prenio s ćirilice na latinicu s tumaćenjem S. Ljubiša. Izdala o svom trošku

- Matica Dalmatinska*. U Zadru: Tiskom Narodnoga Lista. 1868. [Репринт приредио Радмило Маројевић]. (Посебно издање уз Сабрана дјела Стефана Митрова Љубише). Види и: Љубиша 1868/2017.
- МАРОЈЕВИЋ, Радмило. [Критика на књигу: Стевановић 1976]. *Јужнословенски филолоџ*, Београд, 1978, књ. XXXIV, 215–225. [Прештампано у ијекавизираним облику у: Маројевић 1999, 131–145].
- МАРОЈЕВИЋ, Радмило. *Горски вијенац: изворно чишање*. Никшић: Никшићке новине – Београд: Унирекс, 1999. (Његошев гласник. Књ. I).
- МАРОЈЕВИЋ 2005: Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица: ЦИД, 2005.
- МАРОЈЕВИЋ 2018: Петар II Петровић-Његош. *Луча микрокозма. Горски вијенац. Шћејан Мали*. Основно издање. Ортографија и ортоеџија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Никшић: Будимљанско-никшићка епархија – Београд: Удружење за неговање Његошевог дела, 2018.
- МАРОЈЕВИЋ 2021: Петар II Петровић-Његош. *Луча микрокозма. Горски вијенац. Шћејан Мали. Ноћ скујља вијека*. Основно издање. Ортографија и ортоеџија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица: ЦИД. 2021.
- МАРОЈЕВИЋ, Радмило Н. Његош и Љубиша – лексичке и фразеолошке паралеле. (Фрагмент: *Крађа и ѓрекрађа звона*). *Сјудује срјске и словенске*. Серија I. *Срјски језик*, 2023а, књ. XXVIII, 31–61.
- МАРОЈЕВИЋ, Радмило Н. Његош и Љубиша – лексичке и фразеолошке паралеле. (Фрагмент: *Шћејан Мали, 1*). *Сјефан Мийров Љубиша: два вијека од рођења (1822–1878)*. Зборник радова с међународног мултидисциплинарног симпозијума (Будва–Петровац, 25–26. II 2023б). Будва: Музеји и галерије. [У штампи.]
- МАРОЈЕВИЋ, Радмило Н. Љубиша и Његош – лексичке и фразеолошке паралеле. (Поглавље: Дијахрони и синхрони пресејци семантичких поља). *Научни сасјанак славистија у Вукове дане* (Београд, 13–17. IX 2023в). [Књ.] 53/1: [...] Дијахрон и синхрон у српском језику – тачке пресека. [У штампи.]
- МЕДАКОВИЋ 1847: *Горскій виенацъ*. [.] Историческо событје при свршетку XVII вјека. Сочиненје П[етра] П[етровића] Н[џгоша.] владыке черног[рскога]. [Приредио Милорад Медаковић.] У Бечу: словима ч[астнихъ] о[таца] мехитариста. Факсимил првог издања објављиван је као посебна књига (Цетиње: Обод, 1963; Цетиње: Музеји Цетиње, 1984; Цетиње: Народни музеј Црне Горе, 2010; Подгорица: ЦАНУ, 2017) и у саставу јубиларног издања [Павићевић и др. 1985: 43–169] (навели смо важнија издања).
- МИЛОВИЋ 1982: Јевто М. Миловић. *Рукопис „Горској вијенца” Пејтра II Пејтровића Њејоша*. Титоград: Црногорска академија наука и умјетности, 1982.
- МЛАДЕНОВИЋ 1996: Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац*. Приредио Александар Младеновић. Цетиње: Обод, 1996.
- НАЗЕЧИЋ 1947: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. Са коментаром С[алка] Назечића. [Сарајево]: Свјетлост, 1947.
- ПАВИЋЕВИЋ Б. 1985: Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац*. Уредник Бранко Павићевић, Титоград: Црногорска академија наука и умјетности и др., 1985. Издање садржи факсимил рукописа (с. 5–41) и репринт првог издања (с. 43–169).
- ПАВИЋЕВИЋ В. и др. 1947: *Горски вијенац* Петра II Петровића Његоша. [Редактор издања Видо Латковић. Објашњења саставио Вуко Павићевић, а рјечник Јован Вукчевић], Цетиње: Издање Одбора за прославу стогодишњице Горског вијенца, 1947.
- ПЕЈАНОВИЋ, Ана. *Фразеолоџија Горској вијенца: Фразеолошки жанрови, културни концептији, руски ѓреводи*. Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности, 2010.
- ПЕЈАНОВИЋ, Ана [и] Радмило Маројевић. *Фразеолошки рјечник Њејошевих ѓјесничких дјела*. [У штампи.]
- РАДОВИЋ 1947: Владимир Поповић. *Њејош и наше вријеме*; П. Петровић Његош. *Горски вијенац*. 1847–1947; Ђуза Радовић. Редакција и Коментар. Загреб: Просвјета, 1947.
- РЕШЕТАР 1890: *Горски вијенац* владыке црногорскога Петра Петровића Његоша. Увод и коментар написао Милан Решетар. У Загребу: штампала „Дионичка тискара”, 1890.
- РЕШЕТАР 1940: *Горски вијенац* владыке црногорскога Петра Петровића Његоша. Десето издање с уводом и коментаром Милана Решетара. Београд: Државна штампарија, 1940.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Језичка ѓумачења у коменѓарима Њејошева Горској вијенца*. Београд: Српска академија наука и умјетности, 1976.

- Стевановић, Михаило. *О језику Горској вијенца*. Београд: Српска академија наука и уметности, Научна књига, 1990.
- Томовић, Слободан 1986: Слободан Томовић. *Коменџар Горској вијенца*. Никшић: Универзитетска рибеч – Београд: Партизанска књига, 1986. [Прештампано у: Томовић 1999, 479–616].
- Томовић, С[лободан]. Негошев Горски вијенац. *Енциклопедија Њеџош*. Први том. [Главни и одговорни уредник Слободан Томовић]. Подгорица: ЦИД, Фондација „Негош”, 1999, 479–616.

*

- BARAC 1947: P. P. Njegoš. *Gorski vijenac*. U spomen stogodišnjice prvog izdanja. [Priredio: Antun Barac]. Zagreb: Matica hrvatska, 1947.
- LJUBIŠA 1868/2017: *Gorski vijenac*. Historički dogagajj pri svršetku sedamnaestog vijeka. Sačinio Petar Petrović Nješu vladika crnogorski. Prenio s ćirilice na latinicu s tumaćenjem S[tefan Mitrov] Ljubiša. Izdala o svom trošku *Matica Dalmatinska*. U Zadru: Tiskom Narodnoga Lista, 1868; Fototipско izdanje: Muzeji i galerije Budve, Nacionalna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević”, 2017.

Радмило Н. Мароевич

ПЕТР II ПЕТРОВИЧ-НЕГОШ И СТЕФАН МИТРОВИЧ ЛЮБИША –
ЛЕКСИЧЕСКИЕ И ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ПАРАЛЛЕЛИ
(Фрагмент: «Поп Андрович новый Обилич»)

Резюме

В серии статей, которая продолжается настоящей работой, рассматриваются лексические и фразеологические единицы, используемые сербским прозаиком эпохи реализма Стефаном Митровичем Любишей в сборнике «Рассказы черногорские и приморские» и они сопоставляются с контекстами произведений сербского поэта эпохи романтизма Петра II Петровича-Негоша с точки зрения лингвистики, поэтики и лингвокультурологии. Анализ проводится, а также проверяется методология исследования, на материале лексических и фразеологических единиц рассказа Любиши «Поп Андрович новый Обилич».

Исследование преследует две общие задачи: во-первых, выявить дополнительные аргументы, способствующие правильному пониманию «темных мест» и вообще лексических и фразеологических единиц в произведениях Негоша; во-вторых, проследить возможное влияние поэта Негоша на язык и стиль прозаика Любиши, явившегося и первым комментатором поэмы «Горный венец».

В работе применяется интертекстуальный сопоставительный подход: примеры, засвидетельствованные в рассматриваемом рассказе, сравниваются с контекстами поэмы Негоша «Горный венец» и с комментариями этой же поэмы самого Стефана Митровича Любиши.

Специфика данного этюда состоит в том, что в нем фокусируемся на вопросах фразеологической транспозиции (на вопросе перехода свободных словосочетаний, с одной стороны, в крылатые выражения, с другой – во фразеологический тип «антикрылатых слов» и «антикрылатых выражений»).

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија
radmilo@mail.ru

(Примљено: 16. октобра 2023;
прихваћено: 20. маја 2024)

Иван Књижар

ИНТЕРПРЕТИРАЊЕ ФАКТИВНЕ ДОПУНЕ У РАЗГОВОРНОМ ДИСКУРСУ: ПРИМЕНА МОДЕЛА СЕМАНТИЧКЕ НЕСПЕЦИФИКОВАНОСТИ

У овом раду представљен је нови модел интерпретације фактивних допуна у разговорном дискурсу, супротан традиционалном, дифолтном моделу, који каже да се фактивна допуна аутоматски интерпретира као пресупозиција јер је то најтипичнија и најочекиванија интерпретација. Предложени модел, насупротив томе, полази од тога да је фактивна допуна семантички неспецификована, те да зависи искључиво од контекстуалних информација. Примери из корпуса потврдили су наше претпоставке о адекватности примене предложеног модела јер су показали велику варијабилност спецификовања фактивне допуне, као и проблематичност тврдње да је пресупозициона интерпретација фактивне допуне најтипичнија.

Кључне речи: фактивна допуна, дифолтни модел, модел семантичке неспецификованости, пресупозиција, информативна улога, епистемички став говорника.

In this paper, we introduce a novel model for interpreting factive complements in conversational discourse, which diverges from the traditional default model. The traditional model suggests that a factive complement is automatically interpreted as a presupposition, given its commonality and expectedness. In contrast, our proposed model operates on the premise that a factive complement lacks full semantic specification and instead relies solely on contextual cues. Our assumptions are supported by examples from the corpus, which underscore the variability in specifying factive complements and challenge the notion that presuppositional interpretation is the norm.

Keywords: factive complement, default model, model of semantic underspecification, presupposition, informational role, speaker's epistemic stance.

1. Увод. У прагматици се традиционално користи дифолтни ('default') модел интерпретације реченичне допуне фактивних израза (STALNAKER 1974; LEVINSON 1983; SIMONS 2005; ABUSH 2010; ABRUSAN 2011; ROBERTS – SIMONS 2023 и др.). У овом моделу издваја се пресупозициона интерпретација фактивне допуне од других могућих интерпретација и везује се за нормалну, уобичајену, очекивану употребу фактивних реченица. Наиме, овај модел каже да фактиви делују као језички показатељи који аутоматски воде интерпретатора ка пресупозиционој интерпретацији. Ово очекивано (дифолтно) тумачење може бити ограничено (неутралисано, суспендовано) одређеним контекстуалним информацијама, а такви случајеви су према дифолтном моделу ванредни, неуобичајени.

Дифолтни модел представља општи прагматички приступ употреби фактива у комуникацији; не везује се нити за један посебан тип дискурса. Наша је претпоставка да ипак постоји међудискурзивна варијабилност у погледу употребе и начина интерпретације фактивних реченица. У овом раду проверићемо особености употребе фактива у разговорном дискурсу. Будући

да разговорни дискурс, а посебно свакодневне разговоре међу пријатељима, одликује динамичност, спонтаност, разноликост, неформалност, сматрамо да општи дифолтни принцип, који је у прагматици традиционално успостављен, није адекватан за овај тип дискурса. У нашем раду полазимо од претпоставке да нема ничега необичног или ванредног у многим примерима употребе фактива у којима њихова допуна није пресупонирана. Према томе, нису фактиви (тј. њихов семантички садржај и типичност употребе) ти који ће аутоматски водити ка пресупозиционој (или било којој другој конкретној интерпретацији) у ‘нормалним’ околностима, већ су то искључиво контекстуалне информације. Фактивна допуна је, дакле, према нашој претпоставци интринзишно семантички неспецификована у разговорном дискурсу, а спецификује се контекстуално. Валидност овог модела семантичке неодређености проверићемо на корпусу разговорног језика, који се састоји од транскрипата свакодневних разговора (око 200 000 речи) и снимака јавних ТВ дебата (око 173 000 речи).

У првом делу рада (одељак 2), након кратког увода у феномен фактива и фактивне пресупозиције, говорићемо о актуелном, дифолтном прагматичком моделу процесуирања фактивне допуне¹. Након тога, представићемо модел семантичке неспецификованости, који је, према нашим очекивањима, у већој хармонији са стварним начином интерпретације фактивне допуне у разговорном дискурсу.

У другом, централном делу рада (одељак 3) применићемо модел семантичке неспецификованости у анализи употребе фактива у различитим разговорним ситуацијама. На репрезентативним примерима из нашег корпуса² проверићемо варијабилност контекстуалног спецификовања фактивне допуне у разговорном дискурсу. Наше је очекивање да ће та варијабилност бити велика, те да ће нам многи корпусни примери показати да у различитим, непресупозицијским начинима интерпретације фактивне допуне нема ничег аномалног.

2. Моделу ПРОЦЕСУИРАЊА ФАКТИВНЕ ДОПУНЕ. Пропозиција изведена из реченичне допуне фактивних израза (*знайши, ошкривши, биши грао* и др.) типично се интерпретира као контекстуална (тј. неглавна, споредна) информација коју говорник сматра истинитом и већ познатом саговорнику пре саме исказне радње. Пропозиција са оваквим одликама традиционално се назива **п р е с у п о з и ц и ј о м**. На пример:

- (1) А: Јелена је сазнала да је Марко отишао у Београд.
допунска пропозиција: (*Говорник А верује да је*) *Марко је ошкрившио у Београд.*

Одлике фактивне пресупозиције испитиване су у различитим семантичким и прагматичким теоријским оквирима. Један од основних задатака сваке теорије јесте да опише интерпретативни механизам који адресат користи

¹ У овом делу рада користићемо конструисане примере који ће нам послужити као илустрација општепознатих феномена у филозофији и лингвистици.

² Примери (3), (5)–(7) и (12) преузети су из ауторове докторске дисертације (Књижар 2019). Анализа примера је делимично или потпуно измењена како би пратила циљеве и теоријске поставке овога рада.

како би извео закључак да говорник допунску пропозицију саопштава као споредну информацију. Проблем начина интерпретације пресупозиције често се назива проблемом окидања пресупозиције ('triggering problem').

У семантичким теоријским оквирима (KIPARSKY – KIPARSKY 1970; KARTTUNEN 1973; 1974; HEIM 1992; VAN DER SANDT 1992 и др.) сматра се да је пресупозицијска интерпретација допуне у потпуности спецификована семантиком фактивних израза. Будући да је пресупозиционалност допуне инхерентна семантичка одлика фактива, они су класификовани у категорију о к и д а ч а п р е с у п о з и ц и ј е ('presupposition triggers'). Међутим, примећено је да пресупозиционалност фактивне допуне није доследно контекстуално стабилна и непроменљива, те да, напротив, постоји значајан утицај контекстуалног окружења (SIMONS 2001). На пример:

(2) А: Где је Марко?

Б: Јелена је сазнала да је Марко отишао у Београд.

допунска пропозиција: (*Говорник А верује да је*) *Марко је отишао у Београд.*

Пример (2) показује да допунска пропозиција може бити саопштена као главна информација. Садржај допуне је информативни центар исказа јер њиме говорник Б даје директан одговор на саговорничково питање. Фактивни глагол у овом случају има својеврсну евиденцијалну функцију, те је информативност главне реченице допунска. Овакви и слични примери говоре да није семантика фактива та која дефинише како ће допуна бити интерпретирана, већ контекстуалне информације које делују у текућем дискурсу. Адресат не одређује пресупозиционалност допуне једноставним декодирањем фактивних израза, већ пресупозициона, као и свака друга интерпретација захтева инференцијално процесуирање, тј. закључивање засновано на исказаној фактивној реченици и контекстуалним информацијама. Према томе, интерпретација фактивне допуне превазилази семантику и улази у оквире прагматике.

Иако фактиви својом семантиком не намећу ограничење на пресупозицијско тумачење допуне већ га само дозвољавају, прагматички теоријски оквири, ипак, преобладајуће посматрају фактиве као индикаторе који аутоматски, дифолтно воде адресата ка пресупозицијској интерпретацији допунске реченице иако ова аутоматска интерпретација може бити неутралисана у одређеним контекстима (STALNAKER 1974; LEVINSON 1983; SIMONS 2005; ABUSH 2010; ABRUSAN 2011; ROBERTS – SIMONS 2023 и др.). К. Робертс и М. Симонс (2023) истичу да индиковање фактивне пресупозиције (тј. дифолтна интерпретација фактивне допуне) произилази из саме семантике фактивних израза али и типичности њихове употребе; у типичним разговорним околностима фактивна допуна је пресупонирана, док је у нетипичним, ванредним околностима она другачије интерпретирана. Дакле, ако контекст не каже супротно, фактиви ће самим својим присуством (тј. својом семантиком и типичном употребом) упућивати саговорника да протумачи допуну као пресупозицију. Па је тако конверзацијска ситуација у примеру (2) нетипична јер контекст каже да је садржај допуне централан у обавештајном смислу.

Д и ф о л т н и м о д е л је општи механизам интерпретације фактивних реченица без обзира на тип дискурса у којем се оне употребљавају. Међутим,

у нашем раду полазимо од претпоставке да ипак постоје међудискурзивне разлике када говоримо о механизмима процесуирања фактивних реченица. Конкретно, претпостављамо да дифолтни механизам интерпретације није применљив у разговорном дискурсу, те предлажемо механизам који би више одговарао динамичности, разноликости и неформалности овог типа дискурса. Насупрот дифолтном интерпретативном моделу, предлажемо модел недовољне семантичке спецификованости³ јер сматрамо да је фактивна допуна суштински семантички неспецификована у разговору, те да њено тумачење зависи искључиво од контекстуалних информација доступних адресату. Према томе, не води семантика фактива ка пресупозиционој интерпретацији, већ то раде искључиво контекстуалне информације. Такође, претпостављамо да пресупозиција представља само једну од низа могућих контекстуалних спецификација допуне и да нема ничега необичног или ванредног у многим примерима употребе фактивне реченице у којима допуна није пресупонирана. Конверзацијска ситуација која би се могла назвати типичном или уобичајеном јесте она у којој су одговарајуће контекстуалне информације доступне адресату како би протумачио исказ онако како је то говорник замислио.

Према предложеном моделу, фактивна допуна је семантички неспецификована у два кључна аспекта. Прво, и н ф о р м а т и в н а у л о г а пропозиције изведене из фактивне допуне коју јој додељује говорник није аутоматски, дифолтно спецификована фактивом већ зависи искључиво од текућих контекстуалних информација. Друго, фактиви не индикују аутоматски какав ће говорников е п и с т е м и ч к и с т а в према израженој пропозицији бити. Према томе, у општем процесу интерпретације семантички неспецификоване фактивне допуне издвајају се два симултана потпроцеса: (а) утврђивање комуникативне улоге пропозиције саопштене допунском реченицом; (б) утврђивање епистемичког става говорника према пропозицији саопштеној допунском реченицом.

Иако се наведени потпроцеси одвијају симултано у општем процесу тумачења фактивне допуне, они су независни јер се наслањају на различите контекстуалне информације. Ако адресату одговарајуће контекстуалне претпоставке нису доступне у разговорном дискурсу, тумачење неспецификованих аспеката допунске клаузе, онако како је то говорник намеравао, постаје непредвидиво.

Циљ наше анализе је да проверимо на које све начине у разговорном дискурсу може да буде спецификована информативна улога допунске пропозиције у исказу као и говорников епистемички став у односу на ту пропозицију. У анализи примера говорићемо о конкретним контекстуалним информацијама које воде адресата до намераване интерпретације фактивне допуне. Наша претпоставка је да ће разноврсност могућих интерпретација бити већа него што то теоријске анализе, засноване на интроспективним примерима предвиђају. Корпусна истраживања интерпретације фактивних израза вео-

³ Модел недовољне семантичке спецификованости у анализи језичких израза у употреби преузели смо пре свега из теорије релевантности (WILSON – SPERBER 2002; BEZUIDENHOUT – MORRIS 2004; CLARK 2013)

ма су ретка (в. BEAVER 2010; КЊИЖАР 2014). Такође, претпостављамо да ће нам корпусни примери показати да је већа варијабилност интерпретација фактивне допуне уобичајена за разговорни тип дискурса, те да у великом броју могућих интерпретација нема ничега необичног за овај тип дискурса.

3. КОНТЕКСТУАЛНА СПЕЦИФИКАЦИЈА ФАКТИВНЕ ДОПУНЕ У РАЗГОВОРНОМ ДИСКУРСУ

3.1. СПЕЦИФИКАЦИЈА ИНФОРМАТИВНЕ УЛОГЕ. Према улози коју имају у интерпретацији исказа, информације саопштене исказом могу се класификовати у две категорије: г л а в н е (“foreground”) и с п о р е д н е (“background”) информације. Главна информација има централну улогу јер њоме говорник примарно намерава да информише саговорника, док споредна има помоћну улогу јер обезбеђују неопходан контекст за тумачење исказа и типично је неинформативна, тј. већ позната саговорнику. Важно је напоменути да у неким контекстима говорник може доделити споредну улогу некој информацији а да она ипак буде информативна за саговорника (феномен познат као и н ф о р м а т и в н а п р е с у п о з и ц и ј а). Говорник може бити свестан информативности споредне информације али и не мора (в. примере у MAZZARELLA – DOMANESCHI 2018). У таквим случајевима говорник очекује да ће саговорник прихватити и укључити ту информацију у контекст (феномен познат као а к о м о д а ц и ј а п р е с у п о з и ц и ј е) и фокусирати се на централну, главну информацију коју је говорник саопштио.

Наш корпус је потврдио налазе теоријске прагматике који кажу да говорник пропозицији саопштеној фактивном допуном може приписати како споредну тако и главну улогу. Међутим, оно што нисмо пронашли у теоријској литератури, а што је корпус разговорног језика показао, јесте да говорник у неким ситуацијама може да остави улогу допунске пропозиције неспецификованом; док у другима може привидно да јој додели споредну улогу иако је заправо саопштава као главну. У наредним одељцима, користећи корпусне примере, детаљније ћемо описати разговорне ситуације у којима се манифестују различите информативне улоге допунске пропозиције: (а) с п о р е д н а ; (б) г л а в н а ; (в) н е с п е ц и ф и к о в а н а ; (г) п р и в и д н о с п о р е д н а .

3.1.1. Познато је да допунска пропозиција може да буде саопштена као споредна, тј. контекстуална информација. Насупрот дифолтном моделу, који каже да је овакво тумачење допуне аутоматско, вођено самим фактивним изразом у ‘нормалним’ околностима, модел недовољне семантичке спецификованости, који у овом раду предлажемо, полази од тога да је споредна, као и свака друга улога допуне искључиво дефинисана контекстом. Другим речима, ако говорник употреби фактивни израз, саговорник неће очекивати са великом сигурношћу да информација саопштена фактивном допуном има споредну улогу, већ ће тражити потврду у контексту да ли је то заиста тако. Наиме, ако је адресату допунска пропозиција већ позната пре саме исказне радње и ако му је познато да је са тим његовим знањем упознат и говорник, очекиваће да јој је говорник доделио споредну улогу у времену исказивања фактивне реченице.

Наш корпус каже да је та информација често део општег енциклопедијског знања учесника у комуникацији. Пример:

- (3) [*Контекст*: Пријатељи разговарају о Зорану Кесићу и његовој емисији на РТВ Б92 *пре подвученог исказа*]

ТЂ: Па мора, јер би било сувише провидно да и њега...

ММ: Мени је жао што су Ољу Бећковић уклонили.

ТЂ: Пффф... Како није.

допунска пропозиција: *Емисију Оље Бећковић су склонили из програма РТВ Б92.*

Садржај допунске пропозиције у датом примеру први пут се саопштава у разговору. Међутим, интерпретатор подвученог исказа закључује да јој говорник ММ приписује споредну комуникативну улогу јер се ради о општепознатој информацији у друштву у којем се одвија ова разговорна ситуација. Овом информацијом, наиме, говорник не информише свог саговорника већ је саопштава како би изнео свој емотивни став према њој изражен фактивом *бићи жао*. Управо тај емотивни став говорника који се налази у главној реченици има и главну информативну улогу.

Информација саопштена фактивном допуном не припада увек општем енциклопедијском знању интерлокуторā. Корпус показује да је такође чест случај да је садржај допуне неко од саговорника већ саопштио у претходном дискурсу. Једна таква дискурсна ситуација јесте када говорник садржајем главне реченице коментарише оно што је у претходном делу исте реплике већ саопштио. Пример:

- (4) [*Контекст*: Разговор се одвија међу пријатељима]

Т: [...] Волим ја турску кафу, стварно волим. [...] А је л' ти разумеш да мене буквално памте по томе на факултету: Т кризира за кафом или за слатким. [...] ученица којој ја држим часове [је] сконтала да волим кафу и сваки пут кад дођем, мени она скува кафу.

допунска пропозиција: *Т воли кафу.*

У овом примеру пропозиција добијена из садржаја допуне фактива *знаћи* чини тему издвојеног разговорног пасуса (види део текста подвучен испрекиданом линијом), те се стога може рећи да је контекстуално релевантан за одређивање споредне улоге допунске клаузе.

У ређим случајевима, садржај фактивне допуне може бити познат интерлокуторима из непосредног ситуацијског контекста. Наиме, адресат на основу просторно-временских елемената пропозицијски садржај допуне фактива тумачи као споредну информацију јер је реч о чињеницама које су очигледне из ситуацијског контекста.

- (5) [*Контекст*: Разговор се одвије у емисији *Ушисак недеље* између водитељке ОБ и премијера Србије МЦ]

ОБ: Значи, одговор је дакле, немате план никакав, да се нешто, по питању јавних предузећа реформише?

МЦ: [...] сад је већ крај, знам да прекорачујемо време. А да сте ме то питали, могао бих да Вам испричам кључни помак који је направљен за ове три године у више од половине јавних предузећа.

допунска пропозиција: *Интерлокутори прекорачују време трајања емисије Ушисак недеље.*

У наведеном примеру садржај пропозиције изведен из допуне фактива *знаћи* односи се на ситуацијски контекст, на истекло време емисије које

учесници у конверзацији прекорачују. Та информација је, сасвим сигурно, позната и говорнику (госту у емисији) и саговорнику (водителу), те нам то говори да тај садржај има споредну улогу, а да је информативно главна тачка исказа главни предикацијски део са фактивом *знайи*.

3.1.2. У другом одељку смо на конструисаном примеру показали да говорник у одређеним контекстима може да додели главну улогу и фактивној допуни, те да и тај садржај, поред садржаја главне реченице, буде информативан за саговорника (в. SIMONS 2007; BEAVER 2010). Пре анализе корпусних примера овакве информативне констелације фактивних реченица поставили смо питање да ли су пропозиција изведена из главне или пропозиција изведена из допунске клаузе у информативном смислу еквивалентне или постоји неједнакост. Сви разматрани случајеви су показали да је фактивна допуна информативно проминентнија јер уводи информацију која има значајнији допринос датом делу дискурса. Садржај главне реченице, с друге стране, информативно је од мање важности и често може бити изостављен а да се не ремети у великој мери обавештајност исказа. Према томе, тест да су искази са фактивним изразима информацијски структурисани управо на овакав начин може да буде потенцијално изостављање фактива. Међутим, иако се апстраховањем фактивних глагола и даље саопштава главна порука, исказ остаје без допунских информација које ту поруку на различите начине употпуњују. У неким ситуацијама фактиви информативно више доприносе дискурсу а у неким мање. Према томе, могућност њиховог изостављања пропорционална је њиховом обавештајном доприносу.

У нашем корпусу разговорног језика пронашли смо велики број примера у којима се очитују овакве улоге главне и допунске клаузе. Дифолтни модели кажу да овакве конверзацијске ситуације одступају од нормалног, да су ванредне, неочекиване због своје атипичности. Међутим, наш је закључак да су оне честе у разговорном дискурсу, те да нема ничег неуобичајеног у њима. Да је говорник садржају допунске клаузе доделио главну информативну улогу, саговорник тумачи на основну актуелног контекста.

Прво, корпус је показао да ће садржај фактивне допуне бити интерпретиран као информативни центар када је директни одговор на питање постављено у претходном дискурсу. Фактиви (углавном когниције), с друге стране, у таквим разговорним ситуацијама имају различите допунске информативне улоге. Примери:

- (6) [*Контекст*]: Новинар ЈЋ разговара са тренером Кошаркашког клуба Партизан ДВ]

ЈЋ: [...] Због чега Партизан не успева да реши тај финансијски проблем, не успева годинама да реши проблеме са односно да направи добре уговоре са спонзорима иако је шампион?

ДВ: Па кад су у питању спонзори, знате и сами да је овај природа овог тржишта ипак мало друкчија, није толико везана за рекламу.

допунска пропозиција: *Природа српског тржишта је ипак мало друкчија, није толико везана за рекламу.*

- (7) [*Контекст*]: Новинар Н разговара са повереником за информације од јавног значаја РШ о решењу у вези са поступком о смрти новинарке Даде Вујасиновић]

РШ: Влада Србије је дужна да обезбеди извршење тог решења, она то нажалост, као ни у једном случају до сада, није учинила.

Н: Јесте се обратили [Влади Србије]?

РШ: Ја се не обраћам [...] Колико знам, НУНС се обратио Влади Србије још одавно [...].

допунска пропозиција: *НУНС се обратио Влади Србије још одавно.*

У примерима (6) и (7) саговорници препознају да су говорници садржају фактивне допуне доделили главну информативну улогу јер се у том садржају налази директни одговор на њихова питања (подвучено испрекиданом линијом). У оваким случајевима фактивни изрази често су део посебних синтаксичких структура, које чине неки вид формулаичких израза: *не знам да ли знаише, сигурно знаише, знаише и сами, треба да знаише, колико знам, колико сам видео/чуо* и сл. Говорници оваквим уобичајеним структурама у чијем је центру фактив додељују различите прагматичке улоге. У примеру (6) израз *знаише и сами* има функцију подсећања саговорника на одређене чињенице које се налазе у допуни. У примеру (7) изразом *колико знам* говорник се ограђује од тачности информације садржане у допунској клаузи.

Друго, познато је да фактиви на макротекстуалном нивоу могу да имају и конекторску функцију. Фактиви у таквој улози говорнику служе да сигнализира саговорнику да ће садржај допунске клаузе бити у одређеном типу релације са претходним или будућим текстом. Пример:

(8) [Контекст: Разговор се одвија међу пријатељима]

А: А [...] помогла бих, ал' сад, сад ми је чоколада [у устима].

Б: I get it.

Ц: Е, знаш да је Аца на буџету.

Б: А која година?

Ц: Четврта.

допунска пропозиција: *Аца је на буџету.*

Говорник у подвученој фактивној реченици главну улогу додељује садржају фактивне допуне, док му употреба фактива служи како би скренуо пажњу слушалаца на оно што следи (уп. POLOVINA 1996; SIMONS 2007). Примећујемо да је исказ са оваквом информацијском структуром често уведен и узвиком *е*, који такође има функцију скретања пажње саговорника (КЊИЖАР 2019).

Треће, у корпусу смо пронашли и примере у којима је садржај фактивне допуне информативно проминентнији али није директни одговор на питање саговорника, нити се њиме уводи нова тема, већ представља део говорничког наратива о некој теми која је саговорнику непозната. На пример:

(9) [Контекст: Говорник А препричава догађаје из филма говорнику Б]

А: И онда, кажем, она жели да се уда за њега [лекара]. Она жели да се то, да се нешто реализује и стално њега тражи да он донесе неку одлуку. А он ти стално, и он лично, као нешто између (смеје се) и не може. [...] И онда [...] на крају ова Американка кад је видела да тај лекар [...] нити се одлучује ни за једно ни за друго, она полази, купује авионску карту и наставља свој пут [...] И она седа у овај авион. Међутим, лекар је путем анализа сазнао да је она у другом стању. Значи, очекује његово дете.

Б: Стварно?

допунска пропозиција: *Американка је у другом стању.*

У примеру (9) говорник А препричава филм свом саговорнику који он није гледао. Према томе, информације саопштене фактивном реченицом (*Американка је у грујом сјању; Лекар је њо сазнао њу њем анализа*) у овом фикцијском наративу непознате су говорнику Б. За разлику од фактива у примерима (6)–(8) који су део прагматикализованих структура са посебном дискурзивном улогом, у овом примеру информативни допринос садржаја главне реченице је већи. Међутим, на основу контекста може се закључити да он ипак није изједначен са садржајем допунске клаузе. Наиме, информација саопштена фактивном допуном информативно је истакнутија јер говорник управо њу даље елаборира.

3.1.3. У претходним одељцима показали смо да говорник може да додели како споредну тако и главну информативну улогу допунској пропозицији. Међутим, приметили смо да у одређеним конверзацијским ситуацијама говорник оставља улогу допунске пропозиције неспецификованом. Такви случајеви су ипак ограничени јер се везују типично за фактиве који носе значење перцептивних процеса, што ћемо илустровати следећим примером:

(10) [*Говорник П њајно снима свој разјовор са С.*]

П: [...] Стево сад ми кажите нешто искрено. Јесте ли приметили да снима^м разјовор с вама? чим ја притиско дугме, а ви почесте тихо, тихо, говорити и гледате у апарат, сакривен у торби.

С: Није ваљда!

П: Мајке ми! Овај свакодневни разјовор ми је нешто јак^о потребан. Ја кад уђох код вас притисну апарат [...]

допунска пропозиција: *Говорник П снима разјовор са својим сајоворником С.*

Говорник П не обавештава свог саговорника да тајно снима њихов разјовор пре издвојеног дела дискурса у примеру (10). Према томе, интерлокатор С не би требало да је упознат са том чињеницом. Међутим, П је на основу његовог понашања (*њишо јоворење, јледање у љравцу ајараша скривеној у љторби*) посумњао да он то ипак зна. Како би отклонио ту недоумицу, он га отворено и пита (подвучени исказ). У овако описаном контексту, говорник П не може са сигурношћу да предвиди какву ће улогу пропозиција изведена из фактивне допуне имати у интерпретативном процесу саговорника – да ли ће она за њега бити информативна и имати централну улогу у тумачењу исказа или ће бити неинформативна и заузети споредну улогу. Из овога следи да намеравана улога допунске пропозиције остаје отворена из перспективе самог говорника. Какву је улогу та информација имала у саговорниковом процесуирању исказа говорник П сазнаје из одговора саговорника С. Изненађење С (*Није ваљда!*) имплицитно говори П да информација о снимању разјовора њему није била позната пре разматраног исказа.

Дифолтни модел интерпретације фактивних реченица би разјоворне ситуације у којима је улога допунске пропозиције отворена маркирао као неубоачајене. Како би постала нормална, типична, дифолтни модел би налагао да говорник примени другачију дискурзивну стратегију; на пример, да исте информације саопшти двома одвојеним реченицама: *Снима^м на^ш разјовор. Јесте ли љримет^или њо?* У том случају би пропозицијски садржај допуне фактива *љримет^иши* (репрезентован профором *њо*) била споредна

информација и према дифолтном моделу очекиванија. Међутим, иако ограничене на фактиве перцептивних процеса, разговорне ситуације илустроване примером (10) не можемо назвати необичним или ванредним. Штавише, верујемо да стратегија говорника П да искаже фактивну реченицу у датом контексту захтева мање уложеног напора од разбијања исте садржине у две одвојене реченице и у сагласју је са динамичношћу разговорног дискурса. Наравно, ово не можемо узети као опште правило обавештајног струкурања дискурса јер говорникова стратегија може да варира у зависности од контекстуалних специфичности.

3.1.4. У разговорном дискурсу могу да се пронађу примери у којима говорник само привидно додељују споредну комуникативну улогу фактивној допуни, док заправо њоме намерава да информише свог саговорника. У таквим случајевима, говорник очекује од саговорника да препозна овај несклад између привидне и стварне намераване улоге фактивне допуне. Према томе, говорник не примењује ову језичку стратегију како би обмануо саговорника већ у циљу постизања специјалних стилских ефеката. Таква стратегија позната је као експлоатисање пресупозиције⁴ (STALNAKER 1999: 51–52). Пример:

(11) [Интерлокутори И и Б једу органске вишње. Говорник И примећује да у вишњама има црвā, а такође примећује да Б тога није свестан.]

И: Много ми се свиђа што вишње имају црва. А теби?

Б: Молим? Шалиш се!

допунска пропозиција: Вишње које једу И и Б имају црве.

У овом примеру се чини да говорник намерава да додели главну информативну улогу главној реченици, док допунску клаузуу смешта у позадину, додељујући јој споредну улогу. Овакву дистрибуцију информативности међу саопштеним пропозицијама говорник потврђује и питањем које следи (подвучено испрекиданом линијом). Међутим, она је само *п р и в и д н а* и у служби изазивања посебних поетских ефеката. Пре свега, *с т в а р н а* намера говорника И није да саопшти свој емотивни став према садржају допуне. Он од свог саговорника очекује да то препозна на основу имплицитних контекстуалних информација које су део заједничког енциклопедијског знања: *У нашем културном контексту једење црвā се обично сматра нејожељним; Нема потребе да се расправља о томе да ли је једење црвљивих вишања добро или лоше*. Наиме, саговорник Б ће, узимајући у обзир наведене контекстуалне информације, схватити да говорник заправо иронично исмева и одбацује садржај главне реченице, те да нема стварну намеру да је саопшти. Међутим, говорниково иронично исмевање и одбацивање уживања у једењу црвљивих вишања не чини централну информативност исказа. Наиме, у контексту у ком је говорнику И познато да је саговорнику Б непозната тако важна информација – постојање црва у вишњама које једу, његова стварна намера је управо да њу примарно саопшти. Да је то тако потврђује нам и реакција саговорника Б, која је говорнику И сигурно била очекивана.

⁴ Овај прагматички феномен обично се илуструје посесивним конструкцијама (в. код SIMONS 2005; MAZZARELLA – DOMANESCHI 2018).

Говорник И маскира главну улогу допунске пропозиције привидно јој додељујући споредну, настојећи да постигне хумористички ефекат и потенцијално изазове јачу реакцију саговорника. Говорник који користи овакву стратегију очекује од саговорника да ће препознати и привидну и стварну намеравану улогу допунске пропозиције.

3.2. СПЕЦИФИКАЦИЈА ЕПИСТЕМИЧКОГ СТАВА. Дифолтисти такође полазе од претпоставке да је спецификација епистемичког става говорника према пропозицији изведеној из фактивне допуне аутоматска у ‘неутралном’ контексту. Наиме, фактивни израз у главној реченици, наводи се, представља снажан индикатор саговорнику да говорник верује у истинитост допунске пропозиције. Међутим, ова аутоматска или дифолтна интерпретација може да буде у колизији са одређеним контекстуалним информацијама у ‘специјалним’ разговорним приликама, те да епистемички став веровања буде поништен. Предложени модел недовољне семантичке спецификованости, с друге стране, полази од тога да говорник може да спецификује свој епистемички став према фактивној допуни на више различитих начина, а да ни један од могућих начина није унапред задан, те протумачен од стране саговорника аутоматски. Свака интерпретација овог аспекта неспецификованости допунске пропозиције изводи се из доступног контекста. Корпус разговорног језика нам је показао да говорников епистемички став према допунској пропозицији може да буде: (а) веровање; (б) претпостављање; (в) незнање и (г) неверовање.

3.2.1. Иако говорници приписују различите комуникативне улоге допунским пропозицијама у примерима (3)–(11), они у свим случајевима верују у њену истинитост. Саговорници тумаче на основу контекстуалних информација да је у питању наведени епистемички став који говорници приписују допунама.

У примеру (3) допунска пропозиција са споредном улогом је општепозната чињеница у друштвеној заједници којој интерлокутори припадају. У примеру (4) информација у допуни није део заједничког знања учесника у комуникацији већ је говорник износи у претходном дискурсу као тврдњу у коју чврсто верује (*стварно волим турску кафу*). У примеру (5) садржај допунске пропозиције је чињеница доступна интерлокуторима из ситуацијског контекста.

У примерима (6) и (7) пропозицијама саопштеним фактивном допуном говорници дају директни одговор на питања саговорника. Саговорник може да закључи да говорник верује у њихову истинитост јер се ради о: неповољној природи тржишта за добре уговоре КК *Партизан* са спонзорима са којима је тренер ДВ сигурно добро упознат (6); процедури обраћања Влади Србије да обезбеди извршење решења у вези са поступком о смрти новинарке Даде Вујасиновић са којом је Повереник за информације од јавног значаја по својој дужности упознат (7). Наведени примери показују да с нага говорниковог веровања у информацију саопштену фактивном допуном може да варира. Говорник у примеру (6) чврсто верује у истинитост допунске пропозиције, док је веровање говорника у примеру (7) слабије, што се може протумачити на основу израза *колико знам*. У примеру (8) саговорник закључује

да говорник верује у садржај допунске пропозиције јер говори о свом пријатељу са чијом је ситуацијом у вези са студирањем упознат. Слично је и у примеру (9) у којем говорник препричава филм који је гледао и са чијом је радњом упознат.

У примеру (11) допунска пропозиција је за адресата нова информација у чију истинитост се може уверити из самог физичког окружења – може да види да су вишње заиста црвљиве и да се увери да се говорник не шали или да то не претпоставља. У примеру (10) адресат је у првобитној неверици да говорник допунску пропозицију саопштава као истиниту (*Није ваљда!*), али му говорник у каснијем дискурсу потврђује да је то заиста истина (*Мајке ми! Овај свакодневни разјовор ми је нешто јако ишребан. Ја кад уђох код вас иришисну айарай.*)

3.2.2. Корпус је показао да није реткост у разговорном дискурсу да говорник саопшти информацију садржану у фактивној допуни иако само претпоставља да је та информација истинита. Корпус је показао да говорник може да припише такав супозицијски епистемички став допунској пропозицији без обзира на комуникативну улогу коју јој додељује.

У примеру (12) супозицијска допунска пропозиција има споредну улогу:

- (12) [*Иниџерлокуџори АР (водиџељка) и ДШ (минисџар одбране) разјоварају у емисији Полиџраф*]

АР: – Да, али једна од примедби на рачун Вашег Министарства је да сте га милитаризовали, да рецимо данас Војска има 19.500 плаћених људи у свом саставу, а Министарство 10.000 и да хоћете да запослите још више. [...] То је ако се не варам цитат генерала Поношца. Тешко да он не зна ништа о систему одбране.

ДШ: – [...] Уколико је он [генерал Понош] то рекао, онда ми је стварно жао што је тако нешто изговорио. У Министарству одбране ради 712 људи, или 720 људи, иначе у Министарству одбране...

допунска пропозиција: (*Говорник ДШ иреџијосџавља да*) генерал Понош је изговорио да Војска има 19.500 плаћених људи у свом саставу, а Минисџарсџиво одбране 10.000 и да хоћете у Минисџарсџиву да зайослиџе још више.

Говорник ДШ не сматра допунску пропозицију чињеничним стањем већ само претпоставком. Саговорник тумачи из непосредног језичког контекста (*Уколико је он џо рекао*) да говорник тој пропозицији приписује супозицијски епистемички став. Такође, допунској пропозицији која је саопштена као хипотетичка информација ДШ додељује у овој конверзацијској ситуацији споредну комуникативну улогу јер је она већ саопштена у претходном делу дискурса од стране говорника АР (подвучено испрекиданом линијом). Узгред, АР такође само претпоставља да је та информација тачна (*ако се не варам*).

У примеру (13) хипотетичка допунска пропозиција има главну улогу:

- (13) [*Кониџексџи*: Учесници у разговору су пријатељи]

К: Ма она се супер, чак је бабу и исхвалила тако да. Е, знаш сутра ћу да доручкујем вероватно у граду [...] А кад се будем вратила, ја ћу да ти јавим кад се враћам, да ми испржиш ове, ове...

В: Штапиће.

допунска пропозиција: *Говорник К суйџа доручкује у џраду.*

Говорник К фактиву додељује конекторску функцију – скреће пажњу адресата на садржај допуне, којим га обавештава о својим могућим плановима. Дакле, у овом случају епистемички став који говорник приписује допунској пропозицији је супозиција, а он је експлицитно саопштен у самој допунској клаузи (*вероватно*).

3.2.3. Пропозицијски садржај фактивне допуне не мора нужно бити међу информацијама саопштеним фактивном реченицом. Према томе, таквој пропозицији говорник не додељује ниједну комуникативну улогу – нити главну, нити споредну. У овом одељку испитаћемо два типа таквих сценарија у којима је допунска пропозиција фактива без улоге, тј. има ‘нулту улогу’: (а) говорник не зна да ли је пропозицијски садржај допуне тачан или не; (б) говорник не верује да је пропозицијски садржај допуне тачан.⁵

Пример који се може класификовати у (а) тип:

- (14) [*Инџерлокуџори ЈЋ (водитељ) и МО (директор Управе за извршење кривичних санкција) разговарају о моћном возењу осуђеника Милорада Улемек на ВМА у белом комбију.*]

ЈЋ: Да ли је тачно да полиција и БИА воде истрагу о извесном белом комбију који је наводно био паркиран те ноћи испред ВМА. Да ли постоји истрага шта је тачно у овој информацији која је објављена? Шта можете уствари да нам потврдите?

МО: Ја лично немам сазнања да је комби постојао испред ВМА. Нисам био испред ВМА. Није било у плану да се било ко од лица вози на ВМА, па ни Милорад Улемек, тако да заиста не знам.

допунска пропозиција: *Бели комби у којем је био Милорад Улемек је био испред ВМА.*

У примеру (14) говорник ЈЋ (водителј) поставља питање саговорнику да ли је тачна информација да је Милорад Улемек био у белом комбију испред ВМА. Саговорник МО у читавој својој реплици говори да не зна да ли је та информација тачна или није. Према томе, када изговара фактивну реченицу (подвучено пуном линијом) не саопштава информацију да је комби био испред ВМА, већ само информацију да нема сазнања да ли је садржај допуне тачан или не.⁶ Пример који се може класификовати у (б) тип:

- (15) [*Инџерлокуџори И и Б су њријашељи; И касни на договорени сасџанак.*]

Б: Супер што си стигао на време.

И: Извини, молим те. Мислио сам да ћу брже стићи до центра.

допунска пропозиција: *Говорник И је стигао на време.*

У примеру (15) контекстуалне информације (*И није стигао на време на договорени сасџанак; Каџњење на сасџанак није њожелно*) указују на то да говорник Б не намерава да саопшти ни пропозицију изведену из фактивне допуне (*Говорник И је стигао на време), али ни пропозицију изведену из целе фактивне реченице (*Супер што си (говорник И) стигао на време). Ова јасна контрадикција између изражених пропозиција и контекстуалних

⁵ М. Ивић (1980) такве случајеве у којима изостаје семантичко обележје фактивности назива фактивно немаркираним допунским структурама.

⁶ Упореди са примерима које даје М. Ивић (1980).

информација указује на вербалну иронију. Исказујући ироничну фактивну реченицу, Б саопштава своје дистанцирање (или ругање) како од главне тако и од допунске реченице⁷. Говорник, коначно, имплицитно саопштава управо супротно у односу на оно што је изговорио: *Није сујер штио ниси сйишао на време*. Дакле, фактивна допуна се у овом случају интерпретира контрафактуално.

4. ЗАКЉУЧАК. У овом раду пошли смо од претпоставке да за експликацију интерпретације фактивних допуна у разговорном дискурсу није адекватан општи дифолтни модел који каже да се фактивна допуна аутоматски интерпретира као пресупозиција јер је то најтипичнија и најочекиванија интерпретација. Претпоставили смо да у разговорном дискурсу, који карактерише динамичност, спонтаност и неформалност, нема ничега необичног или ванредног у многим примерима употребе фактива у којима њихова допуна није пресупонирана. Према томе, као алтернативу овом моделу предложили смо модел семантичке неспецификованости фактивне допуне. Према овом моделу фактивна допуна је интринзично семантички неспецификована у два аспекта: информативна улога пропозиције изведене из фактивне допуне и говорников епистемички став према њој. Оба ова аспекта спецификују се текућим контекстуалним информацијама. Из наведеног произилази да тумачење неспецификованих аспеката допунске клаузе, онако како је то говорник намеравао, постаје непредвидиво ако адресату одговарајуће контекстуалне претпоставке нису доступне у актуелној разговорној ситуацији. Валидност овог модела семантичке неодређености проверили смо на корпусу разговорног језика и дошли до следећих закључака.

Прво, репрезентативни примери из нашег корпуса потврдили су значајну варијабилност контекстуалног спецификовања информативне улоге пропозиције изведене из фактивне допуне, као и епистемичког става говорника према тој пропозицији. С једне стране, информативна улога пропозиције саопштене фактивном допуном може бити: (а) споредна; (б) главна; (в) неспецификована; (г) прикривено главна. С друге стране, епистемички став према допунској пропозицији може да буде: (а) веровање; (б) хипотеза; (в) незнање и (г) неверовање.

Друго, у анализи примера показали смо да адресатова спецификација информативне улоге допунске пропозиције и епистемичког става говорника према њој искључиво зависи од одговарајућих контекстуалних информација. Такође, анализирани разговорне ситуације су нам потврдиле претпоставку да се ова два аспекта фактивне допуне спецификују различитим контекстуалним информацијама, те су у том смислу независни потпроцеси (иако се, наравно, одвијају симултано).

Треће, пошто разговорни дискурс, посебно свакодневне разговоре, одликује употреба ироније, различити видови прагматикализације, економичност

⁷ Наше тумачење ироније засновано је на теорији релевантности (в. SPERBER – WILLSON 1996; CLARK 2013). Ако се посматра из грајсовске визуре, иронија може да буде тумачена и као свесно и експлицитно кршење начела квалитета, једног од четири правила којих се саговорници морају придржавати како би комуникација била успешна. Будући да се у овом раду не бавимо социјалним односима међу учесницима у комуникацији, иронију смо објаснили теоријом релевантности која ставља тежиште на когнитивни аспект комуникације.

у изражавању, корпусним примерима смо показали да се различита непресу-
понирана говорникова контекстуална спецификована допуне не могу оквали-
фиковати као неуобичајена у овом типу дискурса. Таква нарав фактивне допу-
не у разговорном дискурсу нам потврђује адекватност предложеног модела.

ИЗВОРИ

Транскрипти снимака свакодневних разговора из корпуса Катедре са општу лингвистику
Филолошког факултета Универзитета у Београду.

ЛИТЕРАТУРА

КЊИЖАР, Иван. *Лингвистички дејектори пресупозиције у разговорном дискурсу*. Необјављена докторска дисертација. Универзитет у Београду, 2019.

*

ABRUSAN, Marta. Predicting the Presuppositions of Soft Triggers. *Linguistics and Philosophy* 34/6 (2011): 491–535.

BEAVER, David. Have you Noticed that your Belly Button Lint Colour is Related to the Colour of your Clothing? Rainer Bauerle, Uwe Reyle, Thomas Ede Zimmerman (eds.). *Presuppositions and Discourse: Essays Offered to Hans Kamp, Current Research in the Semantics / Pragmatics Interface* 21. Emerald Group, Bingley, 2010, 65–100.

BEZUIDENHOUT, Anne, Robin MORRIS. 2004. Implicature, Relevance and Default Pragmatic Inference. Ira Noveck, Dan Sperber (eds.). *Experimental Pragmatics, Palgrave Studies in Pragmatics, Language and Cognition*. New York: Palgrave Macmillan, 2004, 257–282.

CLARK, Billy. *Relevance Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

HEIM, Irene. Presupposition Projection and the Semantics of Attitude Verbs. *Journal of Semantics* 9 (1992): 183–221.

IVIĆ, Milka. O faktivnosti rečenice čiji je glavni predikat glagol sa značenjem znati. M. Grepl (ed.). *Otázky slovanské syntaxe, IV/2, Sborník symposia Aktualizační (pragmatické) složky výpovědi v slovanských jazycích*, 1 Brno: Univerzita J.E. Purkyně, 1980, 45–48.

KARTTUNEN, Lauri. Presuppositions of Compound Sentences. *Linguistic Inquiry* 4 (1973): 169–193.

KARTTUNEN, Lauri. Presupposition and Linguistic Context. *Theoretical Linguistics* 1 (1974): 181–194.

KIPARSKY, Paul, Carol KIPARSKY. Fact. Manfred Bierwisch, Karl Erich Heidolph (eds.). *Progress in Linguistics*. The Hague: Mouton, 1970, 143–173.

KNJIŽAR, Ivan. Pragmatička analiza jednog detektora presupozicije – glagol ‘znati’ u razgovornom diskursu. *Анали Филолошког факултета* 26/2 (2014): 153–175.

LEVINSON, Stephen. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

MAZZARELLA, Diana, Filippo DOMANESCHI. Presuppositional Effects and Ostensive-Inferential Communication. *Journal of Pragmatics* 138 (2018): 17–29.

ROBERTS, Craige, Mandy SIMONS. *Preconditions and Projection: Explaining non-anaphoric presupposition*. <https://www.asc.ohio-state.edu/roberts.21/Roberts&Simons.Preconditions_&_Projection.pdf> 05.05.2024.

POLOVINA, Vesna. *Prilozi za kognitivnu lingvistiku*. Beograd: Filološki fakultet, 1996.

SIMONS, Mandy. On the Conversational Basis of Some Presuppositions. Rachel Hastings, Brendan Jackson, Zsafia Zvolenszky (eds.). *SALT XI*. NY: Cornell University, 2001, 431–448.

SIMONS, Mandy. Presuppositions and Relevance. Zoltán Szabó (ed.). *Semantics Versus Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press, 2005, 329–355.

SIMONS, Mandy. Observations on Embedding Verbs, Evidentiality, and Presupposition. *Lingua* 117 (2007): 1034–1056.

SIMONS, Mandy, David BEAVER, Craige ROBERTS, Judith TONHAUSER. The Best Question: Explaining the Projection Behavior of Factives. *Discourse Processes* 54/3 (2017): 187–206.

SPEERBER, Dan, Deirdre WILSON. *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell, 1995.

- STALNAKER, Robert. Presuppositions. *Journal of Philosophical Logic* 2/4 (1973): 447–457.
- STALNAKER, Robert. Pragmatic Presuppositions. Milton Karl Munitz, Peter Unger (eds.). *Semantics and Philosophy*. New York: New York University Press, 1974, 197–213.
- STALNAKER, Robert. Common Ground. *Linguistics and Philosophy* 25/5–6 (2002): 701–721.
- VAN DER SANDT, Rob. Presupposition Projection as Anaphora Resolution. *Journal of Semantics* 9 (1992): 333–377.
- WILSON, Deirdre, Dan SPERBER. Truthfulness and Relevance. *Mind* 111 (2002): 586–632.
- WILSON, Deirdre, Dan Sperber. Explaining Irony. Deirdre Wilson, Dan Sperber (eds.). *Meaning and Relevance*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012, 123–145.

Ivan Knjižar

INTERPRETING FACTIVE COMPLEMENTS IN CONVERSATIONAL DISCOURSE:
APPLICATION OF THE SEMANTIC UNDER SPECIFICATION MODEL

Summary

This research challenges the prevailing notion that a factive complement is automatically construed as a presupposition in conversational discourse, as suggested by the general default model. We argue that this model falls short in adequately explaining the interpretation of factive complements in dynamic, spontaneous, and informal conversational settings. We contend that it is not uncommon to encounter instances in conversational discourse where factives are used without presupposing their complement. Hence, as an alternative approach, we propose a model of semantic underspecification for factive complements. According to this model, a factive complement inherently lacks full semantic specification in two key aspects: the informational role of the proposition derived from the factive complement and the speaker's epistemic stance towards it. Both of these aspects are influenced by contextual factors. Consequently, interpreting the underspecified aspects of the complement clause, as intended by the speaker, becomes unpredictable when the addressee's contextual presuppositions are absent in the ongoing conversation. We validated the efficacy of this model of semantic indeterminacy using a corpus of conversational language and arrived at the following conclusions.

Firstly, representative examples from our corpus confirmed substantial variability in how the informational role of the proposition derived from the factive complement is contextually specified, along with the speaker's epistemic stance towards that proposition. On one hand, the informational role of the proposition conveyed by the factive complement can take various forms: (a) background, (b) foreground, (c) underspecified, or (d) covertly foreground. On the other hand, the speaker's epistemic stance towards the proposition can encompass (a) belief, (b) supposition, (c) ignorance, or (d) disbelief.

Secondly, through our analysis of examples, we illustrated that the addressee's delineation of the informational role of the complement proposition and the speaker's epistemic stance towards it rely solely on pertinent contextual cues. Additionally, our examination of conversational contexts confirmed the hypothesis that these two aspects of the factive complement are shaped by distinct contextual factors, thus operating as independent subprocesses (albeit occurring concurrently).

Thirdly, given that conversational discourse, particularly in everyday conversations, is marked by the utilization of irony, diverse forms of pragmaticalization, and conciseness in expression, our analysis of corpus examples demonstrated that various contextual specifications by speakers, which do not presuppose the complement, are not considered unusual in this discourse context. This characteristic of factive complements in conversational discourse affirms the appropriateness of the proposed model.

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за општу лингвистику
Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија
iknjizar@gmail.com

(Примљено: 1. априла 2024;
прихваћено: 20. маја 2024)

Јелена Редли

ТРАНСФОРМАЦИЈА НАРАТИВА У АДАПТИРАНИМ БАЈКАМА: УЛОГА ЈЕЗИЧКИХ ОГРАДА У САВРЕМЕНОМ ПРИПОВЕДАЊУ*

Ово истраживање се фокусира на употребу језичких ограда у адаптацији традиционалних бајки за савремени контекст. Анализирано је пет бајки применом квантитативних и квалитативних метода и истражен утицај језичких ограда на преобликовање наратива, описа ликова и порука. Резултати показују статистички значајне разлике у фреквенцији употребе различитих типова језичких ограда у адаптираним верзијама бајки и указују на тенденцију ка детаљнијем опису, већој прецизности и суптилности у приповедању. Ове модификације мењају начин представљања сукоба и интеракција међу ликовима, умањујући насиље како би се створила савремена слика друштва, што може довести до погрешног поимања стварности и ограничити емоционални развој деце.

Кључне речи: српски језик, језичке ограде, адаптиране бајке, трансформација наратива, културна адаптација, савремено приповедање.

This research focuses on the use of linguistic hedges in the adaptation of traditional fairy tales for a contemporary context. Five fairy tales were analyzed using quantitative and qualitative methods to explore the impact of linguistic hedges on reshaping the narrative, character descriptions, and messages. The results show statistically significant differences in the frequency of using various types of linguistic hedges in adapted versions of fairy tales and indicate a trend towards more detailed descriptions, greater accuracy, and subtlety in storytelling. These modifications change the way conflicts and interactions among characters are presented, reducing violence to create a contemporary image of society, which can lead to a misunderstanding of reality and limit the emotional development of children.

Key words: Serbian language, hedges, adapted fairy tales, narrative transformation, cultural adaptation, contemporary storytelling.

1. Увод. Језичке нијансе бајки, посебно у њиховим адаптираним верзијама, представљају богато поље за истраживање начина на које језик обликује и преобликује наративе да би се уклопили у културне и друштвене норме. Међу језичким карактеристикама, ограде – речи или изрази који ублажавају изјаве – играју важну улогу у тумачењу значења. Истраживање ограда у адаптираним бајкама отвара дијалог између језика, културе и трајног наслеђа ових наратива због чега феномен ограда у бајкама није само ствар лингвистичког погледа на ове приче већ одражава дубље процесе културне адаптације и трансформације.

Употреба језичких ограда значајан је аспект интерперсоналне комуникације јер омогућава говорницима да сигнализирају степен своје посвећености, тачности или прецизности изреченог. Фрејзер (FRASER 2010) описује ограде као реторичку стратегију којом се, коришћењем језичких средстава,

---

* Рад је настао у оквиру пројекта Минастарства просвете науке и технолошког развоја Републике Србије бр. 451-03-65/2024-03/ 200166.

може сигнализирати недостатак пуног ангажовања на семантичком нивоу израза или на нивоу снаге изреченог говорног чина. Ове карактеристике чине оградавањем важним елементом у књижевном дискурсу, нарочито у народним бајкама, које служе као огледало које одражава културне норме, вредности и језичку праксу једног народа.

Осим што су оградавања важне за обликовање наратива, њихов значај се огледа и у утицају на рецепцију адаптираних бајки. Прилагођавање наратива народних бајки за савремену публику укључује нијансирано преобликовање језика који одговара савременом сензибилитету. Дубоко укоренење у културном ткиву, бајке нуде богат извор образовних и психолошких увида и служе као алати за моралну и друштвену инструкцију (Редли 2023: 84–85). Упркос признатом значају бајки у културном и образовном контексту, постоји приметан недостатак лингвистичких истраживања њиховог језичког прилагођавања с циљем задовољења потреба савременог читаоца. Другим речима, проучавање оградавања у процесу адаптације бајки у великој мери је занемарено због чега знатно отежава наше разумевање како се језик развија унутар ових наратива да би пренео суптилност, уљудност и индиректност на начин који разумеју данашња деца. Зато ово истраживање има за циљ да попуни овај јаз истраживањем употребе, функција и значења оградавања у бајкама прилагођеним за децу 21. века, те да нам помогне да разумемо како оградавања доприносе структури наратива, опису ликових и преношењу порука ових прича у савременом контексту.

Поред тога, истраживање оградавања у адаптираним бајкама доприноси ширем пољу истраживања о томе како језик обликује перцепцију и интерпретацију бајки. Оно се надовезује на рад на пољу језичке перспективизације (в. Редли 2023) пружањем увида у специфичне стратегије које се користе за суптилно усмеравање читалачких реакција и интерпретација. Значај овог истраживања лежи не само у његовом доприносу областима лингвистике и књижевности већ и у његовим потенцијалним импликацијама за образовање будући да указује на значај разумевања језичких стратегија у савременим адаптацијама за подучавање и развој деце. Проучавање адаптација у контексту људских права, родне једнакости и емоционалног садржаја отвара нове перспективе у тумачењу бајки, истражујући како се традиционални наративи прилагођавају новим генерацијама, доприносећи тако ширем разумевању еволуције језика и приповедања.

2. Теориски оквир. Проучавања језичких оградавања илуструју комплексну мрежу истраживања која подстиче разумевање њихове улоге и примену у адаптацији бајки за савремену публику, наглашавајући како језик рефлектује и обликује културне и образовне обрасце. Такође, ове студије потврђују значај језичких средстава у контексту адаптације и показују како теорије и праксе еволуирају у одговору на промене у друштву и култури.

Концепт оградавања у лингвистици први пут је свеобухватно истражио Џ. Лејкоф (LAKOFF 1973: 471) посматрајући их као речи или изразе који изјаве чине мање снажним или тврдим и служе различитим функцијама у дискурсу као што су изражававање несигурности, указивање на уљудност и ублажававање тврдњи ради пријатније комуникације. Конкретизујући које језичке јединице

улазе у категорију ограда, Фрејзер уводи концепт „hedged performative”, који обухвата употребу модалних глагола као што су *моћи, морати, требати*, с одређеним перформативима попут *извини се, обећати, захтевати* (FRASER 1975), док Браун и Левинсон закључују да ограде нису ограничене само на пропозиционални садржај или изричите перформативне изразе већ се проширују и на ниво ангажмана говорника, те на илокуцијску снагу уопште, те уводе појам „hedges on illocutionary force” (BROWN – LEVINSON 1978: 146–164). Користећи корпусну анализу, Принс и сарадници идентификују две врсте ограда: 1. штитове, који сигнализирају степен неизвесности у погледу обавезе говорника према истинитости изјаве (нпр. модални глаголи, семикопулативни глаголи типа *изгледајти* и *чини се*, прилози као што је *вероватно*, епистемички глаголи попут *предлајти, сјекулисати*), и 2. апроксиматоре, који делују на нивоу пропозиција чинећи изјаве мање категоричним и допуштајући одређени степен неодређености или флексибилности у интерпретацији. (тзв. „адаптери”: *приближно, отприлике* и „заокруживачи” типа *нешто, прилично, понекад*) (PRINCE et al. 1982, према SALAGER-MEYER 1994: 7).¹ Надовезујући се на ово истраживање, Салагер-Мејер проширује категоризацију ограда додавањем три категорије: 1. изрази као што су *верујем да, према нашем знању, наше је мишљење да*; 2. емотивно набијени интензификатори типа *изузетно тешко/интересантно, разочаравајуће слабо, посебно важно, изненађујуће* и сл.; 3. сложене ограде попут *може сућерисати да..., чини се разумним предвиђавати да...* и сл. (Исто). Класификацију ограда даље развија К. Хајланд, који предлаже осам категорија, пружајући увид у различите начине на које аутори изражавају неизвесност, несигурност или опрез: 1. пунозначни глаголи (нпр. *указати*); 2. прилози (нпр. *вероватно*); 3. придеви (нпр. *моћан*); 4. модални глаголи (нпр. *моћи*); 5. модалне именице (нпр. *моћност*); 6. референце на ограничавајуће услове (нпр. коментар о стању постојећег знања); 7. референце на модел, теорију или методологију (нпр. дискусија о могућим манама истраживачког модела); и 8. признање недостатка знања (нпр. изражавање несигурности у вези са резултатима) (HYLAND 1998: 35–38).

Најновија истраживања (ABDULLAH – ABOOD 2016; KYRYCHUK 2016; ТАМТА – BISHT – PRASAD PANDE 2017; ПОПОВИЋ 2017; VESIĆ PAVLOVIĆ – ĐORĐEVIĆ 2020; VAZIĆ 2021; HERMININGSIH – ISRO'YAH 2023) анализирају ограде у контекстима нових медија, дигиталне комуникације и образовних технологија, те их пореде у различитим језицима и дискурсима илуструјући мултидисциплинарни приступ истраживању и наглашавајући значајну улогу ограда у различитим контекстима комуникације и приповедања.

Ограде у бајкама су, поред лингвистичких, биле подвргнуте и другим облицима истраживања. Истраживања културних и образовних контекста, као и адаптација бајки, имају немали значај за проучавања ове врсте. Тако, Бетелхајм (BETTELHEIM 1977) и Зајпс (ZIPES 2006) бележе њихову еволуцију у

¹ Појмови *штитови, апроксиматори, адаптери* и *заокруживачи* преводи су аутора овог рада устаљених енглеских термина *shields, approximators, adaptors* и *rounders*. Будући да аутор није нашао српске термине за њих, питање ове терминологије код нас остаје отворено за предлоге адекватних назива.

смислу одражавања промена у културним нормама и вредностима, што је кључно за развој деце. Нудећи оквир кроз који деца могу да схвате свет и носе се са сложеним емоционалним и друштвеним питањима, аутори истичу прилагодљивост бајки. Иако не разматрају језик бајки експлицитно, теме које се тичу симболике, психолошког значаја и начина на који бајке комуницирају с децом имплицитно укључују и разматрање језика бајки у ширем смислу, те посредно указују на важност испитивања језичког прилагођавања ради постизања релевантности и привлачности у савременом друштву.² Повезивање значаја језика са значењима и порукама бајки запажа се и у истраживањима Маје Бошковић-Стули и Драгане Антонијевић. М. Бошковић-Стули (Bošković-Stulli 1982: 285–287, 290) наглашава кључну улогу језика и његове структуре у бајкама, истичући како приповедачева креативност и употреба језичких образаца попут понављања и варирања епизода, устаљених формула и ритмичких образаца доприносе естетској привлачности бајки, док језичка средства играју централну улогу у преношењу атмосфере, емоција и поруке. Тако језик није само начин приповедања већ кључан елемент који бајкама омогућава да постану носиоци културе и моралних вредности. Д. Антонијевић (1991) приступа анализи српских бајки с антрополошког и семиотичког аспекта истражујући њихова значења и симболику, те како се она одражавају на друштвене норме и вредности. Помоћу анализе наратива који се баве браком и породичним односима, може се уочити како језик рефлектује културне вредности и друштвене норме, али и како се кроз њега одражава и митолошка димензија. Научници попут Шорта (Short 1996) истражили су сложену интеракцију између језичких елемената и књижевног израза, откривајући како читаоци комуницирају с текстом и разумеју га, што пружа увид у улогу ограда у књижевности.

Будући да адаптација бајки захтева разматрање тренутних културних норми, вредности и језичких пракси, М. Татар истражује прилагођавање бајки савременим моралним и друштвеним сензибилитетима и примећује да „like all oral narrative forms, the fairy tale has no ‘correct’, definitive form. Instead, it endlessly adjusts and adapts itself to every new culture as it takes root. With no firm rules dictating the degree of violence appropriate for a fairy tale, every time and place sets its own parameters.” (Tatar 2019: 191).

Значај наведених истраживања огледа се у истицању процеса трансформације бајки од аутентичног израза до адаптираних верзија. Иако основни садржај бајки није значајно одступио од оног који је испричао народни приповедач, елементи непристојног садржаја или грубог језика ублажени су или изостављени, а немотивисаним догађајима додати су узроци, те су, преласком из усмене предаје у писани облик, бајке постале приступачније за читање,

² У интерпретацији бајке „Снежана и седам патуљака”, аутор истиче како давање сваком патуљку посебног имена и личности у разним верзијама приче отежава несвесно разумевање да патуљци симболизују незрелу, преиндивидуалну форму постојања коју Снежана мора да превазиђе. Ове измене у бајкама могу деградирати њихово дубље значење јер отежавају исправно схватање дубљих порука (Ветелнеим 1977: напомена на стр. 261). Слично томе, Зајпс наводи да су класичне бајке попут „Лепотице и звери” и „Успаване лепотице” прилагођаване како би се уклопиле у наративе о цивилизацијском процесу, с посебним нагласком на манире и понашање који одговарају тадашњим друштвеним очекивањима (Zipes 2006: 53–57).

али мање директне (Исто: 24, 38).³ Разумевање како и зашто су се изворне карактеристике бајки – укључујући језик, садржај и мотивацију догађаја – мењале током времена пружа увид у културне, друштвене и естетске вредности које су ове адаптације обликовале. Овај процес не само да осветљава промене у начину на који друштва интерпретирају и вреднују ове приче већ, такође, указује на динамику моћи између традиционалних и савремених вредности у књижевности. На пример, промене у приказу главних ликова, од строго архетипских до развијенијих и сложенијих личности, могу одражавати савременији поглед на психолошку комплексност и индивидуализам. Осим тога, анализа тих адаптација може показати како су изворни аспекти били преобликовани или потиснути да би задовољили нове норме или да би се избегле контроверзне теме које више нису прихватљиве. Како смо већ истакли у претходном раду (Редли 2023: 7–8), бајке, које су у суштини одраз јунговског колективног несвесног и најједноставнијих архетипова, традиционално су усмерене на судбину појединца у складу с колективним вредностима. Оне често почињу догађајем који нагони јунака да прекрши друштвене норме, што симболички представља његову иницијацију и интеграцију у колектив (Антонијевић 1991: 13–14). У светлу ових особина, поставља се питање да ли треба адаптирати бајке како би одговарале савременим вредностима и како би се прилагодиле укусу савремене публике.

3. Корпус и методологија. Ово истраживање усмерено је на компаративну анализу пет бајки, изабраних на основу њихове доступности у изворним и адаптираним верзијама намењеним данашњој деци. Бајке потичу из два корпуса који су временски одвојени и делимично се разликују по језичкој структури: збирка *Српске народне ђириловијетке* коју је прикупио, забележио и издао Вук Стефановић Караџић, те *Српске народне бајке за децу 21. века*, савремена ауторска адаптација, усклађена с естетским и моралним стандардима данашњице и испричана савременим језиком. Одабране су приповетке „Аждаја и царев син”, „Баш-челик”, „Биберче”, „Чардак ни на небу ни на земљи”, „Немушти језик” и „Змија младожења” због њихове репрезентативности за истраживања језичких ограда и доступности у обе верзије.

Примарни подаци су се састојали од примера ограда екстрахованих из адаптираних верзија изабраних бајки. За процес екстракције усвојили смо систематичан приступ, при чему смо сваку приповетку прочитали у целости, а примере ограда, односно речи или изразе који уводе нејасноћу или ублажавају тврдње, идентификовали и забележили. Након екстракције, идентификоване језичке ограде смо класификовали у складу с њиховим функцијама у контексту бајки, ослањајући се на методологију К. Хајланда, која подразумева категоризацију различитих лексичких елемената и структурних облика у функцији ограда, укључујући и реченице које сугеришу на посебне контексте (HYLAND 1998: 35–38). Након класификације, ограда смо распоредили према учесталости њихове појаве, од најзаступљенијих до оних с мањим бројем примера.

³ Вилхелм Грим је тако критикован за стварање уједначеног језичког стила у бајкама додавањем моралних порука и педагошких елемената (ТАТАР 2019: 28).

За процену статистичке значајности разлика уочених у употреби ограда спроведена је квантитативна анализа помоћу рачунарских алата који користе технике обраде природног језика (NLP). За анализу смо применили Kruskal-Wallis H тест како бисмо утврдили да ли постоји значајна разлика у фреквенцији различитих типова ограда у адаптираним бајкама будући да су све вредности у изворним бајкама биле нуле. Овај тест смо изабрали због његове способности да обрађује податке без претпоставке о њиховој нормалној дистрибуцији и ефикасно упоређује медијане, чинећи га адекватним за анализу фреквенције у случајевима с екстремним вредностима.

Квантитативна анализа претходи квалитативној како би се поставио чврст оквир и пружио јасан увид у фреквенцију и дистрибуцију језичких ограда у адаптираним бајкама, што омогућава циљану и фокусирану квалитативну анализу. Статистички подаци пружају емпиријску основу за теоријске постулате изнесене у раду, те овакав приступ омогућава да се прво покаже да постоје значајне статистичке основе за даље истраживање и расправу, након чега се детаљније разматра како и зашто се одређене језичке ограде користе.

Имајући то у виду, квалитативна анализа представља допуну резултата квантитативне анализе. Она омогућава идентификовање функција и разумевање контекста и значења регистрованих ограда, те њиховог утицаја на перцепцију текста и интеракцију ликова. Ради визуелне прегледности, примери су приказани тако што је прво наведен пример из изворне бајке, затим следи стрелица која симболизује трансформацију, и на крају је наведен пример модификован помоћу језичке ограде. У изворним примерима задржан је оригинални правопис који је био у употреби у доба када је Вук Караџић записивао бајке како би се осигурала аутентичност текста.

4. Анализа и дискусија. Како бисмо измерили појављивање језичких ограда у адаптираним бајкама, ограде смо разврстали у шест категорија: 1. независне реченице додатног коментара (обавештајне); 2. зависне реченице додатног коментара (условне, релативне и узрочне); 3. безличне реченице; 4. реченице с модалним елементом; 5. стимулативни, емоционални и елиминативни глаголи; и 6. квантификативни и квалификативни детерминатори.

Табела 1. Просечне вредности измерених параметара изворне и адапторане бајке и њихове вредности према Kruskal-Wallis H тесту⁴

Статистички показатељ	Вредност
H -статистика	53,00
p -вредност	3,36e-10

⁴ H -вредност је ознака за статистичку вредност у оквиру Kruskal-Wallis теста, која се користи за анализу варијанси рангова међу више група. P -вредност (у свим статистичким тестовима) представља вероватноћу случајног настанка посматраних разлика међу групама. Ниска p -вредност (типично мања од 0,05) сугерише да су разлике које видимо у подацима вероватно значајне, односно да је мало вероватно да су оне настале случајно. У том случају, можемо одбацити нулту хипотезу која тврди да нема разлика у медијанима између група, што указује на постојање статистички значајне разлике. Ознаке H и p пишу се латиницом као стандардизовани математички симболи у међународној научној заједници.

H-статистика од 53,00, која је основа за процену постојања статистички значајне разлике међу групама, указује на то да постоји варијација у фреквенцијама различитих типова ограда унутар адаптираних бајки. Због изузетно мале *p*-вредности (3,36e-10), можемо закључити да постоје значајне разлике у фреквенцијама различитих типова реченица између адаптираних бајки, што значи да су неке ограде чешће коришћене у адаптираним бајкама у односу на друге.

Табела 2. Фреквенција појављивања сваког типа ограда у адаптираним бајкама

Врста ограда	Изворна бајка	Адаптирана бајка
Независне реченице додатног коментара	0	14
Зависне реченице додатног коментара	0	12
Квантификативни и квалификативни детерминатори	0	10
Стимулативни, емоционални, елиминативни глаголи	0	7
Реченице с модалним елементом	0	6
Безличне реченице	0	5

Добијени резултати указују на статистички значајне разлике међу фреквенцијама различитих типова ограда, што имплицира да аутори адаптација не примењују све ограде једнако. Такав налаз сугерише да адаптације често обогаћују изворни текст додатним објашњењима или интерпретацијама, користећи независне и зависне реченице додатног коментара за додавање контекста или детаља. Осим тога, већа употреба квантификативних и квалификативних детерминатора, као и емоционално обојених глагола, указује на тенденцију ка детаљнијим описима и емоционалном ангажману. Мања фреквенција безличних и реченица с модалним елементом може указивати на економичнији приступ језику, где аутори бирају директније начине изражавања уместо да се ослањају на ове комплексније граматичке структуре.

Уопштено гледајући, ови резултати пружају драгоцен увид у стилистичке одлуке које аутори адаптација доносе, потенцијално обогаћујући наратив и додајући слојевитост причама кроз промишљену употребу језичких ограда. Оваква употреба ограда може бити одговор на промењене читалачке навике и очекивања, као и на потребу да се изворне приче учине релевантнијим и ангажованијим за данашњу публику, пружајући више контекста, објашњења и детаља који могу допринети бољем разумевању приче.

Допуну квалитативној анализи чини квалитативна анализа функција језичких ограда у изворним и адаптираним бајкама, која нам помаже да разумемо како оне утичу на форму, значење, перцепцију текста и интеракцију ликова.

4.1. ОПРАВДАЊЕ ПОСТУПАКА ЛИКОВА. Језичке трансформације које омогућавају детаљније објашњење акција и мотивација ликова обухватају прелазак с једноставног фактографског приповедања на сложеније приповедање у којем се објашњава узрок поступака ликова. У ову сврху додате су обавештајне реченице додатног коментара и узрочне реченице како би се оправдали поступци и избори, а оне се могу поделити у четири категорије:

4.1.1. РАЗЈАШЊЕЊЕ РАДЊИ КОЈЕ ПРЕДУЗИМАЈУ ЛИКОВИ. Обавештајним реченицама додатног коментара појашњавају се радње које ликови предузимају. Језичке ограде овде пружају додатне информације или контекст:

(1) „Оног најстаријег и средњег би заклао па их пекао, а најмлађем не би ништа.” (СНП, БАШ, 202) → „Оног најстаријег и средњег бих спалио својом ватром, док најмлађем не бих учинио ништа нажао. *Он ми је њрегао њвоју руку.*” (СНБ21, БАШ, 24)

(2) ... мало по том дође јој син и рече да мора ићи куд му је у сну речено; и тако он оде а мати остане плачући. (СНП, БИБ, 243) → ... али он је дочека с невеселим вестима: и он је уснио чудан сан. У сну му је глас рекао да мора да оде од мајке у бели свет јер му је тако суђено. *„Вршњаци се ионако одавно не друже са мном”, рекао је мајци, која није мола да заустави сузе.* (СНБ21, БИБ, 44)

(3) По том он купи једну овцу и заклавши је сва четири черега метне у торбу а остало баци... (СНП, БИБ, 243) → Биберче онда ножем одсече парче меса са своје бутине и остави га аждаји да се почасте... „Шта ме гледате тако?”, брецнуо се Биберче, сав рањен и исцрпљен. *„Друјачије не бих њреживео...”* (СНБ21, БИБ, 46)

(4) „Ја сам га видео, он је чак у другоме царству, тамо се оженио и царује.” (СНП, ЗМ, 91) → Рајска душице, твој муж живи далеко, у другом царству. *Он се у њебе силно разочарао*, па се другом оженио и тамо царује.” (СНБ21, ЗМ, 159)

Објашњавањем поступака, као што је урађено у примеру (1), додаје се контекст и, уместо сировог насиља, уводи се мотивација заснована на милосрђу. Иако ово може помоћи, посебно деци, да боље разумеју радњу и етичке изборе ликова, уклоњени су елементи оригиналне приче који могу имати важну културну или наративну вредност будући да оригиналне, често сурове верзије бајки могу служити као средства за учење животним и моралним проблемима.

Слично томе, у адаптираној верзији примера (3) додат је коментар који правда Биберчетове поступке (*друјачије не бих њреживео*). Оригинална верзија описује поступак који директно приказује сурову стварност и опстанак с елементима насиља без ублажавања или моралног коментара. Такве радње нису само буквалне већ и симболичне тиме што одражавају архетипске теме борбе, жртвовања и преживљавања које су важне за разумевање порука бајки. У адаптираној верзији, међутим, експлицитни морални коментар избличава оригиналну намеру. Овим изменама може се деловати утешно на читаоце, али истовремено се умањује важност оригиналних елемената као што су бруталност и аутохтони фолклорни елементи.

Овакве измене могу нагласити савремене вредности на рачун једне од основних намера бајки – да поставе дете лицем у лице с основним животним проблемима и пренесу поруку да су животне борбе неизбежне и суштински део нашег постојања, али да се суочавањем с тешкоћама могу превазићи све препреке и постићи победа (ВЕТТЕЛНЕИМ 1977: 18).

4.1.2. ОПРАВДАВАЊЕ ОЧЕКИВАНИХ ИЛИ НЕОЧЕКИВАНИХ РАСПЛЕТА. У овом контексту, обавештајне реченице додатног коментара користе се за оправдавање очекиваних или неочекиваних расплета радње, чиме се читаоцу објашњава како и зашто се одређени наративни елементи развијају на начин на који то чине:

- (5) „Спреми вина и ракије и свега што треба, па ћемо сутра ићи на салаш да носимо пастирима нека се и они провеселе.” Жена га послуша и уради све како је заповедио. (СНП, НЈ, 110) → „Хајде, спреми вина, ракије и неки мезетлук, да однесем сутра на салаш. Нек се и пастири провеселе. Чувши да намерава пут без ње, жена га ухвати за скуте и замоли да је нипошто не оставља у кући. *„Толике године сам била сама, ја се, чим ти нема, њлашим да ћу њаква ојетт осџаџи. Води ме са собом, молим ти.”* Момак није ни знао да јој је њолико сџало до друџџива и драје воље је њоведе на салаш. (СНБ21, НЈ, 175)
- (6) ...а она му одговори да је то дрво под којим сеђаше, родило три златне јабуке, да јој је отац заповедио да чува, али дође ала испод земље те за три јутра однесе све три јабуке једну по једну, те сад несме оцу да каже, а отац сазвао сутра силне госте да им покаже шта му је Бог дао. (СНП, БИБ, 243) → *Еџо заџџио девојка није смела оцу на очи да изађе.* Он је за сутрадан заказао велику забаву и позвао угледне званице... Овако, *моћи ће само да се осрамоџи.* (СНБ21, БИБ, 45)
- (7) А он са својом браћом и младом оде кући своје оцу и онде је живео и царовао до свога века (СНП, АЖД, 80) → ... па кад стадоше испред њега сва тројица живи и здрави, најмлађи још и ожењен, сузе радоснице му потекоше низ лице. *Али се цар суза нимало није сџицео* (СНБ21, АЖД, 65)

Обавештајне реченице које објашњавају мотивације ликова могу подстаћи читаоце да се више идентификују с ликовима и њиховим изборима. У примеру (6) адаптирана верзија наглашава страх цареве кћери од срамоте, чиме се у причу додају људске емоције. Међутим, додавањем објашњења која нису присутна у оригиналу, адаптације могу изобличити основне теме и поруке бајки. На пример, када се у адаптацији додаје емоционална реакција оца који се не стиди суза када види своју децу (пример 7), то може променити перцепцију царевог карактера чинећи га видљиво емотивнијим, што може минимализовати његову улогу у односу на околину и водити ка стварању привида да данас не постоје друштвене разлике.

4.1.3. ОБЛАШЊЕЊЕ МОТИВАЦИЈА ЛИКОВА. Узрочним реченицама се објашњава зашто ликови доносе одређене одлуке или имају одређене жеље. Функција ограђивања овде служи да пружи увид у унутрашње разлоге и мотивације ликова, чиме се њихови поступци могу учинити логичнијим и оправданијим:

- (8) На самрти дозове синове и шћери своје, па синовима препоручи да своје сестре даду за онога који први дође и запроси их. (СНП, БАШ, 195) → Када је дошло време да се сели на онај свет, позвао је децу да се опрости од њих. Синовима је поручио да добро владају, а ћеркама пожелео да одаберу праве мушкарце и не чекају много с удајама, *јер ће осџаџи саме и њужне њоџуџи њеџа.* (СНБ21, БАШ, 10)
- (9) Онда јој он каже да га мало побиште, и ако заспи да га пробуди, кад се језеро задрма. (СНП, БИБ, 244) → Обећа јој да ће је избавити из муке, али је замоли да прилегне ту, поред ње, *јер је дуџо њуџовао и никако није сџџџао да се одмори.* (СНБ21, БИБ, 47)
- (10) Цар вели: „Ја би најстаријег и средњег много мучио, а најмлађем не би ништа.” (СНП, БАШ, 203) → Цар одговори да би старију двојицу мучио, *јер су му се замерили, док млађем не би урадио ништа, јер ју је он ѡредао на удају.* (СНБ21, БАШ, 25)
- (11) ... и мој човјек је змај, него, брате, да те добро сакријем, јер мој човјек вели да би своје шуре исјекао кад би их само видјети могао... (СНП, БАШ, 202) → Мој човек је змај, брате најдражи, тако да ћу морати добро да те сакријем, јер

он каже да би посекао шураке, само да их сретне, *зайіо шійіо ми нистіе дали да се удам за њеја...* (СНБ21, БАШ, 24)

С друге стране, детаљна објашњења мотивација могу ограничити могућности за различите интерпретације приче и прилику да читаоци самостално истражују и анализирају разлоге који стоје иза поступака ликова. Тако се могу изобличити оригиналне поруке представљене у првобитним верзијама бајки. Рецимо, у примеру (10) додавање образложења зашто би змајски цар мучио старије царевиће, а млађег поштедео може повећати сложеност ликова који су у бајкама, с разлогом, увек једноставни будући да деца нису способна да разумеју комплексност људских особина и немају потребу за дубљом анализом (ВЕТТЕЛНЕИМ 1977: 20).

4.1.4. ПРИКАЗ УНУТРАШЊИХ ДИЛЕМА ИЛИ КОНФЛИКАТА. Сврха ових ограда је да осветле културне и друштвене вредности времена у ком су бајке настале, уз нагласак на постојању више фактора који утичу на одлуке ликова:

(12) ... мало по том дође јој син и рече да мора ићи куд му је у сну речено; и тако он оде а мати остане плачући. (СНП, БИБ, 243) → ... али он је дочека с невеселим вестима: и он је уснио чудан сан. У сну му је глас рекао да мора да оде од мајке у бели свет *јер му је іако суђено*. (СНБ21, БИБ, 44)

(13) Био један цар, па имао три сина и једну кћер, коју је у кавезу хранио и чувао као очи у глави. (СНП, ЧАР, 158) → Био једном један цар, па имао три сина и ћерку, коју је, *іошійіо му је била једина*, чувао као очи у глави. (СНБ21, ЧАР, 36)

(14) ... а чоек јој одговори: „Кушај га опет”, па оде. (СНП, БАШ, 206) → „Буди упорна. *Кад іа већ није оборила мушка рука, онда ће му іаве доћи женска довиіљивосіі*.” (СНБ21, БАШ, 32)⁵

Тако је у примеру (12) додат слој фатализма и трагичности у причу, што умањује могућност да читалац види сина који напушта мајку као немарног или неосетљивог. Међутим, оваква адаптација своди поступак лика на једноставну каузалну везу и приказује његову одлуку као неизбежну и предодређену, умањујући степен његове агентивности односно одговорности, а самим тим и могућ сукоб између његових жеља и обавеза.

Иако ограда у примеру (13) може оправдати ауторитет цара (оца) који је био неупитан у време када је патријархат доминирао, где су жене често биле видљиве као власништво или под заштитом мушких чланова породице, овакво умекшавање може довести до губљења суштине стварних патријархалних ставова и пракси које бајке осликавају, а тиме и до њихове претеране модернизације, и изменити перцепцију традиционалних улога и вредности.

Додатна објашњења ликова и њихових поступака у адаптираним бајкама могу деци отежати разумевање с обзиром на њихов још увек недовољно развијен когнитивни капацитет за рационално размишљање (ВЕТТЕЛНЕИМ 1977: 42–43). Реалистична објашњења често су деци несхватљива због њихове ограничене способности апстрактног разумевања, што може резултовати осећајем збуњености и интелектуалне немоћи (Исто: 66). Зато бајке користе

⁵ Реченица *Кад іа већ није оборила мушка рука, онда ће му іаве доћи женска довиіљивосіі* илуструје пример с условно-узрочном везом. Иако не представља строго узрочну конструкцију, захваљујући изразитој узрочној конотацији у свом значењу, може бити сврстана у категорију узрочних реченица.

једнодимензионалне ликове – да би деци олакшале разумевање и омогућиле им да решавају своја сложена осећања кроз једноставне и директно приказане ситуације (Исто: 98).

4.2. Постизање веће прецизности у извештавању о резултатима радње и ликовима. У адаптираним бајкама субјекти су додатно детерминисани квалификативним атрибутским формама, предикатима је додата начинска детерминација, а уметнуте су и нове реченице које додатно описују сценарио.

Квалификативна детерминација субјекта не само да приказује мајчину бригу већ и дубоку љубав и унутрашњу дилему коју осећа гледајући своје дете како расте, али, с друге стране, повећава ризик од непотребне експлицитности јер, понекад, остављање неких елемената недореченим може допринети богатијем доживљају и динамичности приче:

(15) Из почетка у радости није марила што је толишно дете родила, али после дође јој на жао гледајући другу децу ... (СНП, БИБ, 243) → *Брижна мајка* је гајила своје чедо и волела га највише на свету, али је с временом почела да се брине за њега ... (СНБ21М БИБ, 44)

Употреба квалификативног детерминатора у примеру (16) има функцију језичке ограде која омогућава бржу и једноставнију представу карактеристика лика. Детерминатор *добар и њошћен* директно износи основне врлине лика, што може помоћи читаоцима да брзо формирају позитивну слику о чобанину без потребе за детаљним читањем о његовом дугогодишњем служењу:

(16) У некаква човека био *један чобан* који га је много година верно и поштено служио. (СНП, НЈ, 108) → Био једном један чобанин, *добар и њошћен*. (СНБ21, НЈ, 172)

Ипак, иако концизност може бити корисна, укидање детаља о верном и поштеном служењу може умањити разумевање контекста његовог карактера и дубину његове посвећености и лојалности, што може бити важно за разумевање његове улоге и поступака у причи.

Начинска детерминација предиката додаје информације о околностима радње, чиме се читаоцима објашњавају стања у којима се ликови налазе. Прилози *њошћено* и *снуждено* уносе додатну димензију у опис осећања истичући борбу између друштвених очекивања и личних осећања (17) и тежину ситуације (18):

(17) Из почетка у радости није марила што је толишно дете родила, али после дође јој на жао гледајући другу децу ... (СНП, БИБ, 243) → ... али је с временом почела да се брине за њега и *њошћено* да га *жали*, онако малог и немоћног. (СНБ21М БИБ, 44)

(18) Кад он запита што је, и они му *кажу*, он брже на језеро (СНП, БИБ, 244) → Он запита где се налази царева ћерка, на шта му *снуждено одговорише* да принцеза изнад језера чека аждају. (СНБ21М БИБ, 46)

Уметање реченица које детаљно описују догађаје или ликове појашњава како саме ликове тако и разлоге за неке њихове поступке. Детаљним објашњењем девојчаних поступака може се пружити дубље разумевање

њене снаге и њених слабости чиме се радња из бајке повезује с реалним животним ситуацијама:

(19) ...а она му одговори да је то дрво под којим сеђаше, родило три златне јабуке, да јој је отац заповедио да чува, али дође ала испод земље те за три јутра однесе све три јабуке једну по једну, те сад несме оцу да каже, а отац сазвао сутра силне госте да им покаже шта му је Бог дао (СНП, БИБ, 243) → Првог дана је *седела сајшима и од досаге загремала*, када је из земље, тик уз корен дрвета, избила голема аждаја и однела једну јабуку. Следећег дана је *девојка решила да нишоцићо не застии, али јој шио није йомоило*: аждаја се у неко доба опет појавила, заобишла девојку у два корака, па убрала другу јабуку. Трећег дана је *девојка са сузама у очима очекивала неман, ѿа када је ова дошла, од сйраха није усйела да мрдне*. Трећа јабука је нестала са дрвета, а са њом и ала која ју је убрала. Ето зашто девојка није смела оцу на очи да изађе. Он је за сутрадан заказао велику забаву и позвао угледне званице... *Овако, моћи ће само да се осрамоћи*. (СНБ21, БИБ, 45)

С друге стране, у примеру (20) превише јасно дефинисање емоција и реакција сестара може утицати на начин на који се традиционална порука бајке преноси. У изворној бајци, процес спасавања требало би тумачити као метафору потраге за зрелашћу и афирмацијом (АНТОНИЈЕВИЋ 1991: 32), док у адаптираној верзији додатни детаљи о томе како су девојке „једва дочекале да се спасу” превише конкретизују њихове емоције и реакције стављајући њих у први план:

(20) По том најмлађи брат спусти најприје сестру своју браћи, па онда све три девојке, сваку с њезинијем радом, једну за другом; ... (СНП, ЧАР, 159) → Најмлађи брат потом низ коноп прво спусти сестру, а за њом и три девојке, *које су једва дочекале да се сйасу из змајевих канџи*. (СНБ21, ЧАР, 39)

Трансформација општих описа без додатног објашњења у детаљне описе радњи и стања ликова пружа читаоцима више информација и могућност емоционалног ангажовања. Тиме се задовољавају васпитне норме у савременом грађанском друштву (в. Члан 13 Конвенције о правима детета (1989)). Релативне реченице и уметнути детаљи омогућавају приказивање унутрашњих мисли ликова и њихове интеракције с окружењем и дубље разумевање наратива. Међутим, додатна оправдања поступака могу разводнити универзалне теме и поуке које бајке нуде. Бајке су често усмерене на преношење јасних моралних вредности кроз архетипске приче које поседују одређену ванвременост, које се могу замаглити или потпуно неутралисати уметањем детаљних објашњења. Осим тога, увођењем објашњења којима се садржај повезује с реалношћу, нарушава се једна од најважнијих особина бајке, а то је да у бајкама нема никаквог упућивања на стварност (BRALIĆ – ERSTIĆ 2023: 19). Исто тако, увођењем савремених идеја путем оправдавања поступака ликова може се ограничити универзалност бајке фокусирањем на специфичности које можда нису примењиве изван одређеног временског или културног контекста.

4.3. УКИДАЊЕ ИМПЕРАТИВНОГ ИЛИ ДОМИНАНТНОГ ОДНОСА ПРЕМА САГОВОРНИКУ. У процесу адаптације бајки, један од значајних приступа јесте укидање императивног или доминантног односа према саговорнику. Овај поступак

не само да ублажава директност и ауторитативност у комуникацији између ликова већ, такође, промовише већу равноправност и међусобно поштовање. Тиме се одражавају савременије друштвене вредности које наглашавају важност дијалога, сарадње и емпатије у међуљудским односима.

Императив је типичан облик за исказивање заповести и зато има најјачи интензитет директивности. Међутим, и другим облицима може се исказати императивност будући да она обухвата сва значења и облике којима се исказује подстицај на неко чињење или нечињење (Пипер 2005: 661–662).

Императив из изворних бајки замењује се обавештајним или условним реченицама у адаптираним верзијама. Тако директна наредба постаје предлог за заједничко деловање, чиме се промовише атмосфера сарадње уместо једностраног ауторитета:

(21) А баба му се утече у реч: „О мој синко, како не бих! И мене је тако ухватила, али сад се нема куд.” Онда он настави: *Слушај добро што ћу ти казати*. (СНП, АЖД, 76) → Е, сад више ниси сама, сад нас је двоје. Зато, *ево како ћемо*: ... (СНБ21, АЖД, 56)

Овај пример је посебно интересантан будући да се императив 2. л. јд. (*слушај*), који имплицира доминацију говорника над слушаоцем, у адаптираној верзији замењује реченицом чији је имлицирани субјекат инклузивно „ми”. Оно се користи у уљудним молбама да би се наговестило „за добробит нас обоје” иако се подразумева „ја” или „ти”.⁶ Оно чини захтеве блажим, стварајући утисак да и примаоцу захтева одговара предмет или радња која се тражи (BROWN – LEVINSON 1978: 127). Њиме се ублажава динамика односа и подстиче сарадња уместо послушност, те мења перцепција текста уз наглашавање заједничког доношења одлука. С друге стране, будући да у бајкама императиви често служе да покажу ауторитет или моћ, променом наредбе у предлог умањује се перцепција ауторитета лика и тиме потенцијално слаби његов утицај на ток приче.

Условне реченице у функцији ограда припадају уљудним молбама и изразима којима се исказује нека могућност. Оне ублажавају снагу захтева и у изјаве уводе ниво неизвесности или уљудности (Исто: 162–163). Овакве реченице су, заправо, конструкције с потенцијалом којим се исказује нека жеља (Пипер 2005: 643):

(22) А кад подне пригреје, онда рече аждаја: „Та *ћуси* ме, царев сине, ... (СНП, АЖД, 77) → *Како би ме ћусио*, царев сине, да замочим главу у језеро, бацила бих те у небеске висине. (СНБ21, АЖД, 59, 62)

Индијектност ублаженог захтева, односно жеље која је исказана као хипотетичка веза између услова и последице (што имплицира могућност догађаја под одређеним условом) (уп. Пипер 2005: 813), супротна је директном захтеву да се радња изврши. Будући да је ала у српским народним веровањима и фолклору негативно митолошко биће велике снаге и моћи (СМЕР 2001: 559–561), условна жељна реченица ту моћ слаби, а у контексту бајке, где је борба између добра и зла често централни елемент, ублажавање аутори-

⁶ Концепт инклузивног „ми” први пут помиње Џ. Лајонс разматрајући појам инклузивитета, при чему истиче разлику између инклузивних и ексклузивних множинских заменица првог лица (*I and you* наспрам *I and he/they*) у различитим језицима (LYONS 1977: 639–640).

тета негативног лика може резултовати саосећањем или жељом да се пружи нова шанса негативцу уместо да се развије изразито линеаран осећај за правду, где се лоше понашање аутоматски кажњава без оклевања (MARIĆ – PŁAVŠA: 221, 223).

Стимулативни глаголи и глаголи с модалним значењем, такође, замењују директне захтеве претварајући оштре команде у предлоге или жеље. Они трансформишу наротив тако што се ликовима додељује већи степен агентивности и могућност избора уз мањи степен принуде. Очева наредба на самрти да се његове кћери удају за првог мушкарца који дође у адаптираној верзији постаје блага препорука за добро управљање и пажљив избор партнера:

(23) На самрти дозове синове и шћери своје, па синовима препоручи да своје сестре даду за онога који први дође и запроси их. „*Погачије*”, рече, „тако не били проклети”. (СНП, БАШ, 195) → Синовима је *поручио* да добро владају, а ћеркама *пожелео* да одаберу праве мушкарце и не чекају много с удајама, јер ће остати саме и тужне попут њега. (СНБ21, БАШ, 10)

Стимулативни и експланативни глаголи преусмеравају начин на који ликови исказују своје намере или акције, претварајући ауторитативне наредбе у објашњења или разлоге за одређену акцију:

(24) ... одмах дозове к себи своју кћер и каже јој све шта је и како је, „него” вели „сутра *га идеш* с чобанином на језеро, да га пољубиш у чело.” (СНП, АЖД, 78) → Зато позва своју ћерку јединицу и све јој исприча шта је и како је. *Замоли* је да сутра с чобанином оде на језеро и да га пољуби кад затреба. (СНБ21, АЖД, 60)

(25) Онда царев син *зайовеги* да сви изађу један по један и да иду куд је коме драго... (СНП, АЖД, 80) → Царевић им *објасни* да су слободни, и да полако једно по једно из страшне тамнице излазе... (СНБ21, АЖД, 65)

Трансформацијом императива из изворних бајки у друга средства за исказивање подстицаја на активност, у бајкама се не само мења динамика моћи између ликова смањењем директивности већ се наротив усмерава ка већој сарадњи и међусобном поштовању. Међутим, васпитна улога бајке овим може бити нарушена, посебно у примеру (24), где се императивом у очевој наредби преноси порука о послушности и поштовању старијих.

4.4. УБЛАЖАВАЊЕ РАДЊЕ, ПОСТУПАКА И ИЗГЛЕДА ЛИКОВА. Адаптиране бајке често користе другачије језичке форме како би ублажиле и интензитет догађаја, поступака и описа ликова. Ове промене имају за циљ да прилагоде тон и садржај бајки савременом читаоцу, често с намером да се смањи насиље, појачају емпатија и разумевање или пак да се створе нови, нијансиранији слојеви значења.⁷

Заменом презента потенцијалом ублажава се директност и неизбежност претње. Овај метод умањује интензитет изјаве, отварајући простор за алтернативне, мање кобне исходе радње:

⁷ Потписник 11 адаптација, Дарко Тушевљаковић, истиче да иако бајке саме по себи не глорификују насиље, насиље је присутно у њима, понекад у врло бруталним формама непримерним за данашње време (SRETENović 2012).

(26) „Та пусти ме, царев сине, да замочим своју пуну главу у језеро, па да те *бацим* у небеске висине.” (СНП, АЖД, 77) → Кад би ме пустио, царев сине, да замочим главу у језеро, *бацила бих ње* у небеске висине. (СНБ21, АЖД, 59, 62)

Замена аориста перфектом, при чему оба предиката садрже елиминативне глаголе, смањује директност насиља и приближава језик савременом читаоцу. Трансформација глагола *ѡрождраѡи* у глагол *ѡроѡуѡаѡи* с начинском детерминацијом ублажава бруталност радње јер, док се првим глаголом наглашава дивље и неконтролисано конзумирање, други глагол, и поред детерминације *једним залоѡајем*, делује мање насилно и може се доживети као мање интензивна радња:

(27) ... а то не био зец, него аждаја, па дочека царева сина те га *ѡрождере*. (СНП, АЖД, 76) → Кад бануше унутра, а зец се претворио у страшну аждају и *једним залоѡајем ѡроѡиѡао* коња и царевиња. (СНБ21, АЖД, 54)

Слично томе, изостављање просторне детерминације и фантастичних описа умањује визуелну прецизност и директност догађаја, чиме се, такође, смањује емоционални утицај на читаоца:

(28) ... ако не вјерујете, ево јој увета од главе!” па извади уши и *на сѡо* их *баци*. (СНП, БАШ, 200) → Ако не верујете, ево ушију које сам скинуо с ње! (СНБ21, БАШ, 18)

(29) У том ето ти *але са девейѡ ѡлава*, он је дочека и *одсече јој једну ѡлаву*, а ала јуриш на њега, а он *јој одсече* и другу, и *ѡако свих девейѡ* (СНП, БИБ, 244) → ... голема напаст је убрзо успузала уз литицу и устремила се право на њега. Биберче је витлао мачем убадао је час с леве, час с десне стране, а онда јој *се дочейѡао ѡлаве* и *одсекао је једним замахом*. (СНБ21, БИБ, 51)

Преласком са сценарија који директно приказују насиље на сценарије који то избегавају, адаптиране бајке значајно смањују приказ насиља нудећи ненасилне наративе:

(30) По том он купи једку овцу и *заклавѡи је сва чейѡири череѡа мейѡне у ѡѡорбу* а *осѡало баци*... (СНП, БИБ, 243) → Биберче прво оде на пијаци у царском граду и *куѡи чейѡири свежа овчија буѡа*... (СНБ21, БИБ, 46)

Адаптације бајки смањују директност и интензитет насиља рефлектујући како савремени аутори приступају приказу сукоба и међуљудских односа с циљем стварања идеализоване слике. Насупрот томе, класичне бајке садрже насиље усмерено на све ликове, било да су позитивни или негативни, користећи разне облике казни као симбол борбе између добра и зла (MARIĆ – PLAVŠA 2023: 218, 220). Будући да постоји тренд у савременој дечјој књижевности да се често игноришу дубоки унутрашњи сукоби који су присутни у дечјој машти, адаптације често избегавају приказивање насиља које би могло негативно утицати на њихову пријемчивост и комерцијални успех. То онемогућава деци да се суоче са својим страховима, чиме се губи прилика за њихов емоционални развој и суочавање са стварним животним изазовима (VETTELHEIM 1977: 20) као и основна функција бајки да уче децу о животним реалностима кроз наратив о конфликтима између добра и зла (MARIĆ – PLAVŠA 2023: 223).

4.5. ИЗРАЖАВАЊЕ ОПРЕЗНОСТИ У ТВРДЊАМА. Адаптиране бајке користе језичке форме које уносе ниво несигурности или условљености у изјаве ликова, те представљају начин на који се повећава сложеност наратива и доприноси суптилнијем приказивању догађаја и ликова.

Замена обавештајних реченица условним трансформише директне тврдње у изразе који садрже елементе неизвесности и субјективног доживљаја. На пример, очева предаја кћери јунаку бајке постаје условна, зависна од сагласности обе стране, што не само да одражава опрезност у тврдњама већ и промовише вредности које су стране патријарханом друштву:

(31) Цар, који је његово јунаштво гледао с планине, дозове га преда се па му да своју кћер, те одмах у цркву *ѿа их венчају* и учине весеље за недељу дана (СНП, АЖД, 79) → Задивљен његовом храброшћу и јунаштом, обећа му своју кћер за жену, *наравно, уколико се обоје с ѿим сложе*, с девојком ће и престо добити. (СНБ21, АЖД, 63, 65)

Интензификатори, као што је *наравно*, истичу или појашњавају говорникову посвећеност ономе што говори, наглашавајући оно што је речено, али и претпостављену сагласност између учесника. Иако је функција прилога *наравно* супротна функцији језичких ограда, он доприноси разумевању како говорник перципира договор (у овом случају, обећање брака) као нешто с чим се обе стране унапред саглашавају и што не би требало да буде предмет озбиљне сумње или неслагања (HOLMES 1990: 189–200). Притом, примећујемо интересантан језички феномен, а то је да интензификатор у контексту нашег примера управо добија карактеристике оградe јер ублажава и релативизује директност и ауторитативност очевог обећања. Уместо да безусловно потврди обећање, он уводи условну димензију – сагласност оба учесника, чиме се умањује перцепција ауторитативне одлуке.⁸ Овим се, међутим, уклања симболика везана за одрастање. У патријархалним породицама било је уобичајено да отац одабере супружника за своје дете, при чему младенци нису имали утицај на избор ни могућност да изразе своје жеље. У језику бајки, овај обичај представља иницијацију младог човека у свет одраслих (АНТОНИЈЕВИЋ 1991: 65), што је употребом ових језичких ограда потпуно неутралисано.

Трансформација персоналне реченице у имперсоналну представља поступак деагентизације којим се уклања контрола и одговорност субјекта и наглашава његова улога експеријенсера (DE BEAUGRANDE 2004: III.B.2; VASIĆ 2007: 273).

(32) Онда јој он рече: „Бако, знаш ли шта је? *Ја знам* да си и ти рада да се опростиш те напасти” (СНП, АЖД, 76) → Све *ми се чини* да би се и ти радо отарасила те страшне напасти (СНБ21, АЖД, 56)

Трансформација персоналне реченице с фактивним глаголом у имперсоналну с логичким субјектом као носиоцем процене или става омогућава

⁸ Оваква употреба интензификатора *наравно* сугерише преиспитивање конвенционалних дефиниција интензификатора и ограда у лингвистици јер указује на флуидност ових категорија и на то како контекст може трансформисати функцију језичких елемената. Овај пример илуструје како неке језичке јединице могу истовремено носити функцију појачавања и ублажавања, зависно од њихове интеракције с контекстом и социолингвистичким нормама.

дистанцирање од директне тврдње, чиме се смањује степен сигурности у оно што је изречено. То доводи до умекшавања исказа и промене перцепције ауторитета јунака бајке.

Увођење потенцијала с модалним глаголом уместо реченице с перфектом уводи ниво могућности или спекулације у радње које ликови врше. Оваква промена сугерише да су ликови склонили разматрању различитих исхода или да су свесни ограничења својих знања или моћи:

Онда најмлађи отпоче да казива: „И ја сам нешто мало учинио кад смо заноћили ону ноћ код језера у пустињи, ви сте, браћо, спавали, а ја сам чувао стражу” (СНП, БАШ, 200) → „Нешто мало бих могао да годам...” (СНБ21, БАШ, 18)

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА. На основу детаљне анализе језичких ограда, у којој су примењене квантитативне и квалитативне методе за разумевање начина на које језик преобликује наративе да би одговорили на измењене културне и друштвене норме, можемо донети значајне закључке. Оба приступа анализи потвдила су да је употребом језичких ограда текст адаптираних бајки значајно прилагођен, што наводи на закључак да промене у језичком изразу рефлектују савремени друштвени контекст.

Резултати квантитативне анализе указују на значајно присуство језичких ограда у адаптираним бајкама, што сугерише свесну језичку стратегију која се користи да би се приче учиниле приступачнијим савременим читаоцима. Анализа је показала варијацију у фреквенцији различитих типова ограда. Највећа заступљеност независних и зависних реченица додатног коментара, а затим квантификативних и квалитативних детерминатора, потврђује тежњу ка детаљнијем опису ликова и радње.

Квалитативном анализом додатно смо осветлили улогу језичких ограда у обликовању наратива и истакли пет главних функција.

Језичке ограде којима се оправдају поступци ликова пружају додатна објашњења и контекстуалне информације о мотивацијама и поступцима ликова. Ово може помоћи, посебно млађим читаоцима, да боље разумеју етичке изборе и радње ликова. Међутим, ове измене често уклањају сурове и културолошки значајне елементе из изворних бајки, потенцијално искривљујући њихове оригиналне намере и умањујући њихову едукативну вредност.

Постизање веће прецизности у извештавању о радњама и ликовима путем детаљних описа и објашњења доприноси разумевању мотива и поступака, чиме се наративи чине слојевитијим и релевантнијим. Ипак, оваква појашњавања често воде до разводњавања универзалних тема и поука које су инхерентне оригиналним наративима будући да бајке традиционално служе као средство за преношење јасних моралних вредности помоћу архетипских прича које трансцендирају време и културу. Осим тога, интеграција савремених идеја кроз правдање поступака ликова може ограничити ширу примењивост ових наратива фокусирањем на специфичне аспекте који можда нису примењиви изван специфичног временског или културног контекста. Такве промене могу значајно утицати на општу пријемчивост и едукативни капацитет бајки, чиме се потенцијално губи веза с њиховом изворном функцијом.

Оградама којима се замењују директне наредбе облицима који промовишу равноправност и међусобно поштовање постиже се увођење савременијих друштвених вредности, ближих данашњем читаоцу, али истовремено се умањује ауторитет ликова и слаби динамика моћи између њих, што може неутралисати реалност како тадашњих тако и данашњих друштвених односа, а тиме и поруку бајке.

Језичке форме којима се изражава опрезност у тврдњама дају простор за представљање различитих перспектива и омогућавају можда већу емоционалну повезаност читалаца с причом, али истовремено повећавају несигурност у изјавама ликова. Тиме се може умањити директност и ауторитативност тврдњи уз потенцијално смањење јасноће и снаге наратива.

Језичким средствима која ублажавају приказ насиља и конфликта садржај се прилагођава савременим читаоцима. Иако то може повећати прихватљивост и рецепцију бајки, такве промене, такође, могу значајно смањити елементе сукоба и борбе, осиромашујући класичне моралне поуке и смањујући емоционални утицај прича.

Укупно гледано, ово истраживање показује да језичке ограде играју кључну улогу у прилагођавању бајки новим генерацијама. Док адаптације бајки могу бити корисне за усклађивање са савременим педагошким и етичким нормама, постоји ризик од губитка едукативне и културне суштине оригиналних прича. Зато адаптације треба пажљиво размотрити како би се очувала основна дидактичка и морална функција бајки док се истовремено прилагођавају новим генерацијама читалаца.

ИЗВОРИ

СНП: *Српске народне приповејке*.

< https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_F57C370AC60BF59F4F39A738D1ECC6F0>.

СНБ21: Давид Албахари и др. *Српске народне бајке: за децу XXI века*. Београд: Чаробна књига, 2012.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

АНТОНИЈЕВИЋ, Драгана. *Значење српских бајки*. Београд: Етнографски институт САНУ, 1991.
ПИПЕР, Предраг. Семантичке категорије у простој реченици. *Синтакса савременога српског језика: Просја реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005, 575–978.

РЕДЛИ, Јелена. Језичка средства перспективизације у изворним и адаптираним српским народним бајкама. *Зборник Машице српске за филологију и лингвистику* 66/1 (2023): 81–92.

СМЕР: Светлана М. Толстој, Љубинко Раденковић (ред.). *Словенска митологија: енциклопедијски речник*. Београд: Zepher book world, 2001.

ESJS: Etymologický slovník jazyka staroslověnského (red. Eva Havlová), 1–. Praha: Academia, 1989–.

*

ABDULLAH, Sa'ad Salman, Adawyia Sattar ABOOD. Hedges as Modality and Point of View in Narratives in Terms of Simpson's Model. *Journal of University of Thi-Qar* 11/1 (2016): 57–70.

BAZIĆ, Jovana. Diskursni markeri u kontekstu ograđivanja u političkom diskursu. Zoran Paunović, Željko Milanović (ur.). *Šesti međunarodni interdisciplinarni skup mladih naučnika društvenih*

- i humanističkih nauka „Konteksti“: Zbornik radova*. Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, 2021, 383–398.
- BETTELHEIM, Bruno. *The Uses of Enchantment: The Meaning and Importance of Fairy Tales*. Vintage Books, 1977.
- BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja. Bajka. *Umjetnost riječi* 26/1–2 (1982): 113–122.
- BRALIĆ, Gabrijela, Marijana ERSTIĆ. Film *Snjeguljica i lovac* kao novija adaptacija bajke braće Grimm – put ka emancipaciji. *Mogućnosti* LXVIII/1–2 (2023): 17–31.
- BROWN, Penelope, Stephen C. LEVINSON. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press, 1978.
- DE BEAUGRANDE, Robert-Alain. *A New Introduction to the Study of Text and Discourse*. Published for Free Use On the Internet July 2004. <<https://web.archive.org/web/20130907005338/http://www.beaugrande.com/>> 06. 10. 2022.
- FRASER, Bruce. Hedged Performatives. Peter Cole, Jerry L. Morgan (eds.). *Speech Acts*. Brill, 1975, 187–210.
- FRASER, Bruce. Pragmatic Competence: The Case of Hedging. Gunther Kaltenböck, Wiltrud Mi-hatsch, Stefan Schneider (eds.). *New Approaches to Hedging*. Emerald, 2010, 15–34.
- HERMININGSIH, Dwi IMA, Latifatul ISRO'YAH. The Metadiscourse Analysis in Abstracts of Multidisciplinary Sciences Journal Articles: Hedges vs Boosters. *International Linguistics Research* 6/1 (2023) 24–33. <<https://doi.org/10.30560/ilr.v6n1p24>> 20. 02. 2024.
- HOLMES, Janet. Hedges and Boosters in Women's and Men's Speech. *Language & Communication* 10/3 (1990): 185–205.
- HYLAND, Ken. *Hedging in Scientific Research Articles*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1998.
- KYRYCHUK, Larysa. Boosters and Hedges as Subjectivity Markers in Research Article Conclusions. *Науковий вісник Східноєвропейської національної університету імені Лесі Українки* 6 (2016): 106–112.
- LAKOFF, George. Hedges: A Study in Meaning Criteria and the Logic of Fuzzy Concepts. *Journal of Philosophical Logic* 2/4 (1973): 458–508.
- LYONS, J. *Semantics* (Vol. 2). Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
- MARIĆ, Antonela, Ana PLAVŠA. Polarizacija ženskih likova u verzijama bajki o Pepeljugi, Snjeguljici, Matovilki i Trnoružici. *Lingua Montenegrina* 1/3 (2023): 215–233.
- POPOVIĆ, Jasna D. Strategije učtivosti u srpskom i engleskom jeziku. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu, Filološki Fakultet, 2017.
- SALAGER-MEYER, Françoise. Hedges and Textual Communicative Function in Medical English Written Discourse. *English for Specific Purposes* 13/2 (1994): 149–170.
- SHORT, Mick H. *Exploring the Language of Poems, Plays, and Prose*. New York: Routledge, 1996.
- SRETENIĆ, Mirjana. *Bajke bez nasilja za građansko društvo*. Vesti.rs, 25. nov. 2012, <<https://www.vesti.rs/Kultura/Clanak-u-Politici-o-knjizi-Srpske-narodne-bajke-za-decu-21-veka.html>> 02. 02. 2024.
- TAMTA, Pawan, Mamta BISHT, Bhagwati Prasad PANDE. Comparison of Hedges in Women Writings. *Glottology* 8/1 (2017): 47–60.
- TATAR, Maria. *The Hard Facts of the Grimms' Fairy Tales: Expanded Edition* (Vol. 39). Princeton – Oxford: Princeton University Press, 2019.
- UNICEF Srbija. Konvencija o pravima deteta, 2016. 10. 02. 2024. <<https://www.unicef.org/serbia/publikacije/konvencija-o-pravima-deteta>>
- VASIĆ, Vera. Pragmatička i gramatička komponenta u konstituisanju i interpretaciji rečenice. *Зборник Мајице српске за славистику* 71–72 (2007): 273–282.
- VESIĆ PAVLOVIĆ, Tijana, Danijela D. ĐORĐEVIĆ. Upotreba ograda i pojačivača u studentskim esejima o zaštiti životne sredine na engleskom jeziku. *Anali Filološkog fakulteta* 32/2 (2020): 161–176.
- ZIPES, Jack. *Fairy Tales and the Art of Subversion: The Classical Genre for Children and the Process of Civilization*. New York – London: Routledge, 2006.

Jelena Redli

NARRATIVE TRANSFORMATION IN ADAPTED FAIRY TALES:
THE ROLE OF HEDGES IN CONTEMPORARY STORYTELLING

S u m m a r y

The paper deeply explores how hedges – words or expressions that serve to mitigate claims or statements – are used in the process of adapting the narratives of traditional fairy tales for modern children. Through a theoretical framework that encompasses linguistic studies on the functions and meanings of hedges, the work relies on the analysis of five selected fairy tales, comparing their original and adapted versions to identify the specific use of hedges in a contemporary context.

The research emphasizes the importance of hedges in shaping narratives that reflect subtlety, politeness, and indirectness, which is particularly significant in the context of education and child development. The paper utilizes a combination of quantitative and qualitative methodologies: quantitative analysis allows for the assessment of the frequency and distribution of hedges in adapted texts, while qualitative analysis contributes to a deeper understanding of the functions and meanings of these linguistic elements in the context of the story.

The research findings show that adapted fairy tales use a significantly higher number of hedges compared to the original versions, implying a tendency towards enriching the narrative with details, greater accuracy in description and character development, as well as guiding reader interpretations and reactions. Furthermore, the use of hedges enables adapted fairy tales to promote contemporary values such as equality, empathy, and cooperation, which aligns with modern pedagogical principles and societal values.

The research concludes that hedges play a key role in the adaptation and transformation of fairy tales, making them more relevant and appealing to today's children while maintaining their function as carriers of culture, education, and morals. In this way, the work provides valuable insight into the complex process of cultural adaptation and the evolution of language and narratives, highlighting the importance of understanding linguistic strategies in contemporary adaptations of fairy tales for educational and cultural purposes.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
redli@ff.uns.ac.rs

(Примљено: 28. марта 2024;
прихваћено: 20. маја 2024)

Маријан Јелић

О НЕКИМ ПРОБЛЕМИМА УТВРЂИВАЊА ОДРЕДНИЧКЕ РЕЧИ У ФРЕКВЕНЦИЈСКИМ РЕЧНИЦИМА

У раду су анализирани неки проблеми који се јављају приликом утврђивања одредничке речи у фреквенцијским речницима. Циљ рада је да се на одабраним примерима фреквентних речи српског језика (суплетивни облици, варијанте, вишеверсне речи, вишечлани географски називи) укаже на неуједначености које постоје у одређивању одредничке речи у различитим фреквенцијским речницима. Истраживање показује да постоји потреба, поготово за најфреквентније речи, да се одредничка реч утврђује на исти начин, како би добијени резултати били тачни и упоредиви.

Кључне речи: фреквенцијски речник, пребројавање, одредничка реч, варијанте, вишеверсне речи.

This paper analyzes how lemmata are determined in frequency dictionaries, and for this purpose we chose those words and word groups that are more frequent and for which there are different approaches to processing (*sebe, se, bitiljesam*, variants, multi-class words, two-part names), which caused significant differences in the obtained results. The research shows uneven treatment of determining lemmata in frequency dictionaries, which questions the accuracy of the results obtained in this way, which makes those dictionaries or results more or less unsuitable for comparisons.

Keywords: frequency dictionary, counting, lemmata, variants, multi-category words.

1. Увод. У претходних педесетак година у српској лингвистици објављено је неколико десетина фреквенцијских речника (многи од њих биће поменути у наставку рада). Код нас се углавном израђују фреквенцијски речници књижевних дела, док у светској лингвистици постоји велики број различитих врста фреквенцијских речника (националног језика, говорног језика, регионални, дијалекатски, историјски, речници најфреквентније лексике за учење језика итд.). С обзиром на то да је софтвер помоћу којег се овакви речници израђују све квалитетнији, може се очекивати већа продукција ових речника. Поступак израде фреквенцијског речника прилично је једноставан: након сегментације текста (корпуса) на појединачне речи, која се обавља помоћу софтвера, неопходно је извршити лематизацију ради утврђивања основних облика речи, при чему се овај корак често изводи ручно због потенцијалних грешака. Након овог процеса следи бројање речи и навођење њиховог укупног броја тако што се код променљивих врста речи узимају у обзир сви њихови облици. Одредничке речи наводе се у основном облику уз давање податка о броју појављивања (фреквенцији) у тексту (корпусу). У изради фреквенцијских речника, дакле, главни задатак је пребројавање речи, одн. утврђивање њихове фреквенције. Одредничка реч утврђује се на исти начин као и у описним речницима или би бар тако требало да буде.

1.1. У досадашњој домаћој теоријској лексикографији проблем утврђивања одредничке речи, одн. листе одредничких речи (енгл. headword list) у фреквенцијском речнику није посебно разматран, осим кратких напомена о томе како ће поједине речи или групе речи бити третиране (примери ће бити наведени у наредним одељцима), иако се у пракси јављају специфични проблеми који су само делимично слични проблемима утврђивања одреднице у дескриптивној лексикографији (в. Николић 2014; ТАФРА 1994; 2016). О томе како обрадити поједине речи или групе речи (изговорне и правописне варијанте, хомоними, вишечлани називи / лексеми, компаративи и суперлативи, скраћенице итд.) у европској лингвистици писали су о овој теми у појединим радовима или у уводима фреквенцијских речника истраживачи (да поменемо само неке): Michael McCarthy, Douglas Biber, Adam Kilgarriff, František Čermák, Ольга Ляшевская и други. У вези са нашом темом важна је напомена коју даје Adam Kilgarriff: „Building a headword list for a new dictionary (or revising one for an existing title) has never been an exact science, and little has been written about it” (KILGARRIFF 2013: 4).

Према страниј литератури (пре свега европској), проблеми о којима говоримо решавају се на различит начин у зависности од више фактора, а најважнији су: врста фреквенцијског речника, односно његова сврха и намена, величина корпуса и могућности софтвера – избор одговарајућег решења нужно се прилагођава могућностима софтвера (за израду фреквенцијских речника).

1.2. Приликом одређивања одредничке речи у описној лексикографији јављају се многобројни проблеми, а међу крупнијима су: једночлане и двочлане одредничке речи, суплетивни облици, конверзија, разграничење синонимије и хомонимије, разграничење конверзије и полисемије, односно могућности да неке речи могу припадати двама или трима врстама речи (вишеврсне речи), недоследна правописна норма. Према мишљењу Бранке Тафре „Izvori većine problema pri uspostavi natuknica леже у nepotpunim gramatičkim opisima i у mnoštву neusuglašenih leksikoloških pristupa leksičkoј jedinici” (ТАФРА 2016: 517). Лексиколошка сазнања и лексикографска пракса неретко се разилазе, па је тако, на пример, у лексиколошким радовима реч *свакако* и речца (према Ристић 1993), док је у РМС и РСЈ само прилог.

Поменути проблеми постоје и приликом одређивања одредничке речи у фреквенцијским речницима. Може се рећи да је непостојање јединствене методологије за утврђивање одредничке речи у описној лексикографији највећи проблем (или бар један од већих проблема) за састављача фреквенцијског речника, будући да састављач фреквенцијског речника приликом утврђивања одредничке речи полази од постојећих описних речника. Тако се, на пример, у делу *Фреквенцијски речници школске лектиуре* наводи да је „утврђивање одредница вршено” према „моделу датом у РМС” (ИВАНОВИЋ 2018: 5).

1.3. При изради фреквенцијског речника јављају се и додатне недоумице које су узроковане, пре свега, специфичним циљевима који се постављају приликом његове израде. Тако, на пример, у описним речницима (често) постоји велики број упућивања (на пример, у РСЈ лексема *казивалац* је упућена скраћеницом *в.* на лексеми *казивач*), док таквих упућивања нема у фреквен-

цијским речницима. У дескриптивним речницима утврђивање укупног броја речи или њихово пребројавање не поставља се као сврха, па се питање раздвајања или обједињавања сродних одредница не проблематизује. У фреквенцијским речницима, међутим, наведена питања имају суштинску важност за правилну обраду и презентовање фреквенције.

1.4. Краћи, енклитички облик заменице *себе* обрађен је у РМС и РСЈ као посебна одредница, и притом *се* може бити и речца. Како у таквим ситуацијама да поступа састављач фреквенцијског речника? Неке речи у описним речницима су вишеврсне (могу припадати двома или трима врстама речи). Тако, на пример, реч *kag(a)* може бити прилог и везник (према РМС), односно прилог, везник и речца (према РСАНУ и РСЈ). Да ли је у фреквенцијском речнику обрадити као јединствену реч или као две, односно три речи? Како такве речи пребројавати по врстама: бројати је и међу прилоге и међу везнике (и међу речце) или утврдити у колико примера је прилог, а у колико је везник (и у колико речца)? Потреба да се свака реч изброји, да се утврди тачан број речи (свих речи, појединачних речи, свих речи одређене врсте) – каква постоји приликом израде фреквенцијских речника, или у анализама које најчешће иду уз фреквенцијске речнике, изискује одређени приступ који није нужан приликом израде описних речника.

1.5. Циљ рада је да се размотре проблеми утврђивања одредничке речи у фреквенцијским речницима на одабраним примерима фреквентних речи српског језика (*себе, се*) као и на примерима типске лексике: суплетивни облици, варијантна лексика, вишечлани географски називи, вишеврсне речи, код којих су уочене недоследности у досадашњем представљању у различитим фреквенцијским речницима, као и да се укаже на потребу, поготово за најфреквентније речи, да се одредничка реч утврђује на исти начин, како би добијени резултати били тачни и упоредиви. У наредним одељцима биће посебно анализирано за сваку од наведених група речи како је утврђивана одредничка реч поређењем поступака који су примењени у постојећим фреквенцијским речницима.

2. СЕБЕ, СЕ. Заменица *себе* је лична заменица за свако лице. Јавља се и у краћем, енклитичком облику *се* (*мислићии на се, чешљаићи се*). Међутим, реч *се* може да буде и речца (*сваћаићи се*). Будући да се у готово свим, доступним нам, фреквенцијским речницима ова заменица (и речца) налази међу 10 најфреквентнијих речи у српском језику, од прворазредног је значаја да њена обрада у фреквенцијским речницима буде уједначена.

2.1. Милка Ивић у раду *Један проблем словенске синтагматичке осветљен трансформационим методом (граматичка улога морфеме се у српскохрватском језику)* говори о рефлексивној морфемии *се* (а за сам термин каже да је „услован, оправдан искључиво утврђеном лингвистичком традицијом” (Ивић 1961–192: 138)) и посматра је из синтаксичке перспективе. Иако се морфема *се* назива рефлексивном (у домаћим и словенским граматицама), она, закључује М. Ивић, „само у једном врло ограниченом делу своје употребе стоји у односу „комбинаторичне варијанте” према рефлексивној заменици

себе. У осталом (и највећем делу својих граматичких служби ова морфема не означава рефлексивност” (Ивић 1961–192: 138).

2.2. У новијим граматикама се реч *се* углавном не помиње као речца, са ретким изузетима – у *Граматици српског језика* Душке Кликовац: „повратна речца *се*, која се налази у саставу неправих повратних глагола” (Кликовац 2003: 115) и *Савременом српскохрватском језику I* Михаила Стевановића: „У науци о језику речцом се назива и *се* у саставу повратних глагола када се ова реч значењем више не подудара с акценатским обликом акузатива заменице *себе*” (Стевановић 1986: 384). С друге стране, на пример, у *Нормативној граматици српског језика* реч *се* је наведена само међу заменицама, као ненаглашени облик заменице *себе* у акузативу, који се употребљава „за грађење повратних и безличних глагола”, а заменица *себе* „може бити значењски врло блиска морфема *се* у саставу повратних глагола” (Пипер и др. 2022: 103). У делу који се тиче повратних глагола наведено је да су то они глаголи „у чијем је сложеном граматичком облику увек повратна енклитичка заменичка морфема *се*” (Пипер и др.: 197). Дакле, према граматичкој литератури није сасвим јасно да ли је *се* само заменица или је и речца.

2.3. Заменица *себе* и њена краћа варијанта *се* у РМС и РСЈ обрађене су на сличан начин – засебно, као две одреднице. Код речи *се* у оба речника је под 1. наведено да је то краћи (РМС), одн. енклитички (РСЈ) облик акузатива повратне заменице „себе”. Под тачком 2. *се* је обрађено као речца, али је у подтачки 2.а. у РМС наведено: „*йоврайна речца у сасйаву йравих йоврайних йлајола у значењу акузатива йоврайне заменице себе, 'се'*”, а под 2.б.: „*йоврайна речца у сасйаву узајамно-йоврайних и рефлексивних йлајола уойщие'*” (РМС), док је у РСЈ значење речи *се* у повратним глаголима обједињено у једној подтачки (2.а.): „*йоврайна речца у сасйаву йоврайних йлајола'*” (РСЈ). Дакле, према РМС код прaviх повратних глагола имамо повратну речцу „у значењу акузатива повратне заменице *себе*, док је према РМС то само речца.

Видимо да реч *се* у нашим описним речницима може бити и заменица и речца, али и то да она није на исти начин обрађена у поменути речницима. Ако је *се* и заменица, а знамо да јесте, онда је прва дилема да ли ту реч треба одвајати (као посебну одредницу) од *себе*? Ако би *се* било обрађено заједно са *себе*, да ли би *се* које је речца било посебна одредничка реч? Можемо додати још једну недоумицу: ако је *се* део повратних глагола, има ли оправдања то *се* у фреквенцијским речницима бројати као заменицу или речцу?

2.4. У свим доступним нам фреквенцијским речницима у српској лингвистици *себе*, *се* је обрађено као једна одредница и то углавном само као заменица (негде је указано на то да може бити и речца). Тако Смиљка Васић, говорећи о најфреквентнијим речима у речницима које је израдила, наводи: „Заменица *себе*, се јавља се у сва четири речника и има у садашњем истраживању 4. и 5. ранг, а у ранијим 3. и 4. ранг” (Васић 1998: 27). И у *Дечијем фреквенцијском речнику* лексема *себе*, *се* је у 10 најфреквентнијих речи корпуса (Лукић 1983). У дисертацији *Политички дискурс у йаролама, слојанима и йрафийима йројшесйа йројшив НАТО бомбардовања СР Јујославије 1999*. Тамара Груден је израдила и одговарајући фреквенцијски речник за исти

корпус и у том фреквенцијском речнику лексема *себе, се* налази се међу 10 најфреквентнијих (Груден 2016).

Међутим, краћи облик *се* најчешће се јавља као део повратног глагола, дакле, као речца (изузев код правих повратних глагола). Ако би се *се* које је заменица одвојило од *се* које је део повратних глагола (изузев код правих повратних глагола) и оног *се* које служи за грађење пасивних и безличних реченица, заменица *себе, се* засигурно не би била међу најфреквентнијим речима у српском језику.

2.5. Изузетак у поступању са речју *се* у изради фреквенцијског речника налазимо у *Речнику њриповедака Лазе Лазаревића* ауторке Браниславе Јелић (2008) и у *Речнику њоезије Милана Ракића* аутора Васе Павковића (1984) (ови су речници, чини се, рађени по истим принципима). У овим речницима *се* које је део повратних глагола није убрајано и код заменице *себе, се*, па отуда ова заменица у овим речницима не спада ни међу десет најфреквентнијих заменица. И не само то, неубрајањем *се* међу заменице или речце значајно се умањује укупан број текућих речи¹. У ова два речника повратни глаголи су наведени засебно у односу на неповратне (такав поступак, колико знамо, примењен је само у тим фреквенцијским речницима), те је услед такве обраде глагола укупан број глагола знатно повећан.

2.6. Бавећи се лексичком фреквенцијом Вукових приповедака, утврдили смо да се у Вуковим приповеткама реч *се* јавља 2020 пута, а као заменица јавља се само 170 пута. Она се најчешће јавља као део повратних глагола (око 1900 пута). Ако би се свако *се* бројало као заменица, онда би *себе, се* заузимало четврто место по фреквентности у Вуковим приповеткама. Међутим, ако бисмо у *себе, се* убројали само оно *се* које јесте заменица, онда би *себе, се* заузимало 83. место по фреквентности у Вуковим приповеткама. С друге стране, број текућих речи био би мањи за око 1.900 речи. Видимо да начин обраде ове лексеме битно утиче на резултате које добијамо (да ли ће реч бити међу најфреквентнијима, колики ће бити укупан број текућих речи).

2.7. Из жеље да се што више посла у изради фреквенцијског речника пренесе на рачунар тежи се што једноставнијим решењима. Можда је то разлог што је *се* обрађено заједно са *себе* и углавном само као заменица, јер би додатан рад био, који не може да изврши рачунар, да се издвоји *се* које није заменица већ је речца. На такав закључак упућује и поступак примењен у књизи *Фреквенцијски речници школске лекције*, чији је саставни део *Фреквенцијски речник њрозе Боре Сџанковића*, у којем „повратни глаголи нису посебно обележени” јер је то „био прилично обиман посао, који је захтевао да се сваки облик глагола посебно провери” (Ивановић 2018: 6). Чак ни код глагола који су само повратни (нпр. *вриољити се, досећати се, смејати се*) није наведено *се* (у поменутом *Речнику* је наведено: *вриољити, досећати, смејати*). Међутим, у првој књизи (Ивановић 2016), у којој су дати фреквенцијски речници књижевних дела *Каг су цветале њишке* (Драгослава Миха-

¹ Текуће речи подразумевају укупан број речи у једном узорку. Користи се и термин токени.

иловића), *Вечийи младожења* (Јакова Игњатовића) и *Писмо Хараламију* (Доситеја Обрадовића) – повратни глаголи су посебно обележени.

2.8. У сваком случају, ако се израђује фреквенцијски речник на мањем корпусу, могуће је ручном обрадом утврдити тачно колико пута *се* је заменица а колико пута речца, и то навести (нпр. *се* зам. 35, речца 355); притом, требало би додатно размотрити да ли *се* које је део повратних глагола треба бројати код одредничке речи *се(бе)*. Међутим, ако се ради на великом корпусу (са преко милион речи), није могућа ручна обрада, а софтвер, колико знамо, не може да разликује *се* које је заменица од оног које је речца и тада се може дати само укупан број појављивања речи *се* и нагласити да је та реч и речца (а не само заменица).

3. Бити, ЈЕСАМ (СУПЛЕТИВНИ ОБЛИЦИ). Глагол *биџи* у презенту поред регуларног облика (*будем*) има и суплетивну форму *јесам*. У РСАНУ *јесам* је само упућено на *биџи*. У РМС је дата информација да се ради о 1. лицу јединине презента помоћног глагола *биџи*, док су у РСЈ наведени и остали облици овог глагола у презенту, као и енклитичке варијанте, те је наведено да је то суплетивни презент глагола *биџи*. Питање је да ли је оваква обрада глагола (*биџи* и *јесам*) јасна препорука састављачу фреквенцијског речника шта треба да ради и како да поступи приликом обраде најфреквентнијег глагола у српском језику.

3.1. Вера Лукић у студији *Дечија лексика речи биџи и јесам* наводи засебно, као две речи (Лукић 1982). Исто решење налазимо и код Здравка Вукчевића у *Фреквенцијским речницима Горској вијенца и Луче Микрокозма* (Вукчевић 2005), као и у *Фреквенцијском речнику Пријоведака Лазе Лазаревића* Браниславе Јелић (Јелић 2008), те у фреквенцијским речницима које је приредила Зорица Ивановић (Ивановић 2016; 2018).

Исти поступак примењује Смиљка Васић за именице које немају правилне облике множине, те наводи да су дате „као посебне одреднице (на пример: **човек** – **људи**)” (Васић 1998: 48). Међутим, за глагол *биџи* и његов суплетивни облик *јесам* поступак је супротан – „дати су као једна одредница са скупном фреквенцијом” (Васић 1998: 50). И у *Фреквенцијском речнику четири јеванђелиста* (у *Полазним основама новије српске прозе*, књ. 1) глагол *биџи* и његов суплетивни облик у презенту *јесам* обрађени су као једна реч (наведено је само *биџи*) (Васић 1996).

3.2. Мишљења смо да суплетивне облике треба придружити основном облику. Управо тако су поступили и аутори речника *A Frequency Dictionary of Czech*: „Suppletive and other irregular forms are subsumed under the base form, i.e. the headword **člověk** “man” also includes its plural form **lidé** “people”; the headword **dobrý** “good” also includes its comparative form **lepší** “better” etc.” (Čermák – Křen 2011: 5)

4. ВАРИЈАНТЕ. Бавећи се утврђивањем тачног броја речи у Вуковом Српском рјечнику, Славко Вукомановић (1999) указује на чињеницу да у том речнику постоји велики број варијаната и да је укупан број речи у њему

знатно мањи него што је Вук навео (47.427 речи). Вукомановић се пита да ли су те варијанте (нпр. *фала*, *вала* и *хвала*) „... засебне лексеме или су то само лексикографске одреднице исте речи?” и даје одговор: „Шта су онда све оне Вукове многобројне одреднице које се у различитим гласовним варијантама својим везују за једну примарну реч тако што означавају исти појам и што су с том речи у најбитнијим акустичким елементима истоветне, подударне. Из свега што је напред речено мислим да је јасно да су то само гласовне варијанте једне лексеме, исте речи” (Вукомановић 1999: 117). У РСАНУ варијанте неке речи често су наведене код стандардне речи (нпр. многобројни дијалектизми – нпр. *ђевојка* под *девојка/дјевојка*) или су наведене засебно с упућивањем на (стандардну) реч (нпр. *Белоџрађанин* је дијалектизам уз који се даје упућивање на стандарду варијанту *Беоџрађанин*). Како поступати са оваквим и другим варијантама при изради фреквенцијских речника – да ли те речи наводити у фреквенцијским речницима одвојено или заједно? Поступак упућивања једне речи на другу из описних речника и уопште појаву варијаната у фреквенцијским речницима могуће је разрешити или у правцу формирања засебних одредница или у правцу формирања једне заједничке одреднице.

Ако се ради о (гласовно сличним) варијантама (нпр. *човек/чоек*, *девојка/ђевојка*, *вече/вечер*) које имају исто значење и употребу, чини се да има више смисла у фреквенцијским речницима обрадити их заједно, као једну реч, па их тако и бројати (као што сугерише и Вукомановић у поменутом раду). Међутим, у постојећим фреквенцијским речницима такве речи углавном су обрађене засебно, као посебне одреднице. У таквом приступу најдаље се отишло у *Фреквенцијским речницима Горској вијенца и Луче Микрокозма* (Вукчевић 2005) у којим су посебно наведене чак и екавске и јекавске варијанте (нпр. *време* и *вријеме*, *колевка* и *колијевка*, *млеко* и *млијeko* итд.). Ипак, неке варијанте су наведене заједно (*каг(a)*, *џог(e)*, *говијек(a)*, *докле(н)*, *јер(e)*, *још(џи, џе)* итд. Иако су варијанте са покретним вокалима у фреквенцијским речницима углавном обрађене заједно, ни то није правило у свим фреквенцијским речницима. Тако су у *Фреквенцијском речнику њрозе Боре Сиџанковића* (у *Фреквенцијским речницима школске лектиуре*, друга књига) ове варијанте наведене засебно: „Тамо где је било гласовних промена, као што је покретни вокал, навођена су оба примера као посебне јединице (*каг/кага*)” (Ивановић 2018: 6). Ако је корпус мањи, варијанте се могу уз додатну мању ручну обраду објединити; међутим, ако је корпус већи, варијанте могу бити бројне и веома разноврсне и тада обједињавање зависи од софтверских могућности.

5. ВИШЕВРСНЕ РЕЧИ. Познато је да у српском језику има и речи које у одређеном контексту припадају једној врсти речи, а у другом некој другој врсти речи. Дакле, ради се о једној речи која може припадати већем броју врста речи. У описним речницима оне су најчешће обрађене тако да су најпре дата значења за једну врсту а потом за другу. Али, ни то није увек случај, па тако има и лексема код којих је само на почетку дата напомена да реч припада двама врстама, али даље код навођења значења нема напомене о којој врсти се ради (тако је, на пример, обрађена заменица *сав* у РМС и РСЈ). На који начин треба обрадити (и бројати) вишеврсне речи у фреквенцијским речницима?

Ако за такву реч само наведемо колико је пута употребљена, неће се знати колико пута је једна врста, а колико пута нека друга врста (приликом утврђивања броја речи по врстама). Или би требало пребројати и навести колико је пута употребљена као једна, а колико као друга врста речи (нпр. *како* прил. и везн. 43/76)?

Само је Здравко Вукчевић, колико нам је познато, све вишеврсне речи раздвојио и навео их као посебне одредничке речи. Тако се у *Фреквенцијским речницима Горској вијенца и Луче Микрокозма* као одредничка реч *када* јавља два пута – једном као прилог, а други пут као везник, дакле као хомоними (што је одступање од онога што налазимо у описним речницима). Избројати колико је нека лексема употребљена као једна, а колико као друга (и евентуално трећа) врста речи могуће је, колико знамо, само ручно, а ово је опет изводљиво само у раду са мањим корпусима.

6. Вишечлани (ГЕОГРАФСКИ) НАЗИВИ. Чак и када је нека одредничка реч у описним речницима утврђена на исти начин то не мора да буде случај и у фреквенцијским речницима за исту ту реч. Овде, пре свега, мислимо на вишечлане одредничке речи. Иако постоји више различитих врста вишечланих назива (или вишечланих лексичких јединица), ми ћемо се у овом раду бавити само вишечланим географским називима.

Полазећи од тога да се реч као основна јединица у фреквенцијском речнику може дефинисати као садржај између две белине, у фреквенцијским речницима готово да и нема двочланих одредничких речи. Тако, на пример, Владимир Вукомановић Растегорац, пишући о фреквенцији најчешћих имена заступљених у предзмајевској поезији за децу, наводи да „делови географских назива који се састоје из две речи се такође узимају као посебне одреднице”, као, на пример, Нови и Сад (2017: 71). Готово сви састављачи фреквенцијских речника поступају на исти начин када су у питању географски називи. Само у раду Милице Динић Маринковић наилазимо на другачији приступ: „Као резултат овог приступа у фреквенцијском речнику ЗУНС5 се као посебне јединице налазе и вишечлане лексичке јединице – термилошке синтагме и 'оними'” (2016: 255). Мирослав Николић, говорећи о проблемима утврђивања одредничке речи у лексикографији, за дефиницију да је реч 'одсечак исказа ограничен у писму белинама' каже да је практична, али да је лингвистички ирелевантна (2014: 62). Приступ у обради двочланих географских појмова који је доминантан погрешан је јер представља одступање од начина обраде (утврђивање одредничке речи) поменуте лексике у нашој описној лексикографији – двочлани географски називи обрађују се као јединствена одредничка реч, на шта упућује и М. Николић: „Неспорна су, наравно, властита имена (топоними, хидроними итд.) типа *Владичин Хан*, *Нови Сад*, *Херцеџ Нови* и сл., која се као таква наводе у Речнику САНУ” (2014: 62–63). Са развојем софтвера у 21. веку у европској корпусној лингвистици све више се тежи ка решењима која ће регистровати и различите врсте вишечланих назива (енгл. multiwords, multiword expressions, phrasal verbs, idioms).

7. Закључак. Претходна анализа показује да има доста неуједначеног поступања када је у питању процес утврђивања одредничке речи у фреквен-

цијским речницима, што доводи у питање и тачност тако добијених резултата и што чини те речнике, односно добијене резултате мање или више непогодним за поређења. Постоји потреба да се, поготово за најфреквентније речи, одредничка реч утврди на исти начин – најпре за речи које спадају у најфреквентније, као што су *себе*, *се* и *бићу/јесам*, као и за неке групе фреквентнијих речи: суплетивне облике (уопште), вишечлане (географске) називе, вишеверсне речи, варијанте. Тако, на пример, по нашем мишљењу, инфинитив *бићи* и презент *јесам* не би требало одвајати и наводити као засебне одреднице јер се ради о истом глаголу; исто тако треба поступати и са другим суплетивним облицима (нпр. *човек* и *људи*), вишечланим (географским) називима (нпр. *Нови Сад*), варијантама (речима које су гласовно сличне и имају потпуно исто значење и употребу, нпр. *девојка*, *дјевојка* и *ђевојка*, *каг* и *кага*). Списак дилема који је у раду изнесен није коначан. Важно је истаћи и да, с једне стране, реализација предложених решења у великој мери зависи од величине корпуса и могућности софтвера, и, с друге стране, у случају мањег корпуса спремности аутора фреквенцијског речника да део посла обави ручно. Реално је очекивати да ће у скорој будућности софтвер за израду фреквенцијских речника (попут платформе Sketch Engine) бити још квалитетнији и омогућити да учешће човека буде сведено на минимум, односно да ће се већина послова које данас још увек морамо радити ручно обављати помоћу рачунара.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Васић, Смиљка. *Полазне основе новије српске прозе. Књ. 1, Речник четири јеванђелиста*. Београд: Институт за педагошка истраживања, 1996.
- Васић, Смиљка. *Полазне основе новије српске прозе. Књ. 2, Хазарски речник Милорада Павића: фреквенцијски речник* (1. изд.). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за педагошка истраживања, 1998.
- Вукомановић, Славко. Речи и њихове одреднице у Вуковом другом српском рјечнику. *Српски језик* 4/1–2 (1999): 203–225.
- Вукомановић РАСТЕГОРАЦ, Владимир. Лексика као огледало времена у контексту предзмајевске поезије за децу. *Детињство* XLIII/1 (2017): 69–79.
- Вукчевић, Здравко. *Фреквенцијски речници Горској вијенца и Луче Микрокозма*. Подгорица: ЦАНУ, 2005.
- Груден, Тамара. *Политички дискурс у паролама, слоанима и графичким процесама процеса процеса НАТО бомбардовања СР Југославије 1999*. Докторска дисертација, Универзитет у Београду, 2016.
- Динић Маринковић, Милица. О најфреквентнијим лексичким јединицама у уџбенику историје за пети разред. Зорка Кашић (ур.). *О језику и језицима*. Нови Сад – Београд: ДПЈС, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду – Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2016, 253–270.
- Ивановић, Зорица (прир.). *Фреквенцијски речници школске лектире*, Књ. 1. Параћин: Библиотека „Др Вићентије Ракић”, 2016.
- Ивановић, Зорица (прир.). *Фреквенцијски речници школске лектире*, Књ. 2. Параћин: Библиотека „Др Вићентије Ракић”, 2018.
- Ивић, Милка. Један проблем словенске синтагматике осветљен трансформационим методом (граматичка улога морфеме се у српскохрватском језику). *Јужнословенски филолоџ* 25 (1961–1962): 137–151.
- Јелић, Бранислава. *Речник ириводеака Лазе Лазаревића*. Нови Сад: Матица српска, 2008.

- Кликовац, Душка. *Грамаџика српској језика*. Београд: Српска школска књига, 2003.
- Лукић, Вера. *Дечја лексика*. Београд: Институт за педагошка истраживања – Просвета, 1982.
- Лукић, Вера. *Дечји фреквенцијски речник*. Београд: Институт за педагошка истраживања – Просвета, 1983.
- Николић, Мирослав. Утврђивање одреднице у српској лексикографији. *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси*: (колективна монографија). Београд: Филолошки факултет, 2014, 61–68.
- Павковић, Васа. *Речник њезије Милана Ракића*. Нови Сад: Матица српска, 1984.
- ПИПЕР, Предраг, Иван Клајн, Рајна Драгићевић. *Нормативна грамаџика српској језика* (4. измењено и допуњено изд.). Нови Сад: Матица српска, 2022.
- Ристић, Стана. Партикуле и њихови функционални еквиваленти (лексичко-семантичке у функционалне карактеристике). *Јужнословенски филолоџ* XLIX (1993): 75–93.
- РМС: *Речник српскохрватској књижевној језика*, I–VI. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, 1–. Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик, 1959–.
- РСЈ: *Речник српској језика* (ред. М. Николић). Нови Сад: Матица српска, 2011.

*

- ČERMÁK, František, Michal KRÉN. *A Frequency Dictionary of Czech: Core Vocabulary for Learners*. New York: Routledge, 2011.
- KILGARRIFF, Adam. Using Corpora as Data Sources for Dictionaries. Howard Jackson (ed.). *The Bloomsbury Companion to Lexicography*. London: Bloomsbury Publishing, 2013, 77–96.
- ТАФРА, Бранка. Грамаџички критерији за гјеџничку натукницу. *Расправе ЗНЈ* 20 (1994): 300–312.
- ТАФРА, Бранка. Двојбе при одређивању натукнице. Стана Ристић, Иван Лазић Коњик, Ненад Ивановић (ур.). *Лексиколоџија и лексикографија у свејилу савремених љисцијуа*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2016, 515–532.

Marijan Jelić

ON SOME PROBLEMS OF DETERMINING LEMMATA IN FREQUENCY DICTIONARIES

Summary

This paper analyzes how lemmata are determined in frequency dictionaries, and for this purpose we chose those words and word groups that are more frequent and for which there are different approaches to processing (*sebe, se, biti/jesam*, variants, multi-class words, two-part names), which caused significant differences in the obtained results. The research shows uneven treatment of determining lemmata in frequency dictionaries, which challenges the accuracy of the results obtained in this way, which makes those dictionaries or results more or less unsuitable for comparisons. There is a need to approach determining lemmata in a uniform way, especially for the most frequent words. It would be beneficial if solutions were found for as many existing ambiguities as possible when determining lemmata in frequency dictionaries.

It is possible that some better solutions would involve greater human involvement, at least at this moment. On the other hand, it is realistic to expect that in the near future, by using even better software for creating frequency dictionaries, this disadvantage will be removed or at least reduced, and that this part of the work will also be performed using a computer, and not done manually.

Универзитет у Новом Саду
Педагошки факултет
Подгоричка 4, 25000 Сомбор, Србија
jeliciso@uns.ac.rs

(Примљено: 27. марта 2024;
прихваћено: 20. маја 2024)

Аница Глођовић

СТАТИВНОСТ И ГЛАГОЛСКИ ВИД У ЕНГЛЕСКОМ СА ОСВРТОМ НА СРПСКИ ЈЕЗИК

У раду се на примерима из савременог романа испитује начин на који се својство стативности глагола у енглеском и српском језику остварује у контексту видског избора. Најпре је учињен покушај да се кроз анализу појединачних поткатегорија стативних глагола у енглеском језику утврди њихова заступљеност и специфичност, а затим и компатибилност са формама глаголског вида укључујући и селекцијске рестрикције које семантичко обележје стативност намеће видском избору. Контрастивна анализа имала је за циљ да утврди тип глаголске ситуације и видски избор српских преводних еквивалената те процени да ли постоји семантичко-синтаксичка особеност поткатегорија енглеских стативних глагола која може дати допринос енглеско-српској транслатологији.

Кључне речи: енглески језик, српски језик, стативност, глаголски вид, контрастивна анализа.

This paper examines the incorporation of the stativity feature by verbal aspect in English and Serbian observed in the contemporary novel. Firstly, the frequency and distinctiveness of each English stative verb subcategory were analyzed; then their compatibility with aspectual forms was studied including the selectional restrictions that stativity imposes on verbal aspectual choice. Contrastive analysis focused on establishing the *Aktionsart* and aspect of Serbian translation equivalents in order to estimate the semantico-syntactic property potential of English stative verb subcategories which can contribute to English-Serbian translatology.

Keywords: English, Serbian, stativity, verbal aspect, contrastive analysis.

1. Увод. Већ дуго времена постоји потреба за јасним одређењем статуса категорија глаголског вида и типа глаголске ситуације у проучавању глаголских система, као и њиховог места и начина изражавања у опису и анализи појединих језика. Од младограматичара у 19. веку, па готово кроз цео 20. век, категорија глаголског вида мењала је свој статус у науци о језику нарочито зато што се повезивала са различитим начинима остваривања у различитим језицима. Тек када се приступило типолошким проучавањима већег броја сродних и мање сродних језика (COMRIE 1976; DANL 1987), дошло се до закључка да заједнички елементи ипак постоје те да се може издвојити концепт који се у различитим језицима реализује на различите начине. Кад су у питању контрастивна истраживања српског са другим језицима у подручју глаголског вида, неретко наилазимо на „бројна појмовна и терминолошка преклапања или размимоилажења која проистичу из различитог поимања термина аспект и различитих теоријско-методолошких приступа” (СПАСОЈЕВИЋ 2017: 229). Сама терминолошка неконзистентност указује на историју различитих приступа, али и на бројност сегментних интерпретација и реинтерпретација овог лингвистичког обележја. За потребе овог истраживања, глаголски вид је схваћен као могућност представљања и посматрања

ситуације као целине или структуре, што је најопштија видска опозиција (традиционално перфективност / имперфективност). С друге стране, тип глаголске ситуације (чије је стативност обележје) представља лексичку категорију која се односи на начин реализације глаголске ситуације (традиционални термин *Aktionsart*). Стативност је једно од три дистинктивна обележја чијим се комбиновањем одређује тип глаголске ситуације, а најпре је дефинисана у оквиру типолошке Вендлерове (VENDLER 1967) класификације, која је већ примењивана на српски језик. Дакле, интерпретација глаголског вида и типа глаголске ситуације у раду биће заснована на примени дефиниције глаголског вида која се среће у типолошкој и сербословенској литератури, а која омогућава формирање базе заједничких особина ове две категорије у енглеском и српском језику како би оне биле валидно упоредиве.

Полазећи од енглеског језика, рад најпре анализира стативне глаголе у личним глаголским облицима у прогресивном и непрогресивном виду. Након статистичке обраде података о заступљености поткатегорија стативних глагола у оба вида, свака од њих је анализирана са циљем утврђивања евентуалних особености и напослетку аргумената за избор видске форме (нарочито прогресивног вида). Затим су проучени тип глаголске ситуације и глаголски вид српских преводних еквивалената са намером да се процени колико је дистинктивно обележје стативности енглеског глагола „(не)отпорно”, тј. како је манифестовано у српском језику. Овом контрастивном анализом покушали смо да потражимо одговор на питање: да ли постоји семантичко-синтаксичка правилност или особеност сваке од поткатегорија енглеских стативних глагола (нарочито у односу на глаголски вид) која се може применити приликом превођења са енглеског на српски језик?

С обзиром на то да је циљ овог рада испитивање међуодноса типа глаголске ситуације и глаголског вида у енглеском и српском језику, неопходно је најпре дефинисати оба концепта те се онда позабавити манифестацијом обележја стативност у конкретним видским облицима у корпусу.

2. О ГЛАГОЛСКОМ ВИДУ У ЕНГЛЕСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ. Приступ глаголском виду у овом раду заснован је на дефиницији глаголског вида коју наводи Комри, а која глаголски вид интерпретира као начин посматрања унутрашње временске структуре неке ситуације (Сомрије 1976: 3). У питању су два начина посматрања: сагледавање ситуације као целине (без наглашавања унутрашњих сегмената ситуације) и сагледавање ситуације као структуре (уз наглашавање сегмената ситуације) (Сомрије 1976: 4). Граматике енглеског језика редовно помињу две видске опозиције: прогресивни / непрогресивни и перфекатски / неперфекатски облик. Као што пише Комри, те две опозиције представљају две врсте глаголског вида које се могу комбиновати, при чему прва означава целину / структуру (која ће бити примењена у овом раду), а друга повезивање ситуације с одређеним тренутком или другом ситуацијом (Сомрије 1976). На схватање глаголског вида као опозиције целина / структура наилазимо још код Грубора, који сматра да је задатак перфективности да значи да је једна количина радње „извршена сва од почетка до краја, као једна целина, без обзира на развитак” (Грубор 1953: 136). Сродно тумачење срећемо и код Риђановића, који као основно значење глаголског вида види

дељивост (нетотивност) / недељивост (тотивност) временске димензије глаголске ситуације (RIBANOVIĆ 1976: 83). До сличних закључака дошао је и Новаков, сматрајући да је дихотомија имперфективност / перфективност прототипски заснована на обележјима названим структура (дељивост) / целина (недељивост) (NOVAKOV 2005).

3. О ТИПУ ГЛАГОЛСКЕ СИТУАЦИЈЕ У ЕНГЛЕСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ. Тип глаголске ситуације, лексички аспект или *Aktionart* („познат је и под називима ‘инхерентни глаголски вид’, ‘објективни вид’, ‘ситуациони глаголски вид’ или ‘онтолошки глаголски вид’” (CARPELLE 2005: 344); у новијој српској литератури препоручен је термин „акционалност” (СПАСОЈЕВИЋ 2017: 237)) представља лексичку категорију која се односи на начин реализације глаголске ситуације, на природу те ситуације, и представља њене објективне карактеристике. Од многих лексичких класификација глагола, у литератури се најчешће помиње Вендлерова класификација (VENDLER 1967), на основу које се типови глаголске ситуације дефинишу помоћу општих дистинктивних обележја ([+/-стативност], [+/-трајање] и [+/-циљ]), а комбинације дистинктивних обележја одређују тип глаголске ситуације. Сваки тип глаголске ситуације (активност, стање, остварење, достигнуће)¹ одликује се тачно одређеном комбинацијом три микрообележја са одговарајућим предзнаком +/- и истовремено индикује одговарајуће синтаксичко-семантичко понашање глаголских лексема.

3.1. СТАТИВНИ ГЛАГОЛИ: ОСОБИНЕ И ПОДЕЛА. За концепт *стативни глагол* не постоји јединствена терминологија у лингвистичкој литератури. Најчешће се појављује термин *stative verb* на пример код Кверка и других (QUIRK et al. 1985), Роија (ROEY 1982) и Гивона (GIVÓN 1993). Спасов (SPASOV 1972) и Палмер (PALMER 1974) овај тип глагола зову непрогресивним глаголима (*non-progressive verbs*). Јоос (JOOS 1964) користи израз *status verbs*. Често се среће и термин стање (*states*). Међутим, чини се да у духу претходног дефинисања лексичког аспекта, стање треба дефинисати као тип глаголске ситуације који, између осталих, поседује својство [+стативност]. Дистинктивно обележје [+стативност] односи се на одсуство развоја или процеса у глаголској ситуацији; стативност не подразумева сегменте какви постоје у динамичном процесу и који доводе до промене у ситуацији па се ситуација своди на постојање одређене особине у времену. Присуство, односно предзнак (+/-) обележја утврђује се на основу тестова који су користили Вендлер (VENDLER 1967) и други аутори.

Што се тиче класификације стативних глагола, поделе се разликују од аутора до аутора. Палмер дели стативне глаголе на две категорије: (1) привативни глаголи (*private verbs* – односе се на стања или активности којих је говорник свестан, обухватајући менталне активности (*to believe, to think*) и осећања (*to dislike, to loath*) и (2) глаголи стања (*verbs of state* – односе се на стање и положај (*to contain, to depend*)) (PALMER 1974: 71–73). Даути (DOWTY 1979) је предложио поделу стативних глагола на интервална и тренутна стања

¹ Activity, state, accomplishment, achievement (VENDLER 1967).

(*interval states and momentary states*). Интервална стања (*sit, stand*) могу се јавити у прогресивном виду, док су тренутна стања (*be asleep, love, know*) некомпатибилна са прогресивним видом. Кверк и други (QUIRK et al. 1985: 94–96) стативне глаголе деле на (1) глаголе инертне перцепције и когниције (*adore, believe, hear, recognize*) и (2) односне (релационе) глаголе (*belong, contain, fit, own*). Хадлстон и Пулам (HUDDLESTON – PULLUM 2002: 169–170) ове глаголе деле на глаголе перцепције и осећаја (*verbs of perception and sensation*), глаголе повређивања (*verbs of hurting*), глаголе положаја (*stance verbs*) и глаголе когниције, емоције и става (*verbs of cognition, emotion and attitude*).

Као оквир за ово истраживање послужио је континуум бинарности стативно – динамично аутора Гринбаума и Кверка (GREENBAUM – QUIRK 1990: 55–56), представљен у Табели 1. Ова класификација, заснована на скали од стативног (категорија А на врху табеле) до динамичног (категорија Г на дну континуума), показала се као одговарајућа за наше истраживање нарочито зато што су категорије глагола рангиране интуитивно, и то по редоследу опадајућег отпора према прогресивном виду, што ће се у наставку статистички и потврдити.

<p>А. СТАТИВНИ ГЛАГОЛИ</p> <ul style="list-style-type: none"> • Стања са значењем <i>being</i> и <i>having</i>: <i>be, contain, depend, have, resemble</i> • Когнитивна стања: <i>believe, know, realize, think, understand</i> • Стања емоција и става: <i>disagree, dislike, like, want, wish</i> • Стања перцепције: <i>feel, hear, see, smell, taste</i> • Стања телесних осећаја: <i>ache, feel sick, hurt, itch, tickle</i>
<p>Б. ГЛАГОЛИ ПОЛОЖАЈА: <i>lie, live, sit, stand</i></p>
<p>В. ДИНАМИЧНИ ТРАЈНИ ГЛАГОЛИ</p> <ul style="list-style-type: none"> • Радње које изводе неживе силе: (wind) <i>blow</i>, (engine) <i>run</i> • Радње које изводе живи субјекти: <i>dance, eat, play, sing, work</i> • Процеси: <i>change, deteriorate, grow, ripen, widen</i> • Остварења: <i>finish</i> (the book), <i>knit</i> (a sweater), <i>read</i> (the paper)
<p>Г. ДИНАМИЧНИ ТРЕНУТНИ ГЛАГОЛИ</p> <ul style="list-style-type: none"> • Тренутни догађаји: <i>bang, nod, tap</i> (indicate repetition in the progressive) • Транзициони догађаји: <i>arrive, die, drown, land, leave, stop</i>

Табела 1. Континуум бинарности стативно – динамично (GREENBAUM – QUIRK 1990: 55–56)

3.2. Стативност и глаголски вид. Традиционално, стативни глаголи се описују као некомпатибилни са прогресивним видом зато што означавају пасивно доживљена и неограничена стања. На основу података из 28 језика Дал (DAL 1987: 91) одређује прогресивни облик као „активност у току” (*an on-going activity*) уз напомену да енглески прогресив има и неколико секундарних значења, као на пример, значење привремене навике или привременог стања. Кверк и други као секундарна значења прогресива наводе привременост, емотивну обојеност, ограничено трајање (QUIRK et al. 1985: 93). Бринтон (BRINTON 1988) описује стативне глаголе као трајне и независне од активног агенса те се њихова непроменљива природа и недостатак агенса не слажу са динамичним својствима прогресива. Заговорници овог приступа (између осталих, Комри (COMRIE 1976), Лејкоф (LAKOFF 1970) и Лич (LEECH 1971)) углавном дају списак глагола које сматрају стативним и уз то и неке

очигледне „неправилности”. Комри (COMRIE 1976: 35) сматра да „стативни глаголи немају прогресиван вид јер би то представљало унутрашњу контрадикторност између стативности глагола и суштинске нестативности прогресивног вида”.

4. РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА. Корпус на којем је спроведено истраживање састоји се 474 примера стативних глагола у личном глаголском облику. У питању су примери ексерпирани из *Првог дела* (102 странице) енглеског романа *Solar* аутора Ијана Макјуана (*Solar*, Ian McEwan) објављеног 2010. године и његовог превода на српски језик. На крају сваког примера у заградни наведен је број који представља страницу у роману на којој се налази поменути пример.

Нумеричка и процентуална заступљеност сваке семантичке класе стативних глагола те глагола положаја (који се сматрају прелазном семантичком категоријом између стативних и динамичних глагола), као и фреквенција њихове употребе у непрогресивном (целина), односно прогресивном виду (структура), представљена је у Табели 2.

А. СТАТИВНИ ГЛАГОЛИ	број примера (%)	целина / структура
значења <i>being</i> и <i>having</i>	93 (19,7%)	93 / 0
когниција	158 (33,3%)	155 / 3
емоција и став	101 (21,3%)	100 / 1
перцепција	65 (13,7%)	62 / 3
телесна осећања	12 (2,5%)	12 / 0
Б. ГЛАГОЛИ ПОЛОЖАЈА	45 (9,5%)	36 / 9
укупно	474 (100%)	458 (96,6%) / 16 (3,4%)

Табела 2. Заступљеност и дистрибуција семантичких поткатегија стативних глагола и глагола положаја у односу на глаголски вид

На основу Табеле 2 закључујемо да је процентуално најзаступљенија категорија глагола когниције (33,3%) те глагола емоције и става (21,3%), а најмалобројнији су глаголи телесних осећања (2,5%). У корпусу су стативни глаголи са значењем *being* и *having* запажени у 19,7% те је забележено 29 различитих лексичких глагола: *appear, belong to, comprise, concern, confine to, contain, cost, diffuse, exist, fit, freeze, have, hold, honour, involve, lack, match, matter, miss, mist (up), own, possess, range, refract, remain, represent, resemble, scent, seem, suit, surround*.²

- (1) He *lacked* the will, the material, he *lacked* the spark. (15)
Негосијала му је воље, материјала, искра му је *негосијала*. (21)

² Припадност глагола свакој од група одређено је према конкретној употреби у корпусу уз примену синтаксичких тестова за одређивање типа глаголске ситуације јер, узевши у обзир полисемичност глагола, јасно је да им се у различитим значењима могу приписати различита својства (на пример, припадност глагола *freeze* овој подгрупи заснована је на његовом значењу *мрзнути* из корпусног примера (*Pure ethanol froze at minus one hundred and fourteen degrees, everyone knew that.* (60)), иако се истом глаголу у неким примерима могу приписати и динамичне интерпретације (*to freeze meat, to freeze salaries*).

- (2) Some envelopes contained no drawings, only a letter, sometimes half a page, sometimes ten. (17)

Неки коверти нису *садржали* цртеже, само писма, некад од пола странице, некад и свих десет. (23)

- (3) The century had ended and climate change *remained* a marginal concern. (75)

Век је истекао, а климатске промене и даље су маргинално питање. (73)

Лич (ЛЕЕЧН 2004: 27) запажа да ови стативни глаголи, осим што у своје значење укључују концепт значења *имајћи* или *бијћи*, могу бити парафразирани помоћу глагола *have* и *be*: *comprise* = *be made of*, *concern to* = *be about*, *contain* = *have within*, *exist* = *have objective reality or being*, *fit* = *be of the right shape and size for*, *lack* = *be without*, *surround* = *be all round*.

У духу Даутијеве терминологије, ови стативни глаголи представљали би тренутна стања, док би их Кјерија дефинисао као глаголе који изражавају „атемпорална” својства која теже да буду стабилна и да важе за појединце мање-више стално и типично током већег дела постојања, а највероватније читавог његовог постојања (СНЕРСНА 1995: 196–198). Сва ова својства стативних глагола имплицирају њихову усаглашеност са непрогресивним видом те у корпусу није запажен ниједан пример стативних глагола са значењем *имајћи* или *бијћи* у прогресивном виду.

Забележено је и 25 различитих лексичких стативних глагола са значењем когниције (*acknowledge*, *assume*, *believe*, *confirm*, *convince*, *distrust*, *doubt*, *forget*, *gather*, *guess*, *know*, *mean*, *muse*, *propose*, *realise*, *reconsider*, *regard*, *remember*, *remind*, *think*, *suggest*, *suspect*, *underestimate*, *understand*, *wonder*), који су истовремено и најмногобројнији у корпусу (33,3%):

- (4) But he already *knew* the answer and his weariness redoubled. (31)

Али већ је *знао* одговор и осетио се још уморније. (35)

- (5) But the physicist, as he fleetingly *acknowledged*, was an ageing bourgeois in the grip of stereotypical thinking. (43)

Додуше, као што *се* и сам одмах *присећује*, физичар је био средовечни буржуј оптерећен шаблонима. (45)

- (6) The fact is, no one *understands* in detail how plants work, though they pretend they do. (87)

Заправо, нико не *разуме* у потпуности како функционишу биљке, па ни они што се праве да разумеју. (83)

У групи стативних глагола са значењем когниције запажено је три примера у прогресивном виду:

- (7) ... when he was giving a talk, he *was* really *thinking* of her, or of her and Tarpin. (8)

... кад би држао говор, *заправо је мислио* на њу, или на њу и Тарпина. (15)

- (8) ... and no one *was thinking* much about what might happen when the wind did not blow ... (29)

... и никога *није посебно бринуло* шта ће догађати кад нема ветра... (34)

- (9) The painkillers were wearing off, the wine, this same wine, now tasted thin and sharp, the cheerfulness around him *was reminding* him that his marriage was over. (66)

Дејство таблета је слабило, укусу вина, истог вина, сада је био танак и кисео, опште весеље *погсећало* га *је* на пропаст сопственог брака. (66)

Намеће се утисак да употреба стативних глагола у прогресивном виду подлеже специфичним интерпретацијама, али и да та тумачења обухватају неку темпоралну манифестацију карактера стативних глагола. Гринбаум и Кверк (GREENBAUM – QUIRK 1990: 53–54) нуде два могућа објашњења: (1) стативним глаголима се може приписати динамична интерпретација и (2) стативни глаголи могу да указују на привремено понашање или привременост уопштено. Постојање случајева когнитивних глагола у прогресивном виду Биник (BINNICK 1991: 121) објашњава семантичким критеријумима. У примерима (7), (8) и (9) динамична интерпретација (*event reading*) (SMITH 1983: 498) когнитивних глагола је у служби изражавања привремености описаног понашања (у супротности са, на пример, непрогресивним видом *No one thinks much about what might happen...*, који би указивао на сталну карактерну особину). Стога би се ови глаголски изрази сматрали интервалним стањима. Извесни елементи реченичног састава такође могу утицати на употребу прогресивног вида, односно синтаксичка околност која указује на присуство процеса у глаголској ситуацији јесте та да глаголи *think* (пример (7)), односно *remind* (пример (9)) у прогресивној форми имплицирају симултаност са другом радњом у процесу (*was giving a talk*, односно *were wearing off*).

Стативни глаголи којима се изражава нека емоција или став запажени су у 21,3% примера из корпуса, међу којима је 30 различитих лексичких глагола (*agree, amaze, bother, care, dare, despair, despise, disagree, dislike, embarrass, experience, feel, half-despise, hate, hope, like, long, love, marvel at, need, prefer, rage, respect, revere, sadden, sense, suffer, trouble, want, wish*), као у примерима:

(10) This was what he *disliked* about political people ... (36)

А баш му је то *смешало* код политичних људи ... (39)

(11) He *hated* them in return. (41)

Узвратио је и он мржњом. (43)

(12) During the following week, some commentators *agreed* with her, while others thought it too severe for what the French might have called a crime of passion. (102)

Током следеће недеље, неки коментатори *су се сложили* са њом, док су други казну сматрали престојом за нешто што би Французи вероватно назвали злочинем из страсти. (96)

Запажен је и један пример стативног глагола емоције и става у прогресивном виду:

(13) Here it was at last, the confrontation he *had been wanting* all these months. (47)

Ето, најзад, и конфронтације коју је *очекивао* свих ових месеци. (49)

Ако упоредимо стативни глагол *want* из примера (13) са истим глаголом у следећем примеру:

(14) How could he continue to love a woman who *wanted* a man like that? (47)

Како и даље волети жену која *жели* таквог човека? (48),

јасно је да је у питању исто лексичко значење. Међутим, адвербијални израз *all these months* указује да глагол на који се односи (*want*) подразумева процес и развој, односно састоји се од динамичних елемената, при чему су сви сегменти истог квалитета и трају извесно време (*месецима*). Дакле, стативни

глагол емоције *want* у датом примеру је променио тип глаголске ситуације, односно попримио је својство [-стативност] те се тумачи као глагол активности који корелира са прогресивним видом, а у дијагностичким тестовима понаша се исто као и стативни глагол.

Глаголи перцепције присутни су у корпусу у 13,7% случајева (7 различитих лексичких глагола: *feel, hear, overhear, see, smell, sound, taste*):

- (15) He *saw* the flat snowy vastness of the fjord turn blue, then black. (62)
Bugeo je како равно снежно пространство фјорда постаје плаво, а затим црно. (62)
- (16) It always *sounded* like a lie. (65)
 Редовно *je* ово *звучало* као лаж. (64)
- (17) Beard *had heard* these predictions before and believed none of them. (75)
 Већ *се* Берд *наслушао* таквих прогноза и ни у једну није веровао. (73)

Три глагола перцепције употребљена су у прогресивном виду:

- (18) He *was hearing* voices after all, and *seeing* elements in the situations – Patrice’s sudden, lambent beauty, for example – which he decided later did not exist. (22)
 У најмању руку, *чуо је* гласове и *видео* елементе тог новог поретка – Патрисину изненадну, озарену лепоту, рецимо – који му касније нису деловали убедљиво. (27)
- (19) Since the late summer of last year, she *had been seeing* Aldous, not Tarpin. (88)
 Још од позног лета прошле године, она *се виђала* са Олдусом, а не с Тарпином. (84)

У енглеском језику директни објекат може утицати на тип глаголске ситуације. Као што се наводи у литератури (BRINTON 1985), осим самог присуства / одсуства објекта, на тип глаголске ситуације утиче и структура именичке фразе у објекту. Неспецификовани објекат у множини иза глагола у прогресивном виду (*voices / elements*) укључује својство итеративности, тј. вишеструко понављање догађаја. Употребом у прогресивном виду глаголи *hear* и *see* у примеру (18) не мењају лексичка својства, већ тип глаголске ситуације (постају активности) који дозвољава употребу у прогресивном виду, што још једном потврђује да у енглеском језику тип глаголске ситуације није коначно одређен на лексичком нивоу, већ је подложен промени на нивоу глаголске фразе и клаузе.

У примеру (19) глагол *see* не поседује обележје [+стативност] као што је то случај у примеру (18), где има значење *ојажати некога / нешто чулом вига*. Пример (19) илуструје глагол активности *see* (*виђати се са неким*). За разлику од претходних примера стативних глагола који су у истом значењу употребљени и у прогресивном и у непрогресивном виду, глагол *see* у значењу *виђати се са неким* поседује то значење само у прогресивном виду. Не само да динамична интерпретација овог глагола перцепције имплицира привременост дате особине, већ и темпорална манифестација карактера овог глагола дата кроз прилошку одредбу *since the late summer of last year* указује на присуство процеса у глаголској ситуацији.

Стативни глаголи којима се изражавају телесна осећања (укупно 5 лексичких глагола: *ache, blush, hurt, pain, sicken*) у најмањем проценту су заступљени у корпусу (2,5%):

- (20) The next one'll hurt. (45)
Следећи има да боли. (47)
- (21) The wind, suddenly a sixty-mile-an-hour gale, cut through his layers, his nostrils hairs stiffened into steel pins, his teeth, all his teeth, *ached*, his face felt peeled raw. (57)
Ветар, који се наједном претворио у олују од сто километара на сат, резао му је кроз слојеве одеће, длачице у носу су му се укрутиле као челичне чиоде, зуби, сви су га зуби *болели*, лице му је било као одрано. (57)
- (22) He generally started on the white, drank the red until he *sickened* and returned to the white ... (74)
Обично је започињао са белим, пио црно док му *се не смучи* па се опет враћао на бело ... (72)

У корпусу није забележен ниједан пример ових глагола у прогресивном виду. Кверк и други (QUIRK et al. 1985: 203), осим већ поменутих, у ову категорију убрајају и глаголе као што су *feel, itch, tickle*. Ако је у питању привремено стање, употреба ових глагола било у непрогресивном било у прогресивном виду прилично је слободна с обзиром на то да нема очигледне разлике у значењу (*He's not feeling well. / He doesn't feel well.*).

У континууму бинарности (Табела 1) наилазимо и на глаголе положаја, а у корпусу их има укупно седам и чине 9,5 % (*kneel, lean, lie, live, sit, stand, stay*):

- (23) He turned off the lights in the room and *lay* on the sofa. (13)
Погасио је светла у соби и *леђао* на софу. (20)
- (24) All day the sun *had stood* barely five degrees above the horizon ... (62)
Целог дана сунце *је висило* на једва пет степени изнад хоризонта ... (62)
- (25) He *sat* in silent wonder. (77)
Cegeo је занемео од чуда. (75)

Очекивана је знатна флексибилност приликом њиховог комбиновања са прогресивним видом, односно како се одмиче ниже у континууму смањује се отпор према прогресивном виду те није случајно што у корпусу на највећи број глагола у прогресивном виду наилазимо баш у овој групи (укупно девет од 45 примера):

- (26) Within minutes, the Chief *was sitting* in front of a rusty Ford Escort ... (34)
У року од неколико минута, Шеф *је сегео* на предњем седишту зарђалог форд-ескорта ... (38)
- (27) He knew from the conversation way back that Mrs Tarpin had left last year with the three children and *was living* with a Welsh quantity surveyor on the Costa Brava ... (40)
Знао је из сад већ давних разговора да се госпођа Тарпин одселила прошле године с троје деце и да *живи* на Коста Брави са неким геометром из Велса ... (43)
- (28) Twenty minutes later they *were standing* in sudden silence ... (69)
Двадесет минута касније *ситајали* су у изненадној тишини ... (68)

Одређивању стативности или динамичности истог глагола доприноси и чињеница да карактеризација дистинктивних обележја (овде [+/-стативност]) не искључује основна когнитивна начела теорије прототипа утемељених на истраживањима из психологије (ROSCN 1975; 1977). Когнитивна лингвистика претпоставља устројство категорија спознајног концептуалног простора на темељу њихове сличности прототипу. Прототип представља

средишње, најрепрезентативније остварење схеме, односно јединицу у односу на коју се нове јединице уводе у схему на основу сличности са њим (TAYLOR 2002: 591). Пошто чланови једне категорије не морају поседовати све атрибуте као прототип, у прототипној семантици се сматра да не постоји тачно одређен скуп нужних и довољних услова за њихову припадност категорији. Што се тиче предзнака +/- испред дистинктивног обележја стативност, ова детерминација не одступа од поменуте когнитивне теорије прототипа. Наиме, карактеризација глаголских ситуација на основу категорије [+/-стативност] није искључива већ је заснована на присуству тог својства у већој (+), односно мањој мери (-). Дакле, чланство у овим категорија одређује се ступњевито, што најбоље илуструју ови глаголи положаја те се у теорији видског избора овде најпре мора „измерити” присуство својства стативности.

У наставку истраживања проучени су глаголски вид (Табела 3) и тип глаголске ситуације (Табела 4) српских преводних еквивалената са намером да се процени како се обележје стативност (у различитим поткатегијама) енглеског глагола манифестује у српском језику. С обзиром на то да је у питању превод књижевног дела, истраживање је обухватило само преводне облике у личном глаголском облику.

А. СТАТИВНИ ГЛАГОЛИ	целина број примера (%)	структура број примера (%)	укупно
значења <i>being</i> и <i>having</i>	49 (66,2%)	25 (33,8%)	74
когниција	69 (50,7%)	67 (49,3%)	136
емоција и став	11 (13,1%)	73 (86,9%)	84
перцепција	48 (75%)	16 (25%)	64
телесна осећања	5 (41,7%)	7 (58,3%)	12
Б. ГЛАГОЛИ ПОЛОЖАЈА	21 (47,7%)	23 (52,3%)	44
укупно	203 (49%)	211 (51%)	414

Табела 3. Српски преводни еквиваленти енглеских стативних глагола: корелација са глаголским видом

За разлику од енглеских стативних глагола који су у прогресивном виду (структура) употребљени само у 3,4% примера из корпуса, око 51% њихових српских преводних еквивалената је запажено у овом виду. У енглеском делу корпусу највећи проценат је забележен међу глаголима положаја, док је у српском делу корпуса тај проценат највећи међу преводним еквивалентима глагола емоције и става (*беснећи*, *волећи*, *тадићи се*, *желећи*, *марићи*, *мучићи*, *надаћи се*, *нервираћи*, *обузимаћи*, *одбијаћи*, *осећаћи*, *очекиваћи*, *илацији се*, *расипуживаћи*, *свиђаћи*, *слућићи*, *смејаћи*, *ишецији*, *уживаћи*, *усуђиваћи*, *хйећи*), а нешто мањи код глагола телесних осећања (*болећи*, *доживљаваћи*, *окајаћи*) и глагола положаја (*висиићи*, *гржати*, *живећи*, *лежати*, *седећи*, *сјајаћи*). Ипак, дистрибуција вредности глаголског вида међу српским еквивалентима прилично је уједначена те можемо закључити да не постоји условљена подударност избора глаголског вида између енглеских стативних глагола и њихових српских парњака.

А. СТАТИВНИ ГЛАГОЛИ	активности	стања	остварења	достигнућа
значења <i>being</i> и <i>having</i>	16	48	9	1
когниција	6	123	7	0
емоција и став	7	74	3	0
перцепција	12	34	16	2
телесна осећања	1	11	0	0
Б. ГЛАГОЛИ ПОЛОЖАЈА	8	18	18	0
укупно (414)	50	308	53	3

Табела 4. Српски преводни еквиваленти енглеских стативних глагола: корелација са типом глаголске ситуације

Ако знамо да од свих типова глаголских ситуација само стања имају обележје [+стативност], закључујемо да су српски преводни еквиваленти већински стативни посматрано кроз све поткатегорије континуума (у 74,4% примера). Процент стативних глагола је најзаступљенији код најбројнијих глагола когниције (*бринути се, веровати, знати, мислити, надавати се, наћађати, ићи/иди се, пребити/постављати, слушати, сматрати, сумњати, чинити се*) те глагола емоције и става (*волећи, љубити се, желети, марићи, морати, љацати се, љолу/резирати, поштовати, осећати се, свиђати се, шребаћи, хитети*). Нешто већу заступљеност динамичних ([-стативност]) српских глагола запажамо у поткатегорији глагола положаја, који иначе представљају прелаз ка динамичним глаголима (*висити, држати се, дизати се, живети, лежати, оситајати, седећи, ситајати*), те код глагола перцепције (*виђати се, ледати, зурити, осматрати, ићи/иди*) и значења *being* и *having* (*лебдећи, крећући, показивати, располатаји, тумачити*). Међутим, из Табеле 4 је јасно да, иако доминантно, обележје стативност не може се схватити као непроменљиво својство приликом превођења на српски језик, као и то да не постоји доминантна особеност неке од поткатегорија енглеског стативног глагола која би наметнула извесни тип глаголске ситуације код његовог српског преводног еквивалента. С обзиром на то да је у питању превод књижевног дела, намеће се утисак да преводилачки избор семантичког еквивалента може довести до промене у типу глаголске ситуације у односу на енглески оригинални стативни глагол.

5. Закључак. Дистинкција динамично – стативно значајно утиче на синтаксичко понашање глагола, те полазећи од основних одлика стативних глагола, а у вези са њиховом корелацијом са глаголским видом, из овог истраживања закључујемо следеће:

- Укупно 96,6% стативних глагола и глагола положаја у корпусу употребљено је у непрогресивном виду (целина) те још једном закључујемо да непроменљива природа стативних глагола суштински није компатибилна са динамичним својствима прогресивног вида.
- Прогресивни вид (структура), присутан у 3,4% примера, заступљен је углавном равномерно у свим поткатегоријама стативних глагола са нешто запаженијим присуством код глагола положаја (који имају и ди-

намичне интерпретације), чиме се потврђује правилан редослед ових глагола у континууму бинарности стативно – динамично, а према критеријуму опадајућег отпора према прогресивном виду.

- Употреба прогресивног вида са стативним глаголима у енглеском језику доводи се у везу са динамичним интерпретацијама, односно са променом типа глаголске ситуације које су у служби изражавања привремености уз додатне синтаксичке околности које имплицирају симултаност са другом радњом (код глагола когниције) или адвербијалне изразе који подразумевају развојне сегменте (код глагола емоција и става). Глаголи перцепције који су компатибилни са прогресивним видом могу изражавати итеративност (тада стативни глаголи постају активности услед утицаја синтаксичких фактора) или претрпети семантичку промену која је присутна искључиво у прогресивном виду. Дакле, мотиви за избор видске форме семантичких поткатегија стативних глагола прилично су уједначени. Ипак, треба нагласити и да није увек случај да стативни глаголи употребљени прогресивно обавезно мењају својство стативности (глаголи телесних осећаја у прогресивном виду и даље су стативни, али са компонентом привремености која није присутна у непрогресивном виду).
- У поређењу са енглеским стативним глаголима, који су у прогресивном виду (структура) употребљени само у 3,4% примера, око 51% српских преводних еквивалената је запажено у овом виду. Уз ограничење које намеће фактор субјективног избора преводиоца (ипак су у питању српски преводни еквиваленти), закључујемо да не постоји подударност избора глаголског вида између енглеских стативних глагола и њихових српских парњака.
- Енглески глаголи су задржали својство стативности у својим преводима на српски језик у 74,4% примера, са равномерном дистрибуцијом у свим поткатегијама континуума. Нешто већу заступљеност динамичних српских глагола запажамо у преводима глагола положаја, који иначе представљају прелаз ка динамичним глаголима. Услед различитих конструкцијских и прагматичких својстава језика циља која утичу на преводилачке изборе (нарочито у књижевним преводима), очекивано је да се обележје стативност не може схватити као непроменљиво и неприкосновено приликом превођења на српски језик, али значајна процентуална присутност овог својства говори у прилог оправданости општелингвистичке теорије о лексичком глаголском виду. Истраживање је показало и да ни у једној поткатегији енглеских стативних глагола не постоји особеност која би наметнула извесни видски избор српског преводног еквивалента.

ИЗВОРИ

- МАКЈУАН, Ijan. *Solar* (prevod Arijana Božović). Beograd: Paideia, 2012.
 McEWAN, Ian. *Solar*. London: Jonathan Cape, 2010.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

СПАСОЈЕВИЋ, Марина. Појмовно-терминолошки апарат при проучавању глаголског вида и сродних појава у србистици у светлу аспектолошких приступа. Предраг Пипер, Владан Јовановић (ур.). *Словенска терминологија данас*. Београд: САНУ, 2017, 229–242.

*

- BINNICK, Robert. *Time and the Verb: A Guide to Tense and Aspect*. New York – Oxford: Oxford University Press, 1991.
- BRINTON, Laurel. Verb Particles in English: Aspect or Aktionsart? *Studia Linguistica* 39 (1985): 157–168.
- BRINTON, Laurel. *The Development of English Aspectual Systems: Aspectualizers and Post-Verbal Particles*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- CAPPELLE, Bert. *Particle Patterns in English. A Comprehensive Coverage*. Katholieke Universiteit Leuven: Faculteit Letteren Departement Linguïstiek, 2005.
- CHIERCHIA, Gennaro. *Dynamics of Meanings*. Chicago: University of Chicago, 1995.
- COMRIE, Bernard. *Aspect: Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976.
- DAHL, Östen. *Tense and Aspect Systems*. Oxford: Basil Blackwell, 1987.
- DOWTY, David. *Word Meaning and Montague Grammar*. Dordrecht: Reidel, 1979.
- GIVÓN, Thomas. *English Grammar: A Function-Based Introduction*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1993.
- GREENBAUM, Sidney, Randolph QUIRK. *A Student's Grammar of the English Language*. London: Pearson English Language Teaching, 1990.
- GRUBOR, Đuro. *Aspektna značenja*. Zagreb: JAZU, 1953.
- HUDDLESTON, Rodney, Geoffrey PULLUM. *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- JOOS, Martin. *The English Verb*. Madison – Milwaukee: The University of Wisconsin Press, 1964.
- LAKOFF, George. Prenominalization, Negation, and the Analysis of Adverbs. Roderick Jacobs, Peter Rosenbaum (eds.). *Readings in English Transformational Grammar*. Blaisdel, 1970, 1945–1965.
- LEECH, Geoffrey. *Meaning and the English Verb*. London: Longman, 1971.
- NOVAKOV, Predrag. *Glagolski vid i tip glagolske situacije u engleskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Futura publikacije, 2005.
- PALMER, Frank Robert. *The English Verb*. London: Longman, 1974.
- QUIRK, Randolph, Sidney GREENBAUM, Geoffrey LEECH, Jan SVARTVIK. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. New York: Longman, 1985.
- RIBANOVIĆ, Midhat. *A Synchronic Study of Verbal Aspect in English and Serbo-Croatian*. Cambridge: Slavica, 1976.
- ROEY, van Jacques. *English Grammar: Advanced Level*. Utrecht: Didier-Hatier, 1982.
- ROSCH, Eleanor. Cognitive Representations of Semantic Categories. *Journal of Experimental Psychology: General* 104 (1975): 192–233.
- ROSCH, Eleanor. Human Categorization. Neil Warren (ed.). *Advances in Crosslinguistic Psychology*. London: Academic Press, 1977, 1–49.
- SMITH, Carlota. A Theory of Aspectual Choice. *Language* 59/3 (1983): 479–499.
- SPASOV, Dimităr. *The Verb in the Structure of English: A Practical Course for Advanced Students*. Sofia: Nauka i Izkustvo, 1972.
- TAYLOR, John. *Cognitive Grammar*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- VENDLER, Zeno. *Linguistics in Philosophy*. Ithaca: Cornell University Press, 1967.

Anica Glodović

STATIVE VERBS AND ASPECT IN ENGLISH WITH REFERENCE TO SERBIAN

S u m m a r y

In this paper we examined the use of verbal stativity feature on the corpus of the contemporary English novel with particular perspective on the relationship between the stativity feature of the verb and its aspectual choice (progressive and non-progressive). Firstly, English stative verb subcategories were analyzed throughout the examples in order to determine their frequency and distinctiveness. Then we studied their compatibility with aspectual forms including selectional restrictions that stativity imposes on verbal aspectual choice. We also tried to establish whether the semantic differences between the subcategories reflect their use in the progressive form therefore providing legitimacy to the patterns of aspectual choice. Contrastive analysis of selected English and Serbian verbal forms was performed in order to establish the *Aktionsart* and aspect of Serbian translation equivalents. Our aim was to determine the prospective semantico-syntactic property of English stative verb subcategories which can contribute to English-Serbian translatology regarding the reflection of the stativity feature of English verbs in Serbian translation equivalents.

Универзитет у Крагујевцу
Природно-математички факултет
Катедра за општеобразовне предмете
Радоја Домановића 12, 34000 Крагујевац, Србија
anica.glodjovic@pmf.kg.ac.rs

(Примљено: 25. марта 2024;
прихваћено: 20. маја 2024)

Марко Гагић
Јелена Бабић

ДЕРИЖА, ДИЈАЛЕКАТ МАРОКА – ПРИКАЗ ФОНЕТСКИХ ОСОБЕНОСТИ

С обзиром на то да је арапски званични језик у 22 земље не изненађује чињеница да су поред књижевног, савременог арапског језика у употреби његове различите варијанте, односно дијалекти. Овај рад је посвећен анализи појединих специфичности мароканског дијалекта, такозване дериже, у компарацији са савременим арапским језиком. Средишњи део рада бави се фонетским одликама мароканске дериже с посебним освртом на опис смањене употребе вокала, као и анализу гласовних вредности фонема које не постоје у савременом арапском језику. Табеларним приказивањем ових карактеристика, кроз примере ексцерпираних из релевантне литературе и на основу емпиријског истраживања једног од аутора, доприноси се стицању целовитије слике о сличностима и разликама савременог арапског језика и дериже.

Кључне речи: арапски језик, марокански дијалекат, дерижа, фонетске одлике, вокали.

Considering the fact that Arabic is the official language in 22 countries, it is not surprising that, in addition to the Modern Standard Arabic (MSA), different dialects are in use. This paper is devoted to the analysis of certain peculiarities of the Moroccan dialect, the so-called Darija, in comparison with the MSA. Darija is a dialect of the Maghreb, the Arab West, which was created (and is still developing) by intertwining MSA with the language of the Berbers, but also with the languages of the colonizers. The central part of the paper deals with the phonetic features of the Moroccan Darija with special reference to the description of the reduced use of vowels, as well as the analysis of the sound values of phonemes that do not exist in the MSA. Tabular presentation of these characteristics, through examples excerpted from the relevant literature and based on the empirical research of one of the authors, contributes to the acquisition of a more comprehensive picture of the similarities and differences of the MSA and Darija.

Key words: Arabic language, Moroccan dialect, Darija, phonetic features, vowels.

1. Увод. Краљевина Мароко је земља која се половином 20. века изборила за независност након ослобођења од колонијалне власти Француске и Шпаније у појединим деловима земље. У географском смислу, Мароко је саставни део арапског Запада, односно Магреба који, поред њега, чине и друге земље северне Африке, Тунис, Алжир и, делимично, Либија. Територија данашњег Марока обухвата области које су кроз векове баштиниле богату историју, на којима су се рађале, развијале и гасиле бројне цивилизације које су на културном и језичком плану оставиле неизбрисиве трагове.

Домицилно становништво Марока чине Бербери, Имазигени (‘слободни људи’), који живе и у Алжиру, Либији и Тунису, а у мањем броју и у Мауританији, Египту и у деловима подсахарске Африке. Контакт арапског са берберским језиком довео је до развоја међусобних утицаја на фонолошком и морфолошком плану, о чему ће касније бити речи. Пре арапских освајања и

ширења ислама у 7. веку, ове територије освајали су и Пуни, Римљани, али и многи други народи и племена. Такође, Мароко је у периоду између 1912. и 1956. године био француски и, у северном делу земље, шпански протекторат и присуство ова два језика, нарочито француског, извршило је снажан утицај на језик којим се у Мароку говори. Хит (HEATH 1997: 205) сматра да, захваљујући оваквом историјском развоју, марокански дијалекат представља скуп различитих дијалеката међу којима постоје бројне сличности али и разлике, нарочито на нивоу лексике и граматике. Према њему, развој дериже пролазио је кроз три етапе. Прва етапа овог развоја представљала је одраз мешања арапског језика са берберским у процесу арабизације становништва ове области (почиње око 700. године). Друга етапа започиње половином 11. века, односно освајањима припадника савеза племена Бену Хилал пореклом са Арабијског полуострва и коначно, а трећа етапа је започела око 1492. године доласком муслимана и Јевреја са територија данашње Шпаније.

Данас, народ Марока доминантно комуницира на мароканском арапском језику, који је шире познат и под именом мароканска дерижа, што је термин који се употребљава и у стручној литератури. Према Доменик Кобе, ово је дијалекат који се развио из говора Казабланке, економске престонице Марока (САУВЕТ 2011: 273). Сматра се да је говор главног града, Рабата, изузетно специфичан и да није тако широко прихваћен иако се свугде разуме. Слична ситуација је и са говором града Феса, интелектуалне престонице, иако је веома цењен међу Мароканцима. Међутим, данас се дијалекти Рабата и Казабланке сматрају једним поддијалектом (ЕННАЛ 2011: 48), што је и закључак овог аутора, уз његов додатак да се специфичност дијалекта углавном спомиње у контексту управо говора Казалбанке, где се може приметити веома интензивна африкација при којој се пловив *ī* неретко умекша до непрепознатљивости, што је посебно упадљиво код говорника мушког пола, претежно млађе генерације.

Дерижа се међу говорницима арапског језика углавном сматра дијалектом који је најудаљенији од стандардног арапског језика и има репутацију да је умногоме неразумљива, па чак и искварена и прљава.¹ Емпиријска истраживања једног од аутора овог рада, током којих је интервјуисано око 300 говорника арапског језика из различитих арапских земаља, показала су да је са Мароканцима веома тешко, а неретко и немогуће разговарати на арапском језику, уколико саговорник не прилагоди свој језик тако да га приближи стандардном језику.² Примера ради, један саговорник из Сирије са-

¹ Овакво виђење говорника дериже би могло да се објасни концептом о којем је писао и Кристал, о *дијалекатском континууму*. „Често се наилази на ‘ланац’ дијалеката широм неке области. У свакој тачки ланца говорници једног дијалекта могу разумети говорнике других дијалеката који живе у суседним областима, али ће се тешко разумети с људима који живе даље дуж ланца, док се с онима који су најудаљенији неће споразумети” (Кристал 1996: 25).

² Савремени арапски језик, односно арапски књижевни језик или савремени стандардни арапски језик је потомак класичног арапског језика и у енглеској литератури се најчешће среће као МСА (MSA – Modern Standard Arabic). Под овим називом се подразумева арапски језик који је „језик писане, формалне и званичне комуникације, језик средстава информисања, науке, информатике и књижевности, незаменљиво средство међуарапског, односно унутарарапског општења, ризница богатог духовног и културног наслеђа арапско-исламске цивилизације

општио је аутору да са својим познаником из Марока разговара на енглеском језику, јер га „ништа не разуме”.³ Истовремено, од Мароканаца су добијана и сведочанства попут „ми разумемо све, али нас не разуме нико”.⁴ Оваква ситуација последица је чињенице да се подручје које покрива савремени Мароко вековима развијало у једном посебном друштвено-политичком контексту, знатно другачијем у односу на остатак арапског света. Најјаснији утицај на мароканско друштво, културу и језик имају култура и језик Имазигена.

Имазигени су кроз своје две моћне династије Алморавида и Алмохада оставили снажан печат на регион и имали су можда и пресудан значај за стварање нарочитог магрепског идентитета на подручју северне Африке. Чињеница да су и Алморавиди и Алмохади пореклом из данашњег Марока, те да у Мароку има највише људи који се изјашњавају као Имазигени и који говоре тим језиком, чини да је у Мароку ова култура најзаступљенија. Друга земља у којој је култура Имазигена присутна у значајнијој форми је Алжир, а резултат тога је, између осталог, и блискост алжирског и мароканског дијалекта арапског језика. Дакле, језик Имазигена, односно берберски, што је термин који се и даље користи у нашој литератури, умногоме је допринео развоју специфичности мароканског дијалекта које га удаљавају од стандардног арапског језика. Утицај берберског постоји на пољу лексике и граматике, али се у великој мери примећује код фонетских специфичности које ће бити приказане у овом раду. Према појединим истраживањима, сматра се да је, с обзиром на то да берберски језик и марокански дијалекат спадају у групу афроазијских језика, дерижа изгубила диференцираност између дугих и кратких вокала захваљујући блиском контакту са берберским, а да је полувокал постављен на место кратких вокала у одређеним склоповима консонаната. И на пољу морфологије је утицај берберског изузетно велики, па је, између осталог, упадљив двоструки афикс, односно постојање префикса *īa* и суфикса *ī* у деминутивима и апстрактним именицама (LANCOURSNI 2018). На дерижу су утицали и шпански и, нарочито, француски језик, претежно на пољу лексике и овај рад се том облашћу неће детаљно бавити.

У складу са горенаведеним, овај рад даје преглед и анализу фонолошких, морфолошких, али и осталих карактеристика варијетета арапског језика који је у употреби у Мароку, односно мароканског дијалекта. Будући да дерижа садржи велики број специфичности, те да о овоме у нашој науци није писано, покривање читавог њиховог спектра излази из оквира овога рада, релативно кратког обима. Циљ рада је да укаже на неке, најупадљивије, пре

и сакросантна језичка компонента ислама као религије, тј. Курана, Речи Алахове” (Танасковић – Митровић 2005: 14). С обзиром на то да се за арапски језик везује диглосија, социолингвистичка ситуација у којој постоје *виџи* (al-fuṣṣa – фусха) и *ниџи* (al-‘āmiya) варијет при чему се под вишим варијететом сматра модерни стандардни језик који није матерњи језик Арапа, матерњи језиком се сматра „тај локални говор, који спонтано науче у породици и непосредном животном окружењу, док књижевним/стандардним арапским језиком у мањој или већој мери пасивно или активно овладају кроз процес шире социјализације, образовања и школовања” (Танасковић – Митровић 2005: 13).

³ Интервју обављен у Обреновцу у јулу 2021. године.

⁴ Интервју обављен у Рабату у августу 2018. године.

свега фонетске карактеристике, полазећи од хипотезе да фонетске специфичности мароканске дериже представљају основу њене посебности, нарочито што се неке од њих директно косе са правилима арапског језика.

У изради рада кориштена је релевантна литература из различитих лингвистичких дисциплина, у највећој мери из фонетике и фонологије, али и из лексикологије, уз ослонац на вишегодишње истраживање овог феномена од стране једног од аутора, током којег је спроведено и неколико теренских испитивања у самом Мароку.

2. АЛФАБЕТ. Изговор и бележење појединих гласова овог дијалекта били су предмет проучавања неколико страних аутора, али у нашој науци није посвећено довољно пажње овој тематској области. Стога, овај рад представља и увид у различите тенденције писања мароканског дијалекта који, након панарапских идеја које су биле распрострањене током 20. века, у последње две деценије пролази кроз период уобличавања и формалног признавања статуса који међу говорницима већ има. Чињеница је да је дерижа матерњи језик око 72% популације Краљевине Мароко и да га, према подацима из 2004. године говори 90% становништва Марока (MILLER 2017:1).

Ниједан дијалекат арапског језика, па ни дерижа, нема кодификовану норму бележења речи и с обзиром на то да она представља варијетет савременог арапског језика, бележи се арапским писмом уз поједине измене које су у складу са другачијом артикулацијом појединих гласова овог дијалекта. Бележење некодификованим системом може да доведе до додатне конфузије. Поједини аутори који пишу на дерижи врло често су недоследни у избору слова које користе за одређене гласове и

„Аутори који пишу текстове на дерижи – било књижевне, новинске или рекламне – користе арапско писмо и сопствена правописна правила, често веома недоследно, па није тешко пронаћи две различите графеме за исту фонему у једној реченици. Као што је приметио Агуаде, њихов начин писања, генерално, варира између две тенденције: или да сачувају што је више могуће ортографију класичног арапског или да је модернизују уводећи нове графеме за фонеме говорног језика” (MICHALSKI 2017: 236, превод Ј.Б.).

2.1. Гласовни систем савременог арапског језика састоји се од 34 фонеме, односно од 28 консонаната и 3 дуга и 3 кратка вокала. У табели која следи представљен је паралелан приказ консонаната у савременом арапском језику и дерижи који говори у прилог чињеници да је њихов број у дерижи већи него у фусхи, али такође и да бележење истих гласова различитим словима може да допринесе додатној конфузији.

Самостално написано слово	Фонетска вредност у савременом арапском језику	Фонетска вредност у мароканском дијалекту
ا	[a:],[æ:],[ɑ:]	[a:],[æ:],[ɑ:]
ب	[b]	[b]
پ	–	[p]
ت	[t]	[t]
ث	[θ]	[t]

ج	[dʒ],[ʒ],[g]	[ʒ], [g]
ح	[h]	[h]
خ	[x]	[x]
د	[d]	[d]
ذ	[ð]	[d]
ر	[r]	[r]
ز	[z]	[z]
س	[s]	[s]
ش	[ʃ]	[ʃ]
ص	[sʰ]	[sʰ]
ض	[dʰ]	[dʰ]
ط	[tʰ]	[tʰ]
ظ	[ðʰ],[zʰ]	[dʰ]
ع	[l]	[l]
غ	[ɣ]	[ɣ]
ف	[f]	⟨f⟩
ڤ	–	[v]
ق	[q]	[q], [g]
ك	[k]	[k]
گ	–	[g]
ڭ	–	[g]
ل	[l]	[l]
م	[m]	[m]
ن	[n]	[n]
ه	[h]	[h]
و	[w],[u:]	[w],[u:]
ي	[j],[i:]	[j],[i:]
ء	[l]	[l]

3. Изговор консонаната. Описаћемо само оне консонанте и вокале који имају неколико варијанти изговора, као и писања, у зависности од утицаја дијалекатских варијетета или страних језика.

3.1. Билабијални пловив *б* (⤵) се најчешће артикулише гласом *б*. Међутим, у употреби је и његов безвучни парњак *̣* који не постоји у савременом арапском језику. Приликом бележења страних речи арапским писмом постоји тенденција да се за овај глас користи слово позајмљено из персијског писма – *б* са три дијакритичке тачке- *پ*. У дерижи постоји глас *̣*, који је ушао у овај дијалекат преко позајмљеница, међутим у пракси не постоји уочена доследност у бележењу овог гласа. Ипак, у највећем броју случајева не користи се слово позајмљено из персијског, већ се бележи арапским *ب*. Интересантно је да код позајмљеница које у оригиналној форми садрже глас *̣* не постоји доследност приликом преузимања речи у дерижи. Тако се некад држава слово *̣*, а код неких речи оно у дерижи, вероватно под утицајем стандардног арапског језика, добија другачију форму и прелази у *б*. Примера ради,

реч *بوطو* ‘улична светиљка, бандера’, долази од француског *poteau*. Ова реч се обично записује са арапским *b*, али се изговара са *ū* – *pofo*. Са друге стране, реч *بوسطة* ‘пошта’, долази од француског *poste*, али се изговара са *b* – *bosta*. Као што показују ови примери, обе речи се записују арапским *b*, али се у једном случају оно чита као *ū*, а у другом као *b*.

Слична ситуација је и код лабиоденталног фрикативног консонанта *ɸ* чији звучни парњак *v* не постоји у арапском језику иако се развила могућност да се приликом бележења страних речи арапским писмом користи позајмљена графема, *ɸ* са 3 дијакритичке тачке – *ف*. У деризи се глас *v* појављује у позајмљеницама и најчешће бележи арапским словом *ɸ*.

3.2. Интердентални фрикативни консонант *θ* у појединим дијалекатским варијантама има тенденцију да се изговара као *ū* или чак као *s* иако изговор овог гласа у савременом арапском језику има вредност сличну енглеском *θ* у речи *thing*. По питању изговора овог гласа у деризи, он је исти као код денталног пловива *ū*, међутим у појединим случајевима долази до његовог умекшавања и приближавања изговора гласу *ç* или чак гласовима сличним умекшаном *ç* или *h* у српском језику, односно турском *ç* [tʃ] или румунском *ț*. Овакав начин умекшавања гласова типичан је за деризу и један је од најјаснијих знакова препознавања мароканског дијалекта. Треба рећи да је умекшавање гласа *ū* у деризи присутно вероватно свугде у одређеном нивоу, међутим у неким регионима Марока је оно мање приметно, док је у другим регионима врло изражено за шта је најбољи пример говор становника највећег града Марока, Казабланке. Када је у питању умекшавање ових гласова, индикативно је да се код позајмљеница које садрже глас *ū* он најчешће бележи арапским емфатичним *ū* (ط), а не обичним *ū* (ت) које је у стандарном арапском логичнији избор. Примери за то су бројни и може се уочити већ у горенаведеним речима *poto* и *bosta* где је у оба случаја *ū* из француске речи транскрибовано као емфатично *ū*. Као друге примере можемо навести речи *بارطة* (*bartma* ‘стан’, од француског *apartment*), *بوطة* (*boṭa* ‘плинска боца’, од француског *bouteille*), *طوموبيل* (*tomobil* ‘аутомобил’ од француског *automobile*), *فرشيطة* (*forchiṭa* ‘виљушка’, од француског *fourchette*) итд. Ово није апсолутно правило, па тако постоје и речи које су транскрибоване обичним *ū*, али свакако да честа појава транскрибовања слова *ū* графемом која представља емфатик уместо обичним *ū* говори у прилог томе да се обично арапско слово *ū* у деризи умекшава.

Такође, интердентални фрикатив, *ð*, поред уобичајеног изговора сличног енглеском *ð* у речи *this* има и могућу фонетску вредност алвеоралног фрикатива *z* који постоји у арапском језику и има своју, посебну, графију – *ذ*, с тим што се у мароканском дијалекту, код изговора овог гласа, примењује и трећи начин, као код денталног пловива *g*. У деризи и фрикатив *ð* и пловив *z* имају исту вредност и изговарају се као *g*. У неким случајевима и овде може доћи до умекшавања гласа, али емпиријска истраживања упућују на то да ипак не постоји правилност у томе, као што је случај са консонантима *ت* и *ث* који се врло доследно умекшавају.

3.3. Један од гласова који има веома широк спектар алофона је глас *ç*. Овај палато-алвеорални африкат се према савременом арапском језику артику-

лише углавом као *и* (приликом чијег изговора долази до повијања врха језика уназад, до кога не долази у арапском језику). Међутим, у варијантама колоквијаног говора, уочене су и ове могуће артикулације: као веларни пловив *ī* („У Египту овај изговор у књижевном језику данас има статус неписане нормe и спада у феномене стандарднојезичке варијантности, тј. он је специфично обиљежје египатске стандарднојезичке варијанте арапског књижевног језика” (Јанковић 1987: 85)). Каткад се и у дерижи јавља изговор истоветан ономе који постоји Египту, али је ово више на нивоу изузетка него правила (*glis* ‘седи’, *gzzār* ‘месар’). У земљама арапског Магреба, нарочито у Мароку, али и у урбаним срединама Сирије и Либана његова фонетска вредност је *жс*, а у облику *ġ* се користи у Ираку и у руралним областима Сирије, Јордана и појединих других земаља. „Већ су стари арапски филолози указивали на одступања и некоректности у изговору овог консонанта, који су иначе идентификовали као палатални дорсални пловив, што је била последица еволуирања у његовом изговору током историјског развитка” (Јанковић 1987: 85). Дерижа, дакле, по правилу ово слово изговара као *жс*, али су присутна одступања где се оно изговара као *ī*.

3.4. У арапском језику, односно у његовом гласовном систему, истичу се четири емфатична консонанта који, као заједничку особину, имају фарингализацију. Ови консонанти такође, у великој мери утичу и на веларизацију изговора вокала који следи иза њих. Поред стандардних емфатичних консонаната који се у дерижи изговарају на истоветан начин као у стандардном језику, осим у случају емфатичног *з*, које се најчешће изговара као емфатично *g*, долази и до емфатизације појединих других консонаната, и то *р*, *б*, *м*, *з* и *л*. Емфатично *р* може се појавити и у речима које не садрже друге емфатичне консонанте, док се *б*, *м*, *з* и *л* углавном појављују у речима у којима има других емфатика (ENNAJ et al. 2004: 3).

Овај процес емфатизације се јавља и код неких гласова у гласовном систему књижевног арапског језика, а нарочито је упечатљив пример изговор речи *Allāh* у којем се, према појединим ауторима јавља фарингализовани глас *л* [l̤], за разлику од денталног латералног гласа *л* [l:]. Други аутори, пак, сматрају да се ипак ради само о алофону ове фонеме (Јанковић 1987: 101). У дерижи, као и у фусхи, постоји емфатичан глас *з* (иако се он изговара као *d*), међутим, уочен је и процес емфатизације денто-алвеоларног гласа *з*. Ова емфатична фонолошка интерпретација гласова је појава која се веома често јавља уколико се у речи, односно испред или иза поменутих консонаната налази емфатични консонант.

3.5. Консонант *q* се сматра увуло-веларним пловивом и поред овог, у савременом арапском језику прихваћеног изговора, у дијалектима долази до његовог одступања од изговора у стандардном језику и приближавања гласу *ī* или чак хамзи, глоталном пловиву. У дерижи се консонант *q* најчешће изговара на идентичан начин као у стандардном језику, осим у појединим случајевима када се он изговара као *ī* (قال *gāl* ‘рећи’).

По питању правилности писања и изговора хамзе спроведено је неколико емпиријских истраживања, међутим, у овом истраживању дошли смо до

закључка да се она у изговору у дерижи најчешће изоставља, али да постоје и случајеви где се она изговара и бележи. Код елатива мушког рода и облика за боје, такође мушког рода, хамза је непостојана, као што је представљено у табели која следи, али се у суперлативу појављује. Такође, уочено је њено одсуство у перфекатској конјугацији глагола који на месту првог коренског консонанта имају хамзу, при чему се овакви глаголи понашају као крњи. Примера ради, прво лице једнине оваквог глагола у стандардном језику гласило би *akaltu* ‘јео сам’, док би у дерижи оно гласило *klit*. Хамза је, дакле, уклоњена, а као трећи коренски консонант појављује се у (ипсилон – ознака за *ya'*). Међутим, у имперфекатској конјугацији бележи се алиф, који би, номинално, требало да представља носиоца хамзе, али се сама хамза у изговору не чује, на пример *ka-nākul* كناكل ‘једем’. Оваких глагола нема много. Други фреквентан глагол идентичне структуре био би глагол *ahada* ‘узети’, који би у дерижи, у другом лицу једнине, у перфекту, гласио *khdti*.

4. ВОКАЛИ И ИЗГОВОР ВОКАЛА. Једна од најупечатљивијих карактеристика дериже која је диференцира у односу на стандардни арапски језик јесте знатно мањи број вокала, што се сматра последицом утицаја берберског језика. У том контексту, појава у мароканском дијалекту којој није било посвећено много пажње је употреба сукуна, односно непостојање вокала на консонанту која одступа од правилности које постоје у фусхи. Када се говори о утицају берберског језика на дерижу, у великој мери уочљив је управо у овом гласу, полувокалу (ə). Када је у питању дерижа, генерално не постоји консензус око броја вокала, као ни око тога да ли уопште треба препознавати разлику између дугих и кратких вокала (ENNAL et al. 2004: 4). Хит такође помиње да су, у поређењу са распоредом кратких вокала у стандардном арапском језику, у мароканском дијалекту поједини вокали једноставно нестали (HEATH 1997: 209).

Сматрамо да је у употреби пет вокала који постоје и у српском језику, поред већ поменутог полувокала (ə). Према Хиту полувокал (ə) се у мароканском дијалекту користи као замена за стандардно арапски вокал *u*, који би могао у транскрипцији да се бележи знаком *ū* док су се кратки вокали *u* и *a* у појединим случајевима заменили знаком *a* (HEATH 1997: 209). У Енциклопедији арапског језика и лингвистике се наводи пет вокала и то: „три дуга или средња вокала: /ā /, /ī /, /ū /, и два кратка, односно ултра кратка: /a /, /i /”. Људи који живе у Маракешу и на југу земље имају само /a/, односно четири фонеме за вокале” (САУВЕТ 2011: 275, превод Ј. Б.).⁵

Дакле, полувокал (ə) није универзално прихваћен у дерижи, већ се неретко третира као сукун, али смо га укључили у разматрање јер олакшава схватање промена које се дешавају унутар речи.

⁵ Интересантно је да Енциклопедија не спомиње вокал *o*, а који је несумњиво присутан у дерижи. Неки од примера су речи *fabor* ‘бесплатно’ или *jobba* ‘пацов’, а јавља се чак и код речи које имају јасно арапско порекло попут речи *kora* ‘лопта, фудбал’ или *homa* ‘крај, квартал’.

Транскрипција према САЈ-у ⁶	Реч у САЈ-у	Транскрипција према деризи	Реч у деризи	Значење
ИМЕНИЦЕ				
baḥr	بَحْر	bəḥar	بُحْر	‘море’
laḥm	لَحْم	ləḥam	لُحْم	‘месо’
tamr	تَمْر	təmar	تُمْر	‘урма’
baṣal	بَصَل	bəṣal	بُصَل	‘црни лук’
ṣ/sadr	صَدْر	ṣədar	صُدْر	‘груди’
fahīd	فَحْد	fəḥaḥd/d	فُحْض	‘бутина’
katf	كَتْف	kətaf	كُتْف	‘раме’
ḡubn	جُبْن	jbən	جُبْن	‘сир’
ḡabal	جَبَل	jbəl	جُبَل	‘планина’
kalb	كَلْب	kəlb	كُلب	‘пас’
qalb	قَلْب	qəlb	قُلب	‘срце’
darb	دَرْب	dərb	دُرْب	‘пут, прилаз’
samn	سَمْن	smən	سُمْن	‘путер, масноћа’
fuḡl	فُجَل	fjəl	فُجَل	‘ротквица’
kariš	كَرْش	kərsh	كُرْش	‘стомак’
bard	بَرْد	bərd	بُرْد	‘хладноћа’
ГЛАГОЛИ (перфекат и имперфекат I. глаголске врсте)				
kataba	كَتَبَ	ktəb	كُتِبَ	‘написао је’
yaktubu	يَكْتُبُ	ka/ta -yəktəb	يُكْتَبُ	‘пише’
šariba	شَرِبَ	shrəb	شُرِبَ	‘пио је / попио је’
yašrabu	يَشْرَبُ	ka/ta -yəšrəb	يُشْرَبُ	‘пије’
daḥala	دَخَلَ	dkhəl	دُخِلَ	‘ушао је’
yadhulu	يَدْخُلُ	ka/ta -yədkhul	يُدْخَلُ	‘улази’
ḥaraḡa	خَرَجَ	khrəj	خُرِجَ	‘изашао је’
yahrūḡu	يَخْرُجُ	ka/ta -yəkhruj	يُخْرَجُ	‘излази’
ПРИДЕВИ (позитив)				
ḡaliḡ	غَلِيظٌ	ghlīḡ	غُلِيضٌ	‘дебео’
kbīr	كَبِيرٌ	kbīr	كُبَيْرٌ	‘велик’
qadīm	قَدِيمٌ	qdīm	قُدِيمٌ	‘стар’
ṣaḡīr	صَغِيرٌ	ṣghīr	صُغَيْرٌ	‘мали’
marīḡ	مَرِيضٌ	mḡīḡ	مُرِيضٌ	‘болестан’
ПРИДЕВИ (елатив и боје)				
ʾakbar	أَكْبَرٌ	kbər	كُبْرٌ	‘већи’
ʾaṣḡar	أَصْغَرٌ	ṣghər	صُغْرٌ	‘мањи’

⁶ У раду су примењена два начина транскрипције: за транскрипцију речи из савременог арапског језика користила се ЗДМГ, односно ДМГ транскрипција која је латинична, широко прихваћена, научна фонолошка транскрипција на коју се ослања и Правопис српског језика (2010: 197), а име је добила по часопису који је објављивало Немачко оријенталистичко друштво (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft), док се за транскрибовање речи из дерижe користио систем симбола које прописује Амерички одбор за географска имена (BGN – United States Board on Geographic Names).

'aqdam	أقدم	qdəm	قدم	'старији'
'arhaş	أرخص	rkhəş	رخص	'јефтинији'
'aşfar	أصفر	şfər	صفر	'жут'
'ahdar	أخضر	khɖər	خضر	'зелен'
'akhal	أخيل	kħəl	كحل	'црн'
'ahmar	أحمر	ħmər	حمر	'црвен'
'azraq	أزرق	zrəq	زرق	'плав'
'abyad	أبيض	byəd	بيض	'бео'

4.1. Приложена табела садржи само неке од низа специфичности по којима се мароканска дерижа разликује од стандардног арапског језика. Свеобухватно бављење фонетским специфичностима овог дијалекта свакако би могла бити тема неког будућег истраживања. Овим избором желимо да дамо назнаку о природи фонетских разлика у односу на стандардни језик, због којих се дерижа сматра од њега најудаљенијим, те и просечном говорнику арапског најмање разумљивим дијалектом. Често овакве квалификације почивају и на чињеници да је у дерижи присутан велики број француских, берберских и шпанских речи. Иако је велика већина речи у дерижи арапског порекла, многе од њих се веома ретко, или уопште више не користе у арапском, а постоји и изванредан број речи које су у употреби и у арапском и у дерижи, с тим што у дерижи имају другачије значење, при чему су некад претрпеле и фонетске промене. Примера ради, веома фреквентни глагол **هضر** 'говорити' арапског је порекла. Међутим, на арапском овај глагол гласи **هذر** и не значи 'говорити', већ 'блебетати, причати бесмислице' и сл. Реч **بيت** (у мароканском изговору *bit*, док је у савременом арапском *bayt*) у широкој је употреби и у Мароку и у остатку арапског света, међутим та реч на арапском значи 'кућа', док на дерижи значи 'соба', а за *кућу* се користи искључиво друга арапска реч – **دار** (*dār*). Осим тога, постоје разлике и у синтакси, конјугацији глагола итд. Дакле, фонетске разлике су само један у низу елемената по којима се дерижа разликује од стандардног језика али њихова улога је веома битна, што, делом, илуструје и приложена табела.

Оно што је већ на први поглед уочљиво јесте смањено присуство вокала, које често резултира тиме да речи почињу двама консонантима. Ова појава је једна од основних карактеристика дериже, док у арапском језику реч не може почети на такав начин, већ прва два гласа морају бити комбинација вокала и консонанта. Исход оваквог различитог изговора је „сламање” слога, промена интонације и акцента.

4.2. Код прве групе именица у табели број вокала у речи је исти као у стандардном језику, а промена до које долази је померање вокала са позиције између првог и другог консонанта на позицију између другог и трећег консонанта, тако да речи почињу двама консонантима и имају форму ККВК (консонант консонант вокал консонант) – *bəħar*, *ləħam*, *təmar* итд., при чему се мења и акценат.

У другој групи именица вокали су се у потпуности изгубили. Чешће су у питању речи које иначе имају само један вокал, који је у дерижи уклоњен и реч остаје сачињена само од три консонанта чији акценат одређује

полувокал *ə*, који се налази или између другог и трећег консонанта – *jbən*, *stən*, или између првог и другог консонанта – *kəlb*, *bərd*. Све ове речи на стандарном арапском имају форму КВКК, док у дерижи полувокал долази или на место вокала у арапском или „склизне” између другог и трећег консонанта, чиме се мења и акценат речи. Постоје и речи попут *jbəl* која у оригиналној форми на стандардном језику има два вокала (*jabal*), док се у дерижи оба вокала губе и остаје само *ə* иза другог консонанта.

4.3. Када су у питању глаголи, ситуација с вокалима је слична. У имперфекту се јасно види правилност: глагол у трећем лицу једине мушког рода губи све вокале, а акценат се пребацује између другог и трећег коренског консонанта. Наравно, овде су, у циљу илустрације, наведена само трећа лица једине мушког рода потпуно правилних глагола из прве врсте. Код осталих лица, па затим код полуправилних, неправилних и глагола из проширених глаголских врста долази до низа других промена које могу бити тема засебне студије. Имперфекат има друге специфичности, али је константа појава префикса *ka-*, односно *īša-*. Обе варијанте су у употреби, а честа појава је и да исти говорник некад користи један, а некад други префикс (HOOGLAND 2018: 187), без неке нарочите правилности. И овде је евидентно уклањање вокала и појава полувокала, с тим да има одступања која се, рецимо, могу уочити код два фреквентна глагола *dkhəl* и *khraj*, који у трећем лицу једине мушког рода задржавају свој имперфекатски вокал *u*.

4.4. Уобичајена структура придева у дерижи је адаптирана само уклањањем првог вокала, док вокал између другог и трећег коренског консонанта остаје. Дакле, не догађају се велике промене у структури, изговор остаје сличан изговору у стандардном језику, уз задржану константу мањег броја вокала и уочљиво започињање речи двама консонантима. Осим тога, може се приметити и ситуација у којој се арапско емфатично *z* у дерижи мења емфатичним *g* као код придева *ghlid*.

И коначно, табела приказује стандардне облике за елатив мушког рода придева, као и називе мушког рода за боје, који у арапском језику имају исту форму као и елатив. Евидентна је доследност у елиминацији хамзе са почетка, док уместо другог вокала иде полувокал *ə*, иако је утисак из емпиријских истраживања да други вокал у целини остаје исти као у стандардном арапском. Оно што у сваком случају треба истаћи, јесте да се код свих ових речи мења акценат и наглашен је вокал, односно полувокал, који стоји између другог и трећег коренског консонанта, док је у стандардном арапском наглашен први вокал, који је у дерижи уклоњен. Дерижа је по овом питању врло доследна и једино одступање може се приметити код формирања суперлатива где се у појединим случајевима у потпуности задржао облик из стандардног арапског језика, акценатован на уобичајен начин.

4.5. У целини, табела јасно показује постојање мањег броја вокала него у стандардном језику, без обзира на врсту речи. Оно што је такође приметно јесте доследно започињање речи двама консонантима. У дерижи свакако постоје речи које не почињу на тај начин, али је, укупно узевши, тај, арапском језику несвојствен феномен, у мароканском арапском доминантан и изузетно

упадљив. Ова појава неретко узрокује промену акцента, што у збиру резултира другачијом мелодијом и интонацијом у односу на стандардни језик. Чињеница да је мелодија дијалекта другачија у односу на стандардни језик сама по себи није нарочито интересантна, будући да је то присутно и код других дијалеката. Међутим, оно што дерижу издваја јесте чињеница да је другачији акценат последица својеврсне норме која у стандардном арапском језику не постоји.

У поређењу са одступањима која се тичу консонаната, делимично одсуство вокала, када су у питању фонетске специфичности дериже, јасније одваја дерижу од стандардног језика, посебно из разлога што нешто што је у савременом арапском језику немогуће, поставља као стандард. Специфичности дериже које се тичу консонанта углавном су мање упадљиве, јер је то појава која се у одређеној мери одвија и у другим дијалектима. Посебну пажњу једино привлачи умекшавање гласа *ий*, које такође игра значајну улогу у формирању карактеристичног звука дериже. Свеукупно, фонетске специфичности дериже нису једини фактор због којег се она често сматра дијалектом који је највише удаљен од стандардног језика, али представљају неку врсту основе која даје мароканском дијалекту препознатљив акценат и интонацију.

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА. Мароко је у културолошком смислу веома интересантна и разноврсна средина, у којој су формирани карактеристични марокански идентитет и култура. Мароканци су веома поносни на арапски аспект свог идентитета и своју везу са богатим арапско-исламским наслеђем. Још од краја 8. века, доласком Алијевог праунака Идриса, који у том периоду оснива династију Идрисида, поставља се нека врста основе власти у којој владарево порекло сеже до пророка Мухамеда, што му даје нарочит легитимитет. Ово није био случај током целе исламске историје Марока, али јесте честа појава, која је присутна и данас и оличена је у владавини Мухамеда VI из династије Алавита. Из тог разлога, веза Марока са исламом и арапским језиком је нарочито чврста и на њој се у Мароку веома инсистира, што је тренд који ће вероватно бити настављен и у будућности.

Међутим, Мароканци су врло свесни и берберског аспекта свог идентитета. Већина Мароканаца себе сматра Арапима, али свест о берберском пореклу код њих постоји, а значајан је и број оних који се изјашњавају као Имазигени и говоре берберским језиком. Берберски језик је још увек далеко од статуса који ужива арапски, али је на том пољу постигнут напредак оличен у чињеници да је од 2012. године берберски постао други службени језик у Мароку. Берберска култура дубоко је укорењена у мароканском друштву, а славни дани династија Алморавида и Алмохада уписани су крупним словима у странице историје Марока.

Из приложеног се може закључити да у Мароку постоји комбинација арапског и берберског идентитета што се одражава и на језик који се тамо вековима развијао и који се данас говори у овој, најзападнијој земљи арапског света. У том смислу, полазећи од чињенице да је дерижа веома тешко разумљива, или у потпуности неразумљива, значајном броју говорника арапског, овај рад дао је преглед и анализу појединих њених фонетских специфичности. Анализа је показала да код изговора консонаната код дериже

постоје одступања слична онима која постоје и у другим арапским дијалектима, где се једино, мање или више, умекшано изговарање гласа *īī* може сматрати особином која је карактеристична само за дерижу. Међутим, код изговора вокала постоје озбиљнија одступања, која дерижи заправо доносе ту *неарайску* дозу карактера. Драстично мањи број вокала, крунисан избацивањем првог вокала у речи, у потпуности слама и деформише традиционални арапски изговор и чини да дерижа, једноставно речено, звучи другачије. Ове промене дошле су као последица утицаја берберског језика и носилац су неарапског елемента мароканске дериже. Овоме се придружују и друге промене, у синтакси, лексички и сл., а крајњи резултат је језик који је тешко разумети. Утицај француског, берберског и шпанског на лексику дериже често је у првом плану, што је и природно, јер је лако уочљив, и заслужено носи свој део одговорности за репутацију дериже, али није конзистентан и зависи од говорника. Са друге стране, фонетске карактеристике које се тичу вокала су стабилне и дерижа задржава тај карактеристични сломљени слог и мелодију, што потврђује хипотезу постављену у уводу.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- CAUBET, Dominique. Moroccan Arabic. Versteegh Kees (gen. ed.). *Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics*. Volume III (Lat-Pu). Leiden: Brill, 2011, 273–287.
- ENNAJI, Moha, Ahmed MAKHOUKH, Hassan ES-SAIYDY, Mohamed MOUBTASSIME, Souad SLAOUL. *A Grammar of Moroccan Arabic*. Fes: Faculté des Lettres et des Sciences Humaines Dhar El Mehraz, 2004.
- ENNAJI, Moha. The Promotion of Moroccan Arabic: Successes and Failures. Joshua A. Fishman, Ofelia Garcia (eds.). *Handbook of Language and Ethnic Identity. Vol 2. The Success-Failure Continuum in Language and Ethnic Identity Efforts*. New York: Oxford University press, 2011, 45–53.
- HEATH, Jeffrey. Moroccan Arabic Phonology. Alan S. Kaye, Peter T. Daniels (eds.). *Phonologies of Asia and Africa: (including Caucasus)*. University Park: Eisenbrauns, 1997, 205–217.
- HOOGLAND, Jan. *The Routledge Introductory Course in Moroccan Arabic*. London – New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2018.
- JANKOVIĆ, Srđan. *Arapski izgovor sa osnovama arapskog pisma*. Sarajevo: Svjetlost, 1987.
- KRISTAL, Dejid. *Kembrička enciklopedija jezika*. Beograd: Nolit, 1996.
- LAHROUCHI, Mohamed. The Amazigh Influence on Moroccan Arabic: Phonological and Morphological Borrowing. *The International Journal of Arabic Linguistics* 4/1 (2018): 39–58.
- MICHALSKI, Marcin. Describing Written Moroccan Arabic: Some Methodological Issues. *Rocznik Orientalistyczny* LXX/2 (2017): 232–244.
- MILLER, Catherine. Contemporary dārija Writings in Morocco: Ideology and Practices. Jacob Høigilt, Gunvor Mejdell (eds.). *The Politics of Written Languages in the Arab World, Written Changes*. Leiden: Brill, 2017, 90–115.
- TANASKOVIĆ, Darko, Anđelka MITROVIĆ. *Gramatika arapskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2005.

Marko Gagić
Jelena Babić

DARIJA, MOROCCAN ARABIC
– A DESCRIPTION OF PHONETIC PECULIARITIES

S u m m a r y

Before the arrival of the Arabs and the spread of Islam in the 7th century AD, North-West Africa was conquered by Carthaginians, Romans, Christians and other peoples and tribes. During the first half of the 20th century, most of the territory of Morocco was a French colony, while the northern regions were under the Spanish protectorate. Therefore, Darija represents a dialect that is created by the interweaving of Literary Arabic with the languages of Berbers, Spaniards and French. Many Arabic speakers, especially those from the Arab east or Mashriq, find Darija unintelligible and consider it a dialect far removed from MSA. This reputation of the Moroccan dialect can be explained and understood by comparing it with MSA at the level of phonetics, which is what this paper is dedicated to. The phonetic system of MSA consists of 28 consonants and 3 long and 3 short vowels. The tables in the paper show the use of consonants and vowels in the MSA by analysing selected nouns and verbs and indicate the presence of a large number of consonants and the simultaneous absence of vowels that are in use in the MSA. In addition, the absence of distinction between long and short vowels and the use of the semi-vowel schwa, which is considered to be an influence of the Berber language, is dominant in Darija. The peculiarity of the Moroccan dialect is also observed in the change of accent, i.e. the appearance of accentuation of the semi-vowel between the second and third root consonant when eliminating the initial hamza. The softening of the sound 't' additionally contributes to the development of the phonetic peculiarity of Darija.

Although none of the Arabic dialects, not even Darija, have a codified writing system, all words in this paper from Moroccan dialect are written in the Arabic alphabet with some modifications that are in use to indicate a different articulation of certain sounds.

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за оријенталистику
Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија
markogagic.bg@gmail.com
jelenababic@fil.bg.ac.rs

(Примљено: 29. септембра 2023;
прихваћено: 20. маја 2024)

IN MEMORIAM

ПРОФ. ДР ВЕРА ВАСИЋ
(1948 – 2023)

Иако се увелико знало да јој је здравље било озбиљно нарушено, тог 3. априла 2023. године ипак нас је неспремне затекла тужна вест о одласку др Вере Васић, редовног професора Филозофског факултета у Новом Саду у пензији. Овај текст, који садржи најважније податке из њене радне биографије и осврт на кључне моменте у њеном научном раду, посвећујем успомени на професорку Веру, мога ментора и учитеља.

I

Вера Васић је рођена 13. 7. 1948. године у Београду. Основну и средњу школу је завршила у Новом Саду, где је на Филозофском факултету похађала студије (1967–1974) и дипломирала на Групи за јужнословенске језике – са просечном оценом 9,42 – одбравивши дипломски рад под насловом „Употреба глагола у роману *Херој на мајарцу* М. Булатовића”. Постдипломске студије пратила је и окончала на Филолошком факултету у Београду (1974–1977), на смеру Наука о језику, на теми магистарског рада „Развој глаголских форми у првој фази усвајања српскохрватског језика”. Докторску дисертацију под називом „Дискурс новинских рекламних огласа” одбранила је 1993. године на Филозофском факултету у Новом Саду.

Своју академску каријеру је започела 1975. године на Институту за лингвистику у Новом Саду, и то у звању асистента-приправника. Осим што је већ била уписана на постдипломске студије на Филолошком факултету у Београду, тада су јој основни радни задаци на Институту били упознавање са методологијом научног рада, као и са научном и стручном литературом из опште лингвистике и савременог српскохрватског језика, с посебним акцентом на истраживања у области усвајања говора код деце – особито синтаксичких структура. Како је 1976. Институт припојен Катедри за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, 1977. године стекла је звање асистента (са последњим реизбором 1993) и била распоређена на научни пројекат Психолингвистика и усвајање српскохрватског језика. Од те године изводи вежбе на предмету Савремени српскохрватски језик. У звање асистента у научном раду за област Савремени српскохрватски језик изабрана је 1982. Потом, у звање асистента за предмет Савремени српскохрватски језик изабрана је 1986, а 1990. у истом звању за предмет Стандардни српско-

хрватски језик. Од 1991. године држи вежбе на предмету Стандардни српскохрватски језик (синтакса) за студенте треће године енглеског, француског и немачког језика. Између 1990. и 1993. била је ангажована на испитивању функционалностилских карактеристика стандардног српскохрватског језика, у оквиру пројекта Стандардни српскохрватски језик. У звање доцента за предмет Стандардни српски језик изабрана је 1994, док је 1996. изабрана у звање ванредног професора за предмет Савремени стандардни српски језик (научна област Синтакса савременог српског језика). Коначно, звање редовног професора за предмет Савремени стандардни српски језик на Филозофском факултету у Новом Саду стекла је 2001. године.

Када је реч о раду ван матичне установе, треба истаћи да је школске 1997/98. и 1998/99. била ангажована на Филозофском факултету у Приштини, где је изводила наставу из предмета Синтакса српског језика и Увод у лингвистику. На Учитељском факултету у Суботици наставу из предмета Српски језик одржала је школске 2000/01. године.

Драгоцено искуство јој је представљао и боравак у Лондону, од 1989. до 1991. године, где је била лектор за српскохрватски језик у центру School of Slavonic and East European Studies, University of London. Не треба заборавити ни да је пре тога као гост-предавач одржала више курсева у школској 1980/81. години на Високој учитељској школи у Гетеборгу и Малмеу.

Захваљујући својој стручној и научној оријентацији, била је члан Друштва за примењену лингвистику, те International Society of Applied Psycholinguistics и International Society of Child Language.

У својој матичној установи је од 2004. до 2008. године обављала функцију координаторке Колегијума за медијске студије, на чијем је покретању интензивно радила.

Говорила је енглески, немачки и руски језик.

Пензионисана је 2012. године на лични захтев.

II

Научна интересовања проф. В. Васић ишла су у неколико праваца. Области њеног научног рада претежно су биле анализа дискурса, лексикологија и лексикографија те синтакса савременог српског језика, на основу којих се могу угрубо одредити главни периоди у њеном научном и стручном развоју.

У почетној фази бавила се темама из области развоја говора на дечјем узрасту, посебно усвајањем граматичких структура, и то у оквиру комуникацијског и ситуационог контекста. Тако у студији *Говор са сесџром и брајлом* (1983) посматра и проучава спонтане вербалне интеракције старије и млађе деце у породици, што доводи у везу са психолингвистичким, социолингвистичким и лингвистичким параметрима. Сагледавањем говорних стратегија – као што су понављање, исправљање, објашњавање, затим кроз форме питања, синтаксичку организацију и лексички састав исказа, кроз ословљавање и самоословљавање итд. – проф. Васић закључује да је у говору деце доминантна стратегија прилагођавање, као и узимање у обзир узраста саговорника, његове комуникативне и говорне развијености, положај у породици, али и статус у току вербалне интеракције.

Њена каснија интересовања усмерила су је ка анализи језика уџбеника, анализи дискурса и лексиколошким проблемима, те ка синтаксичкој проблематици.

Када је реч о дискурсним истраживањима, свакако је незаобилазна монографија, настала на бази докторске дисертације, под насловом *Новински рекламни ојлас: студија из контекстуалне лингвистике* (1995). Иако је у фокусу пажње студије оглас, његова типологија и класификација, историјат те дискурсна обележја, која заузимају знатан део књиге, В. Васић се у једној опширнијој целини бави семантичком и синтаксичком организацијом огласа, с посебним освртом на проблем синтаксичке координације и субординације, затим кондензације, реда речи, фокализације те лексичких обележја огласа. Након темељне анализе емпиријског материјала, В. Васић закључује да је прагматичка функција огласа константна, док је текст као површинска реализација одређеног дискурсног типа варијабилан, што се може довести у везу са односом између културне функције и преноса целовитог значења неког језичког израза. На овом месту треба додати да посебан печат њеном научном раду даје истанчан осећај за социолингвистичке теме, које, између осталог, обрађују питања језичке политике и функционалних стилова стандардног језика. У том светлу и у њеној докторској дисертацији посебну пажњу привлачи истрајно настојање да се грађа сагледа у контексту лингвистичке и нелингвистичке мотивисаности и устројства.

Значајан допринос даљој афирмацији у научној заједници, на домаћем и међународном плану, дао је лексиколошки и лексикографски рад проф. Васић. Тако је *Школски речник стандардној српскохрватској/хрватској српској језика 1 и 2* (1988, 1989), на којем је радила заједно са мр Мирјаном Јоцић, оцењен као јединствено дело у нашој култури, оригинално и корисно, тачније као неизоставан приручник у неговању српског као матерњег језика и културе изражавања уопште. Са око 25000 речи (10000 одредница и око 15000 пододредница) он превазилази обим школског те представља и неку врсту основног речника стандардног српског језика.

На добар пријем, не само стручне и научне јавности, наишао је и *Речник новијих англицизама: do you speak anglosrpski?* (2001; 2011), чији су редактори В. Васић, Т. Прћић и Г. Нејгебауер, који својим наднасловом на изванредан начин пародира са нашом језичком стварношћу, коју одликује насумична и произвољна употреба и мешање енглеских и српских језичких елемената. Општа оцена овога речника јесте да је у питању модерно лексикографско дело, настало на најновијим достигнућима лексикографске науке, које својим прецизним и доследним описом омогућује ваљану употребу англицизама у свакодневној језичкој пракси.

Наша лингвистичка наука је обогаћена и изласком *Семантичко-деривационој речника 1 и 2* (2003; 2006), на којем је била једна од редакторки, не само зато што је заснован на шестотомном *Речнику српскохрватској књижевној језика* Матице српске, него и зато што га одликује предметна аутономност – обрађују се именице којима се обележава човек у најширем смислу, тј. делови људског тела, унутрашњи органи, различита стања итд. Ова концепција је омогућила да се добије потпун попис афиксалних морфема, а начин обраде даје могућност да се изведу закључци о комбинабилности

датих афикса са одговарајућим мотивним основама. У Речнику се види истрајавање на примени једног принципа – везе или односа – у праћењу деривационих смерова речи, што је нарочито важно у погледу идентификације семантичко-стилских померања у творбеним процесима, у контексту улоге метафоре, метонимије и синегдохе. Међу важне закључке спада то да је утврђено да постоје четири основна начина настајања деривата, потом да основне лексеме у номинационим значењима немају синонине, као што их немају ни првостепени деривати настали платисемијом итд. Овај речник пружа увид у то које је место именица у систему врста речи у погледу семантичког и творбеног варирања. Међутим, не мање важна од научног доприноса Речника јесте и чињеница да је рад на овом пројекту изнедрио врсне и данас већ афирмисане новосадске лексикологе и дериватологе, што уз неспорно место овог речника у српској лексикографији посебно истиче професионалну и уопште животну оријентацију професорке Васић, а то је рад са младима, њихово образовање и укључивање у науку и наставу.

Начин на који је проф. Васић доживљавала своју улогу као покретача и организатора рада на неком истраживању види се и на примеру пројекта *Говор Нової Сага*, чији су резултати, на више од 1000 страница, сабрани у две свеске – прву посвећену фонетским особинама (2009) и другу оним морфосинтаксичким, лексичким и прагматичким (2011), на којем је било ангажовано више од 40 истраживача. Идеја водиља за покретање овога пројекта била је жеља да се афирмишу испитивања говора урбаних средина код нас, али и да се „врати дуг граду и Факултету”. Посебну пажњу заслужује професоркино креативно разумевање улоге научног радника, од којег је очекивала да се језик не посматра као изолован систем, већ као средство којим се служе говорници са одговарајућим биолошким обележјима и друштвеним улогама, као што су пол, узраст, порекло, образовање итд. Само је на овај начин постављена позиција истраживача могла да пружи увид у најразличитије манифестације говора града, оличене, између осталог, у називима градских насеља, улица, школа и трговинских радњи, али и у лексици друштвеног живота младих, начину ословљавања и обраћања итд. С друге стране, значај овог пројекта и из њега насталих зборника показује и пораст интересовања за проучавање говора градских средина код нас у годинама које су му следиле, што посебно светло баца на научни профил проф. Vere Васић.

Премда у научној библиографији проф. Васић синтаксичке теме не заузимају централно место, ваљало би истаћи изузетну креативност и проницљивост у њиховом избору, начину обраде и повезивању са контекстуалним и дискурним параметрима. Међу такве тема спада појава синтаксичке корелације агенса, субординације агенса проагентивног типа, анафоризације агенса, неконсекутивности аподозе у сложеној реченици са кондиционалном клаузом, хијерархизације предиката у сложеној реченици те критеријуми њене организације и сл.

Проф. Вера Васић је у академском животу на Филозофском факултету, али и ван њега, имала различите функције – била је и руководилац, и професор, и ментор, и саветник, и помоћник, и сарадник, и пријатељ, али јој све те улоге никада нису давале повода да наруши личну и професионалну

слободу других (под њеним руководством је одбрањено 17 магистарских и 6 докторских дисертација, а приредила је и 8 зборника радова, нпр. *Језичка ѿолиѿика и ѿланирање језика у Јуѿославију* (1990), *Предавања из иѿѿорије језика* (2004), *Пусѿи „Венѿил” Раѿија 021* (2004), *Виѿејезични свеѿи Меланије Микеш* (2009), *Дискурс и дискурси* (2010) итд.). Непогрешиво је знала када је време да нас пусти да кренемо својим путем. А тај нас је пут водио на разне стране, у различита истраживачка поља, што опет осликава професоркин лични и професионални портрет, за чију бих главну црту рекао да је промишљеност у осмишљавању стратешких циљева – и струке и установе. Положај других никада није подређивала своме, напротив, имала је обичај да другима ослободи простор. Тако је и у пензију отишла годину дана раније, што није био само њен избор већ раније добро осмишљен план, у којем су све факултетске и породичне обавезе морале бити помирене. Мислим да о радној клими коју је стварала најречитије говори признање сада већ једног редовног професора да му не би сметало да јој вечно остане асистент. Да, то је заиста била лагодна улога.

С друге стране, у избору својих научних тема била је изузетно строга и захтевна. Није волела да прерађује и дотерује старо, више је нагињала новим истраживачким путевима и перспективама, трагала је за још неосвојеним подручјима. А када би неку нову тему пронашла, следила је упорна и истрајна потрага за литературом, затим детаљно упознавање са примерима или грађом, и коначно – писање. А њен језички израз одисао је филигранском тачношћу и хируршком прецизношћу, све је било на своме месту и, што је најважније, на броју. Никада није марила за бодовну или финансијску корист, при чему није штедела своје физичке и интелектуалне снаге, штавише, на себе је знала да преузме највећи терет обавеза, све то за једну једину награду – сазнање да су границе науке о језику проширене. Зборник у част професорки Вери Васић, под насловом *Лексика – ѿрамаѿика – дискурс* (2014), више него упечатљиво скицира три упоришна стуба у теоријско-методолошкој оријентацији коју је неговала, уз напомену да је, не само због специфичности њеног професионалног кретања, већ понајвише због природе самога језика и законитости комуникације, све језичке датости сагледавала кроз контекстуалне вредности које задобијају.

А сада и неколико речи из личнога угла. Мој први контакт са професорком Вером враћа ме тридесет година уназад, док сам био студент француског језика, и то на предавања из Увода у лингвистику. Већ следеће школске године, код професорке сам почео да пратим наставу на двогодишњем курсу Стандардни српски језик. Те три драгоцене године мојих студија су у мени пробудиле интересовање за студије српског језика. Ако бих морао да дам одговор на питање шта је у мени покренуло ову промену, то су свакако професоркина компетенција за предмет, припремљеност за час и посвећеност теми и студентима. Наш краћи разговор након пријемног испита није протекао у атмосфери похвала и признања, већ тада је за мене имала разрађен радни план, који је, барем ми се тако чинило, трасирао мој образовни и научни пут за целу једну деценију унапред. Наравно да сам искрено сумњао да сам дорастао тој улози, али у годинама које су уследиле суочио сам се са

непресушним професионалним ентузијазмом, готово надљудском радном енергијом и неспутаном креативношћу, којима је све оне младе људе који су је окруживали непрестано надахњивала. И таква је била до својих последњих дана. Зато овај текст желим да завршим с надом и вером да ће тај њен непоколебљиви дух и даље међу нама живети.

Миливој Алановић

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
milivoj.alanovic@ff.uns.ac.rs

О КОМУНИКАТИВНОЈ ПРАКСИ
НА ОТОМАНСКОМ И УГАРСКОМ ДВОРУ У XV И XVI ВЕКУ
Владимир Поломац, *Српски као дипломатски језик у XV и XVI веку:*
филолошки иприсијуи, Крагујевац: ФИЛУМ, 2023, 267 стр.

Монографија која се приказује посвећена је филолошком опису (графичко-правописних и језичких одлика) пословноправне преписке вођене између турских и угарских владара или нижих дворских званичника са краја XV и прве половине XVI века. Њом се настављају раније започета истраживања пословноправне преписке Српске деспотовине са Дубровником (Поломац 2016), као и истраживања преписке између Османског царства и Дубровника (Лутовац Казновац 2019).

Садржај монографије, поред Уводне речи (стр. 9–12), чине следећа поглавља: I *Српски као дипломатски језик у османском царству у XV и XVI веку* (стр. 13–109), II *Српски као дипломатски језик у Угарској у XV и XVI веку* (стр. 110–211), III *Закључне најомене* (стр. 213–229), IV *Summary* (стр. 231–248), V *Извори и коришћена лијераијура* (стр. 249–264) и VI *Прилози* (стр. 265–277).

Монографијом је обухваћено осам писама подељених у прва два поглавља. У првом поглављу филолошки су описана писма која су турски званичници упућивали у Угарску, а то су: Писмо султана Бајазита II угарском краљу Матији Корвину (1487) (стр. 15–51), Писмо султана Бајазита II угарском краљу Владиславу II из 1498. године (стр. 53–87), те Писмо румелијског беглербега Османског царства Мехмед-паше Соколовића Андрашу Баторију (1551) (стр. 89–109). У оквиру другог поглавља налазе се филолошки описи писама упућених из Угарске у Османско царство, међу којима су: Писмо угарског краља Матије Корвина фра Александру Дубровчанину (1465) (стр. 113–124), Писмо деспота Вука Гргуревића султану Бајазиту II и али-бегу Михалоглуу (1482–1483) (стр. 125–149), Писмо Стефана Баторија смедеревском санџак-бегу Али-бегу Михалоглуу (1483) (стр. 159–168), Писма угарског краља Матије Корвина султану Бајазиту II из 1487. године (стр. 169–191), као и Писма угарског краља Јована Запоље Мехмед-бег Јахијапашеићу и његовом заменику Ферхату (1537) (стр. 193–211). Филолошки описи писама султана Бајазита II угарском краљу Владиславу II из 1498. године и угарског краља Матије Корвина султану Бајазиту II из 1487. године се у овој монографији први пут појављују, док су филолошки описи осталих писама, иако су раније били представљени у домаћим и страним часописима, о чему нас аутор савесно у оквиру фуснота обавештава, за ову прилику технички уједначени

и обједињени у теоријско-методолошком смислу, а на местима и садржински проширени.

В. Поломац као мото целе књиге наводи белешку из писма Мехмед-паше Соколовића Андрашу Баторију из 1551. године која (транскрибовано) гласи: „и *џио* ми *џосилаџ* *лисџова*: *све ми срџском језиком џосилај а не фруџки*”. У питању је једно од сведочанстава како је називан словенски језик писан ћирилицом употребљаван у дипломатској преписци на османском и угарском двору.

У *Уводној речи* аутор образлаже мотивацију за одабир теме. Наводи да је значај ових писама до сада истицан само са социолингвистичког становишта. Указивало се на чињеницу да је у југоисточној Европи током XV и XVI века српски језик функционисао као један од дипломатских језика и објашњавали су се фактори који су то условили. Нека писма су чак и издавана, али су та издања, према увидима В. Поломца, непоуздана за лингвистичке и текстолошке анализе. Оно што је неоспорна чињеница, према речима аутора, јесте то да овим писмима до сада није посвећивана знатнија филолошка пажња. Стога је главни ауторов циљ био да сва та писма на једном месту објави у поузданом издању и оригиналној графици уз филолошке коментаре и снимке, али и да издвоји њихове најизразитије графичко-ортографске и језичке одлике. За потребе овога рада, аутор је обавио и архивска истраживања у Бечу, Дрездену и Београду (Архив САНУ), где се чувају оригинали неких од ових писама, док су оригинална писма која се чувају у Топкапи палати у Истанбулу остала недоступна.

У уводном делу филолошког описа првог писма В. Поломац нас упознаје са писаним историјским изворима који данас сведоче о употреби српског као једног од језика на османском двору у XV и XVI веку. У питању су подаци средњовековних европских путописаца и хроничара, потом арапским писмом писани четворојезични (арапско-персијско-грчко-српски) конверзацијски приручници за учење страних језика, као и до скоро непознат граматички приручник за подучавање грчког и српског језика. Све ове изворе аутор је богато документовао подацима о томе где се они данас чувају, као и литературом, од оне најстарије до веома рецентне, која се њима бави. Сачувана ћириличка грађа упућује на закључак да се српски језик на османском двору до средине XVI века најчешће користио у функцији дипломатског језика и то у преписци турских султана и високих дворских званичника са Дубровником, али нешто ређе и у њиховој дипломатској преписци са Русијом и Угарском. Да би то појаснио, В. Поломац наводи да су Османлије имале прилагодљив апарат власти, те да су, освојивши државе на Балкану (Србију, Босну и Дубровник), преузеле и њихов језик за пословну комуникацију, као и да су чак и суседне земље (Бугарска, Влашка, Молдавија, Албанија, Венеција, Угарска) имале на својим дворовима секретаре који су знали српски језик. Поред овога, аутор подсећа и на чињеницу да су османски званичници и сами често били српског порекла, те им је било лакше да комуницирају на матерњем језику.

Сви филолошки описи имају следећу структуру: након кратког упућивања у досадашња сазнања о одређеном писму, свако од њих је представљено у оригиналној графици и у осавремењеној језичкој верзији, а потом следи

филолошка анализа са граfiјско-ортографског и језичког аспекта (обухваћени су сви језички нивои, њихове најрелевантније и типичне црте и оне које имају дијалектолошки значај). Спроведена је увек у циљу одређивања удела народних (старосрпских) и књишких (српскословенских) језичких елемената, са једне, и у циљу реконструкције дијалекатске слике српског језика крајем XV и почетком XVI века, са друге стране. Овај други циљ је било веома тешко прецизно постићи јер се писмена продукција о којој је реч одвијала ван матичног подручја, у вишејезичном окружењу. Писари су могли потицати из различитих крајева, а међу њима је било оних који нису довољно добро познавали старосрпски стандард који се реализовао у пословноправној преписици у српским земљама. Како би извукао валидне закључке, В. Поломац је резултате своје филолошке анализе упоређивао не само са особинама данашњег косовско-ресавског и призренско-тимочког говорног типа, који су настали из некадашњег југоисточног српског дијалекта, већ и са особинама исељеничких говора Карашева, Свиница, Галипољских Срба, као и са говорним особинама других писама проистеклих из Портине српске канцеларије упућених Дубровнику.

Међу писмима упућеним из Османског царства В. Поломац је филолошки анализирао писма султана Бајазита II и Мехмед-паше Соколовића, а писмо султана Селима I није, будући да су његове основне филолошке одлике познате на основу рада Л. Накаш (2017). Филолошка анализа описних писама потврдила је следеће.

Писма султана Бајазита II упућена на угарски двор се по својим филолошким особинама, према налазима В. Поломца, поклапају са особинама Бајазитових писама упућених Дубровнику која су објављена у збирци Љ. Стојановића. У оба писма доминирају црте рашке правописне традиције уз присуство неколико одлика ресавског правописа. У језику писма упућеног краљу Матији Корвину језичку основицу чине одлике југоисточног српског дијалекта XV века (екавизам карактеристичан и за савремене косовско-ресавске говоре, рефлекс /a/ на месту некадашњег јаког полугласника, рефлекс /u/ на месту некадашње вокалног л, вокал /o/ пореклом од некадашњег л на крају слога, као и примери аналитизма у деклинацији), док би поједине језичке црте овог писма, поред југоисточног српског дијалекта XV века, могле бити особености и суседних области (наставак *-ом* у инстр. јд. именица женског рода, употреба енклитика *ни*, *ви*, наставак *-ом* у лок. јд. придева женског рода, икавизам у одричном облику 3. л. јд. презента глагола *биџи*, спорадични рефлекси /e/ или /o/ на месту некадашњег јаког полугласника). Од књишких црта, језик овог писма карактерише фреквентна употреба активног партиципа претерита у функцији независног предиката за описивање догађаја у следу. Филолошким анализом другог Бајазитовог писма аутор је такође закључио да је његова језичка основица југоисточни српски дијалекат XV века из којег се касније развио косовско-ресавски и призренско-тимочки говорни тип, али да има и црта које би упућивале на смедеревско-вршачки говорни тип (наставак *-е* у дат. јд. именица женског рода, наставак *-ам* у дат. мн. именица средњег рода, једнакост облика заменице *ови*, *они* и у акуз. и у лок. јд. и сл.). Поред ових, аутор је забележио и више елемената српскословенског језика.

За писмо Мехмед-паше Соколовића В. Поломац каже да оно има велики филолошки и социолингвистички значај, али да су упркос томе до данас биле познате само две његове језичке карактеристике: да је језичка основа писма косовско-ресавски дијалекат и да су у његовом језику присутне и извесне тенденције аналитизма. За ово писмо везана је употреба лингвонима *српски* и *фрушки* из мотоа целе књиге. Као социолингвистичке факторе који су условили такву употребу језика аутор прихвата оне који су и пре постојали у литератури, а то је да је „директно залагање за употребу српског језика у дипломатској комуникацији са угарским заповедником Темишвара мотивисано тиме што се и на угарској и на османској страни налазило много војника чији је матерњи језик био српски, као и тиме што у окружењу Мехмед-паше Соколовића није било довољно људи који разумеју латински језик”. На основу детаљно спроведене филолошке анализе правописа и језика, В. Поломац је закључио следеће. У граfiјско-ортографском погледу присутна је мешавина правописних традиција, источне (рашке и ресавске) и западне (босанско-хумске), што је по речима аутора карактеристично за писменост насталу изван матичног подручја. Писар користи слово *љ* за гласове /č/ и /d/, а понекад и слова *ч* и *г* у тим функцијама; слово *ѐ* за групу /je/, а лигатуру *ѡ* за групу /ja/; групу /lja/ пише на два начина *л/лѣ*; користи само *ї* испред /j/; нема графема *ѣ*, *ы*, *ѝ*, а *ь* пише само на крају речи, да означи вокално *р* и уз неке префиксе итд. Филолошка анализа језика овог писма на морфолошком нивоу потврдила је присутност црта које, са једне стране, упућују на заједничке карактеристике косовско-ресавског и призренско-тимочког говорног типа: екавизам у дат. јд. личних заменица (*мене*, *ѝебе*), као и у одричном облику глагола бити (*несам*, *несмо*), потом једначење падежа места и циља (*зимуваѝи у ваѝу земљу*), наставак *-ом* у инстр. јд. именица женског рода (*божјом ѝомоћом*), 1. л. мн. аориста на *-хмо*, а са друге, забележене су и црте које су данас карактеристика само призренско-тимочке дијалекатске зоне: употреба заменичких облика типа *оваја*, удвајање објекта (*ја ѝа сам Сѝојана одавно одаслао*), аналитизам у деклинацији (*оѝи ваѝе хоѝеније*). По страни остају чисто косовско-ресавске црте: лок. јд. именица женског род на *-е* (*на војсѝе*), инстр. јд. придевске проимене *-ем* (*српском језиком*), рефлексација полугласника у /a/ и прелаз финалног *л* и оног са краја слога у /o/. На основу поређења са језичким цртама повеља и писама из Српске деспотовине и писама из канцеларије Сулејмана I, закључено је да постоје извесне разлике у односу на њих, те да је писар овог писма неко од Мехмед-пашиних ближних сарадника који се делимично водио традицијом свог времена, а делимично сопственим говорним језиком.

У другом поглављу филолошки су описана писма упућена из Угарске. Најстарије сачувано оригинално писмо писано ћирилицом из Угарске јесте писмо угарског краља Матије Корвина Александру Дубровчанину из 1465. године. И у њему је након филолошке анализе граfiјско-ортографских одлика констатована мешавина правописних црта источне и западне провенијенције оличена у употреби слова *љ*, са једне, и у употреби лигатура *ѡ* и *ѕ*, са друге стране. Као занимљива се издваја употреба групе /ur/ на месту вокалног *р*, на основу чега аутор закључује да је овај писар био биграфичан и билингвалан, те да су му латински језик и писмо били примарни. Филолошка

анализа на фонолошком и морфолошком нивоу указала је на екавско-икавску рефлексацију јата, замену **d'* са */j/*, нулти наставак у ген. мн. именица мушког и женског рода, употребу прилога *јупе/ јуп*, на основу чега аутор закључује да је дијалекатска основица писара онај говор из којег су се касније развили посавски икавски, славонски икавски и говори из слива реке Босне или чак говор западне Босне који је у средњем веку био у контакту са чакавским наречјем. На крају филолошког описа овог писма, аутор оставља отвореним питање да ли се у томе крију особине традиционалне пословно-правне писмености средњовековне Босне или особине матерњег говора конкретног писара.

Друго писмо угарског краља Матије Корвина писано је рашким правописом, уз одсуство полугласничког знака на крају речи и при обележавању вокалног р. Оно доноси најстарије потврде за губљење гласа */h/*.

У писмима Вука Гргуревића и Стефана Баторија поново су забележене црте југоисточног српског дијалекта XV века. Поред уобичајених црта (екавизам у промени именица женског рода и у промени придева и заменица, рефлекс */a/* на месту некадашњег јаког полугласника, рефлекс */u/* на месту некадашње вокалног л, вокал */o/* пореклом од некадашњег л на крају слога), потврђени су и поједини облици глагола који указују на континуираност употребе косовско-ресавског дијалекта у пословноправној писмености XIV и XV века. Аутор ово објашњава тиме што је српско племство, након пада Српске деспотовине, прелазило на територију Угарске, где је настављало да употребљава свој матерњи језик у пословној комуникацији.

Резултати филолошке анализе писма Јована Запоље указују на мешавину употребе рашке и ресавске правописне традиције и на југоисточни српски дијалекат XVI века као на његову језичку основицу.

Уз особености на граматичком плану, аутор је у оквиру филолошког описа сваког писма указивао и на њихове лексичке специфичности. Указао је на нове речи турског, мађарског или романског порекла, као и на неке најраније потврде словенских речи. Посебно се издваја лексика којом се именују владарске титуле и речи у вези са државним и војним устројством.

У поглављу *Закључне напомене* В. Поломац још једном систематизује најважније резултате истраживања из претходних поглавља. У четвртном поглављу се сумирани резултати истраживања доносе на енглеском језику, што ову монографију чини научно доступнијом и публици којој је српски језик непознат. Пето поглавље садржи детаљан библиографски испис о томе где се рукописи налазе, а за оне до чијих оригинала аутор није успео да дође информације о томе где су објављене фотографије писама. Списак коришћене литературе открива степен обавештености аутора: публикације из области друштвене историје, дијалектологије српског језика, историје српског народног и књижевног језика, дипломатике, потом историјске и етимолошке речнике. На овом списку се налазе и драгоцене студије на страним језицима, које су у вези са темом монографије. Последње, шесто поглавље, садржи фотографије 6 писама.

На крају желимо да истакнемо закључну оцену ове монографије. Са једне стране, она материјалом и анализом сведочи о томе да је српски језик имао улогу једног од дипломатских језика у југоисточној Европи крајем XV

и у првој половини XVI века, а са друге стране представља значајан допринос проучавању старосрпског језика XV и XVI века, односно пословноправног функционалног стила тог периода у оквиру старосрпског језика. Она не говори толико о ходу старосрпског као целине, колико представља значајан допринос на плану историјске дијалектологије, будући да у том периоду долази до изразитије диференцијације штокавских дијалеката.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Поломац, Владимир. *Језик њовеља и њисама Српске десетогодине*. Крагујевац: ФИЛУМ, 2016.
Лутовац Казновац, Тамара. *Језик њисама њурских суљана Дубровнику*. Необјављена докторска дисертација у рукопису. Крагујевац: ФИЛУМ, 2019.

*

НАКАЏ, Lejla. Bosanski pisar sultana Selima. *Forum Bosnae* 77 (2017): 62–113.

Марина Курешевић

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
marina.kuresevic@ff.uns.ac.rs

UDC 091(=163.41)(497.6)°04/14°(082)(049.32)

Зорица Никитовић, Невен Исаиловић (ур). *Српске њовеље средњовјековне Босне и Хума (историјски, њеолошки, књижевни и језички аспекти)*.

Бања Лука: Филолошки факултет, 2022, 218 стр.

1. У издању Филолошког факултета у Бањој Луци 2022. године објављен је нови тематски научни зборник посвећен писаном наслеђу Срба са простора историјске Босне и Херцеговине – *Српске њовеље средњовјековне Босне и Хума (историјски, њеолошки, књижевни и језички аспекти)*.¹ Ова публикација један је од резултата научноистраживачког пројекта Српски писани споменици средњовјековне Босне и Хума, који је суфинансирало Министарство за научнотехнолошки развој, високо образовање и информационо друштво Републике Српске, реализованог у 2020/21. години. Како уредници појашњавају у Предговору, мотив да се се овога пута за корпус одаберу српске рукописне исправе пословно-правног жанра, поред тога што представљају непресушни извор инспирације за истраживаче у различитим областима хуманистике, био је и практичне природе. Наиме, ова грађа систематизована

¹ Претходе му зборници *Српско њисано наслеђе и историја средњовјековне Босне и Хума* (Бања Лука – Источно Сарајево, 2018) и *Српско њисано наслеђе и историја средњовјековне Босне, Хума и Травуније* (Бања Лука – Источно Сарајево, 2021).

је у *Дипломатичком зборнику средњовековне Босне* Невена Исаиловића – постојање електронске верзије омогућило је лакше претраживање појмова, што је од нарочите важности, рецимо, за испитивања лексике, док је захваљујући пратећем албуму репродукција било могуће извршити увид у оригинале и спровести истраживања каква су, на пример, фонолошка. Унутар корица Зборника сакупљено је осам радова, а његово главно обележје јесте мултидисциплинарност – ту су прилози историчара, теолога и, у већини, филолога, с тим да се историја језика овде неминовно преплиће с другим дисциплинама, попут теологије и права. Како је ова грађа интегрални део културно-историјске баштине и пословно-правног наслеђа српског народа у целини, у већини радова присутно је поређење са документима насталим на простору Рашке.

2. Зборник отвара рад *Датација у средњовековним босанским исправама* (стр. 13–39) историчара Невена Исаиловића (Београд). Различити аспекти датације као дипломатичке формуле којом се дефинише време или место записивања документа разматрани су на корпусу од 425 исправа босанских ауктора на старосрпском, латинском и староиталијанском језику, издатих у раздобљу од 12. до почетка 16. века. Када је реч о временским аспектима датације сазнајемо, између осталог, да је у Босни примењивано рачунање времена према хришћанској ери (а не од стварања света), да су имена месеци редовно римска (мада нестандардизована), те да су бројеви којим се означавају дани и године најчешће записивани словним цифрама (уз напомену да слово *ч* има бројну вредност хиљаду, као у глагољци). Месни аспекти датације, пак, истиче аутор, пружају драгоцене податке о кретању аукторавладара и њихових писара, а корисни су и за утврђивање значаја појединих места за одређену династију или властеоски род – рецимо, за Котроманиће до половине 14. века најзначајније средиште је град Високо, а након тога варош Сутјеска. Датум се по правилу везује за есхатокол, тј. представља један од завршних елемената исправе и устаљује се у другој половини 14. века – након овог периода најчешће изостаје у писмима, што се образлаже њиховим тренутним, а не трајним значајем.

Предмет интересовања Слободана Павловића (Нови Сад) биле су *Фонолошке одлике српских јовела и њисама војводе Сандаља Хранића Косаче* (стр. 41–61). Из канцеларије Сандаља Хранића, истакнутог припадника ове хумске властеоске породице, сачувано је осам ћириличких исправа, насталих 1410–1430. године; писало их је 6 писара, од тога 5 познатих. Историјскофонолошки релевантне промене у сфери вокализма и консонантизма сагледавају се у светлу чињенице да је на простору некадашњег властелинства Косача данас актуелан источнохерцеговачки дијалекат, али уз пуну свест о томе да језик једне повеље потенцијално представља амалгам различитих идиома (владаревог, писаревог, дворске средине итд.). Показало се да четири писара испољавају дијалекатске особености Сандаљевог територије, будући да чувају фонолошку посебност јата кроз дифтонг /iê/, те да је код њих посведочена рефлексација полугласника у /a/ – дијак Грубач, Богавац Радосалић, посланик Групко и Прибисав Милијевић. С друге стране, Прибисав Похвалић био је икавац, што значи да је носилац говора западно од Неретве, док одсуство потврда за промену /ə/ > /a/ код непознатог писара указује на

могућност да је на српском југозападу у првим деценијама 15. века полугла-
сник још увек чувао своју фонолошку посебност.

Следе теолошки оријентисани радови. Дарко Ристов Ђого (Источно Сарајево – Фоча) у свом опсежном тексту *Вјера „318 никејских отаца” у српском писаном наслеђу средњовековне Босне и Хума* (стр. 63–109) најпре се осврће на улогу коју је Александар Соловјев, српски научник руског порекла, имао у формирању данас успешно оповргнуте тезе о богумилском карактеру Цркве босанске. Притом се нарочито задржава на текстолошкој варијацији „*ниџџадо ѿ оца*”, забележеној у неколико рукописа, из које Соловјев крајње произвољном анализом изводи закључак да је Христос другородни син божји, што се слаже с дуалистичким учењем. На неутемељеност ове интерпретације заједничким снагама указале су филологија (ннџ може значити ‘други’ само у смислу *alter*, не и *secundus*) и богословље (Христово рођење остварује се на *груџачији начин* од људског рођења). Детаљном анализом помена „318 никејских отаца” у дипломатичкој грађи са простора Босне и Хума Дарко Ристов Ђого представља нам нове доказе о правоверности и православној природи богословља на овим просторима – наиме, овај израз „подразумијева прихватање вјероисповиједања које су убличили учесници Првог васељенског сабора одржаног у Никеји 325. године” (стр. 71), где је, између осталог, експлицитно одбачена било каква „иносушност” Сина у односу на Оца. Сећање на „318 никејских отаца” у неким крајевима до данас је очувано у оквиру славских обичаја, што сведочи о духовном континуитету.

Владан Бартула (Источно Сарајево) приложио је рад *Теолошко-поетички аспекти Повеље Дубровчанима краља Стефана Твртка Првог Котроманића* (стр. 111–131). У светлу можда не тако често истицане чињенице да једна повеља као правни жанр по правилу обилује и књижевним и теолошким одликама аутор сагледава прву сачувану повељу Твртка I Котроманића из 1378. године. Кроз теолошко-поетичке формулације осветљава се друштвени, еклисиолошки, идеолошки, духовни и поетички контекст времена и културних прилика средњовековне Босне. Разматрају се девоџија или формула побожности, аренга, анафора, *та ђсхата*, санкција и испоставља се да је ова повеља „од почетка до крајње заклетве, у теолошком и књижевном погледу, донијела један етаблираним, теолошким стилизованим језиком, исказ богословско-правне и литургијско-поетичке мисли” (стр. 128).

У другом делу Зборника налазе се махом радови из области филологије (прецизније, историјске семантике и лексикологије) у којима се она прожима са другим дисциплинама, теологијом и правном историјом. Зорица Никитовић (Бања Лука) радом „*Права вјера” у босанским повељама и другим српским правним списима* (стр. 133–161) надовезује се на своја претходна истраживања о испреплетености сакралне и световне сфере у епоси средњовековља. Служећи се интертекстуалном методом ауторка испитује значења израза *права вѣра* и неколицине њему сродних у босанским исправама, у поређењу са другим српским правним изворима. Анализа потврда у контексту, те полисемантичке структуре и колокационог опсега придева *правн* и именице *вѣра* открива да је *права вѣра* не само теолошки (у смислу правоверности / православља), већ и етичко-техничко-правни термин (који носи семантику праведности у друштвеним односима). Овај израз, поентира ауторка,

„денотира читаву концепцију живота засновану на поштовању принципа правовјерне и узајамне вјере, правде, истине и поштовања” (стр. 156) и може се у потпуности разумети само у оквирима своје епохе, која је изразито бо-гоцентрична. Зацртавају се и правци даљих истраживања која ће показати како су Срби концептуализовали темељне вредности старих епоха.

Радам Сање Милићевић (Бања Лука) *Религијска лексика у босанским и хумским њовељама 15. вијека* (стр. 163–179) остајемо у теоријском окриљу теолингвистике. Истраживање је спроведено на узорку од петнаест повеља насталих до 1461. године, која се у литератури истиче као гранична у погледу језичко-стилских одлика писаних исправа. Показало се да религијска лексика испољава релативно висок степен варијативности и разноврсности – најбројнију категорију у корпусу представља теонимска лексика, која прожима све сегменте повеља, а веома су фреквентне и лексеме мотивисане речју милост. Овакви налази сведоче „о духовном богатству језичког колектива и његовој повезаности са сфером божанског и сакралног” (стр. 177), али и указују на потребу да се религијска лексика сагледава и изван примарне сфере своје употребе.

Александар Матерић (Бања Лука), пак, доноси нам *Примјере њравне лексике у српским њовељама из средњовјековне Босне* (стр. 181–199). Узимајући у обзир све сачуване српске ћириличке повеље са простора средњовековне Босне, аутор се фокусира на лексеме које се тичу одређених правних радњи и долази до следећих закључака. Међу називима за уговорни акт централно место заузима реч покела, због своје најпрецизније семантике. Лексеме којима је означено стварање и окончавање правног чина по правилу су глаголи, попут *оѳтовати*, *дати*, *потврдити*, *одписати*, а истиче се и конструкција *сатворити милост*, где „именица означава владареву милост као правни чин посебног садржаја” (стр. 185). Једну групу чине правни термини са основама прав и крив, а као најфреквентнији појављују се придев *правн*, који у корпусу детерминише различите именице, те именица *кривна* са значењем ‘неправда, оно што је противно закону, праву и правди’. Међу терминима који дефинишу врсту правног односа истиче се *закон* као ‘склопљени правни споразум’. Од лексема које означавају противправне радње најфреквентнија је *забава*, тј. ‘сметња, малтретирање’. У групи лексема којима су именоване правне гаранције издвајају се називи за јемце (*свѳдоци*, *рѳчници*, *ротници*, *простави*), заклетве (доминирају глаголи *клетн се* / *заклннати се*, *присезати* и *ротити се*), те непоштовање правног споразума (глагол *потворити* је најфреквентнији).

Зборник затвара рад Данијела Дојчиновића (Бања Лука), *Српски њословно-њравни документи у сѳтарој серији Гласника Земаљској музеја* (1889–1943) (стр. 201–218). Први научни часопис у Босни и Херцеговини, *Гласник Земаљској музеја*, излази од 1888. године, при чему бројеви до 1943. године представљају Стару серију. Покренут на иницијативу окупационе аустроугарске власти, као, уосталом и сама институција под чијим окриљем је излазио, *Гласник* је неретко настојао да одбрани аутохтоност и посебност босанског идентитета, и то форсирањем богумилске идеје. У светлу ових чињеница, аутор се бави српским пословно-правним документима објављиваним у овом часопису. Запажа се да је дипломатичка грађа на страницама *Гласника* присутна у знатно мањој мери од очекиване с обзиром на њен обим и значај –

изразито правоверна и српске оријентације није се могла уклопити у богу-милски оквир, те није одговарала идеологији аустроугарског режима. Није без значаја ни то да је овај часопис, упркос до тада уобичајеној пракси да се пословно-правна грађа издаје црквеном ћирилицом, популаризовао креирани специфични графички лик ћирилице, којим се, према речима аутора, настојала подржати идеја о тзв. босанчици.

3. Након свега реченог, остајемо у уверењу да ће се остварити жеље уредништва „да ће овај зборник бити значајан подстицај за даља истраживања језика, историје, културе, вјере и баштине на темељу повеља као примарног извора за политички, правни, али, у духу средњег вијека, и свеприсутни вјерски живот” (стр. 11).

Александра Цолић Јовановић

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
aleksandra.colic@ff.uns.ac.rs

UDC 811.163.41'366.54(049.32)

Антонић, Ивана. *Огледи из синџаксе и семантике ѓадежа*.
Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница
Зорана Стојановића, 2023, 532 стр.

Ивана Антонић посветила је значајан део својег научног рада проучавању, опису и представљању падежног система савременог српског језика. Књига *Огледи из синџаксе и семантике ѓадежа*, према речима саме ауторке, представља „корак ближе једној општој синтези” (стр. 11) утемељеној на ауторкином вишедеценијском бављењу падежном проблематиком, синтези која би свакако имала важно место и изузетан значај у нашој науци о језику.

Седам поглавља са укупно четрнаест текстова централни су део ове монографије: I. О теоријско-методолошком приступу падежном систему: *Синџакса и семантика ѓадежа: основно образложење теоријско-методолошкој ѓрсији* (стр. 15–42); II. Номинатив: *Синџакса и семантика номинатива* (стр. 45–75); III. Генитив: *Субјектски ѓенитив* (стр. 79–112), *Сѓацијални ѓенитив: сѓацијална идентификација локационој ѓији* (стр. 113–130), *Сѓацијални ѓенитив: сѓацијална идентификација оријентационој ѓији* (стр. 131–153), *Темјорални ѓенитив* (стр. 155–199), *Темјорални ѓенитив с ѓредлојом усред* (стр. 201–225); IV. Датив: *Синџакса и семантика датива* (стр. 229–296); V. Акузатив: *Један реченични модел с ѓредлошким акузативом као ѓролејѓичким субјектјом* (стр. 299–316), *О једном синџаксичко-семантичком моделу с два објекта у акузативу* (стр. 317–341), *Темјорални акузатив* (стр. 343–395); VI. Инструментал: *Темјорални инструментал* (стр. 399–425); VII. Локатив:

О једном синтаксичко-семантичком моделу с локативом (стр. 429–441), *Темпорални локатив* (стр. 443–473). Сви текстови, осим текста о темпоралном локативу, раније су објављени у водећим домаћим и међународним часописима или у тематским зборницима, при чему су радови, изузимајући три рада, у значајној мери допуњени, проширени и усаглашени са ауторским „новијим истраживањима ове проблематике, која се тичу неких појмовно-терминолошких прецизирања, разрађенијих класификацијских критерија, издвајања синтаксичко-семантичких структурних модела која раније нису била инвентарисана, нити описана и објашњена” (стр. 8). Све то чини да књигу *Оледи из синтаксе и семантике падежа* можемо посматрати као целину утемељену на јединственом теоријско-методолошком поступку, целину у којој су сви текстови структурирани према јединственом принципу. Ауторка након уводних напомена представља синтаксичко-семантичке моделе у симболичком и дескриптивном запису са одговарајућим синтаксичко-семантичким параметрима релевантним за посматрану граматичку структуру, све моделе илуструје бројним примерима, да би на послетку, након закључних напомена, првенствено када се ради о текстовима посвећеним темпоралном генитиву, акузативу, инструменталу и локативу, она дала синтезу издвојених синтаксичких структура и показала структуру посматраног семантичког поља. Посебно би ваљало нагласити да је структура семантичког поља сваког од падежа са овим значењем представљена и графички. У сваком тексту ове монографије ауторка указује на специфичности појединачних падежних конструкција како у синхронијској тако и дијахронијској перспективи тумачећи их и упућујући, при том, и на литературу чији се обједињени списак налази на крају књиге и садржи преко две стотине библиографских јединица везаних за падежну проблематику. На крају књиге наведен је у засебној табели списак симбола и скраћеница коришћених у симболичким записима сваког од издвојених падежних модела, а након тога дају се и именски и предметни регистар који додатно повезују све текстове и истичу целовитост ове монографије.

Како би се показало место монографије *Оледи из синтаксе и семантике падежа* у нашој лингвистичкој традицији, ваљало би се осврнути на студију „Синтакса и семантика падежа” Иване Антонић објављену у оквиру *Синтаксе савременога српског језика – њен реченица* (Пипер и др. 2005). Наиме, основни теоријско-методолошки приступ, „технике представљања, описивања и објашњавања функционално-семантичке мреже појединачних падежа, унутаркласификацијско устројство и хијерархизација семантичких типова и синтаксичких модела, па и костур свих ових текстова” (стр. 9) ауторка је осмислила и применила у поглављу ове граматике, а потом је наставила да га следи у својим наредним радовима везаним за падежну проблематику, па и у радовима сабраним у овој монографији. Прецизно и детаљно образложење овако постављеног приступа синтакси и семантици падежа видимо у тексту првог поглавља монографије, *Синтакса и семантика падежа: основно образложење теоријско-методолошкој ирисцији*. Овом приликом покушаћемо, између осталог, да укажемо на то у којим су сегментима проширени, допуњени или пак измењени одређени синтаксичко-семантички падежни модели које Ивана Антонић посматра у овој монографији у односу

на анализу представљену у *Синџакси савременога српског језика – ѝпросџа реченица* (Пипер и др. 2005)².

У другом и четвртном поглављу Ивана Антонић представља номинатив и датив као појединачне падежне системе, који до сада у нашој лингвистичкој традицији нису били предмет опсежних студија. У тексту *Синџакса и семантика номинатива* ауторка поред синтаксичко-семантичких особености овог падежа у анализу укључује и прагматичко-семантичке особености. Оно што представља значајну допуну у односу на поглавље у *Синџакси ѝпросџе реченице* јесте анализа семантичких улога које појмови у номинативу могу добити када у реченици имају функцију субјекта или су пак део копулативног и семикопулативног предиката. Када се ради о субјекатском номинативу, издвојене су семантичке вредности: агенса (*Пера* седи и чита; пада *киша*), коагенса (*Пера* иде на утакмицу с братом; *Пера* се туче с братом; *Пера* и Јован се расправљају) и више подтипова псеудоагенса (перцепијент: *Нага* слуша музику; егзистент: *ѝправа* не постоји; посесор: *Пера* има кућу и велико имање; посесум: *Књиџа* припада Марку; диспонент: *Пера* има књигу из библиотеке; диспозитум: *Књиџа* је код Пера; каузатор: Брине га *Пера*; припадник класе: *Пера* је студент; носилац стања / расположења / доживљаја: *Пера* се боји, *Пера* је болестан, *Пера* је заљубљен; носилац особине: *Пера* је леп и добар; комодент: *Нага* је добила књигу од Пера; инкомодент: *Пера* је жртва крађе; објекат-резултант: *Чиџав ѝрад* ниче на ледини; објекат локализације: *Слика* виси на зиду; инструмент: *Та оловка* лепо пише; објекат типа реципијент: *Пера* је вољен и хваљен, објекат типа резултант: *Кућа* је сазидана и објекат типа пацијенс: *Пера* је претучен). Осим прототипичних активних реченица са једним граматичким субјектом у номинативу који је истовремено и једини семантички субјект, издвојено је још десет у различитим сегментима другачијих структурних модела (реченице типа: Зује ми *уши*; Радио је како *Јован* тако и *Марко*; Они улазе *један* по један; Помагали су *један* другоме; Ради као *црв*; Кажем ти као *ѝриџаџељ*; *Повећање* извоза у првих десет месеци било је 62 посто; Ето, тако је текао *наш разговор о релиџији*; *Ваџра!* *Ево комџиџа!* И Бог рече: нека буде *свеџлосџ* и би *свеџлосџ*). Семантичка вредност одређена је за осам модела номинатива у саставу копулативног предиката (*Пера* је *сџуденџ*; *Фрања*, свет. Хорхе Марио Бергољо, јесте *џаџа*; Буди *џоџиџен*; Мара је иста као *сесџра*; Изгледао је као *оџамућен*; Као *деџе*, био је несташан; *Шџеџа!* *Пера* је по занимању *џрофесор*) и за два модела у семикопулативном предикату (Професор остаје *џрофесор*; Ради као *џреводиџац*).³

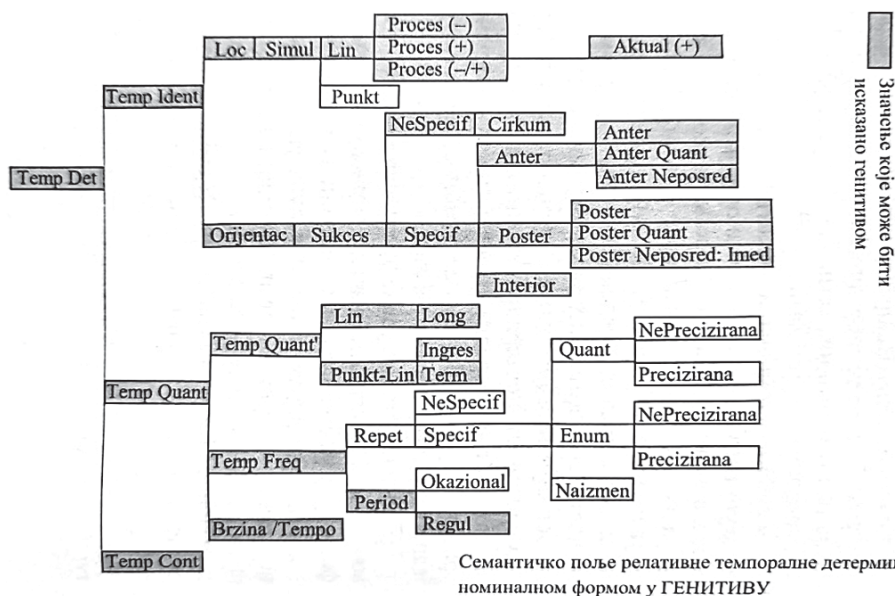
Треће поглавље књиге садржи пет текстова о генитиву, од којих је један посвећен субјекатском генитиву, у два текста посматрају се два основна типа спацијалне идентификације, локациона и оријентациона, у четвртном тексту представљен је темпорални генитив, док је у петом тексту овог поглавља фокус стављен на темпорални генитив са предлогом *усрег*. У тексту *Субјекатски ѝениџив* Ивана Антонић наводи различите синтаксичко-семантичке структуре у којима се генитив појављује као експонент граматичког субјекта базичне предикације, односно предикације редуковане релативне клаузе,

² У даљем тексту *Синџакса ѝпросџе реченице*.

³ У *Синџакси ѝпросџе реченице* номинатив у саставу семикопулативног предиката представљен је истим бројем модела, док је модела копулативног предиката двоструко мање.

и као семантички субјекат са значењем агенса и псеудоагенса. Издвојени су модели субјекатског генитива у различитим номиналним структурама (Певање *ййица*; Шуштање *ййира*; Са Крфа су упозорени на агитацију од стране *јавних и ѿајних йрисйалица*; Нема додатних услова за *йризнавање наше земље* од стране *Евройске уније*; Разумео је забринутост *мајке* за своје дете; Кућа *духова*; Организација *йорана*; Збирка *загайака*) и вербалним структурама (Осуђен је од *ауйокрайске власйи*; Пошилка је *йримљена* од стране *наглежној лица*; Има *лавова* у Африци; Има *вейра* овог пролећа; У *њих* је било много земље и још више крупне и ситне стоке; Сазнао сам / чуо сам од *Пере*; Сазнао је о томе преко / посредством *йтелевизије*; Лек код *йаквих йацијенайа* изазива мучнину), као и у околиној варијанти реченичне структуре са једним типом модалних партикула у експресивној прагматичкој ситуацији (Ево *ауйобуса!*). Доследно се издвајају релевантна синтаксичка и семантичка обележја како именица у генитиву тако и управних елемената синтагми са субјекатским генитивом, односно реченичних структура у којима се овај тип генитива може појавити. Ауторка се посебно осврће на терминолошко решење – *субјекайски* генитив будући да се у литератури користе и термини *лойчки* субјекат и генитив *ајенса*. Ивана Антонић, ослањајући се на синтаксичко-семантичко, уместо само на синтаксичко или само на семантичко, поимање појма субјекта, опредељује се за овај термин узимајући у обзир и саму опозицију *йрамайчки* према *семанйичком* субјекту. У текстовима *Сйацијални йенийив: сйацијална йденийификација локационој йица* и *Сйацијални йенийив: сйацијална йденийификација оријентационој йица* анализирани су синтаксичко-семантичке као и прагматичко-семантичке особености релевантне за ова два типа спацијалне идентификације. У оквиру овог комплексног семантичког поља издвојени су различити структурни модели са генитивом у овом значењу, а драгоцене су и напомене везане за литературу која се бави одређеним моделима са генитивом у дијахронијској перспективи или пак у савременој науци о језику. Ауторка истиче да се ради о падежу који је највише места добио у нашој лингвистици, а посебно се то односи на генитив са спацијалним значењем. Међутим, у овим радовима ауторка указује и на неке нове појединости које се нису нашле у досадашњим анализама. Где је то било релевантно, она наглашава функционалностилску маркираност појединих падежних конструкција. У уводном делу текста *Темйорални йенийив* Ивана Антонић описује семантичко поље темпоралности и даје увид у језичка средства којима се врши темпорална детерминација у српском језику. Као и у текстовима посвећеним генитиву са спацијалним значењем, ауторка и овде указује на релевантне синтаксичко-семантичке параметре, попут глаголског вида управне предикације или инхерентне лексичке семантике како глагола тако и именица, који доприносе идентификацији генитива у функцији темпоралног детерминатора. Текст, умногоме проширен и допуњен у односу на *Синйаксу йросйе реченице*, ауторка завршава прегледом могућих синтаксичких структура темпоралног генитива и описом његовог семантичког поља које представља и графички на следећи начин:⁴

⁴ Графички прикази семантичког поља темпоралног акузатива, инструментала и локатива урађени су према истом моделу, а разликују се само у елементима специфичним за сваки од ових падежа.

Наредни текст *Темпорални јенитив с предлозом усред* на најбољи начин показује могућности још прецизнијег синтаксичко-семантичког описа само једне структурне форме темпоралног генитива. У оквиру овог огледа посебно бисмо издвојили анализу номинализованих структура са девербативним и деадјективним именицама у генитиву, али и истицање релевантних прагматичких параметара, као што је у овом случају став изненађења – запрепашћења – негодовања према пропозиционом садржају, обележја које је у овој конструкцији системски кодирано и које она има неvezано за одређени контекст. Партикулама *баш/ујраво* појачава се ово обележје, посебно када се ради о усменој комуникацији која укључује и одговарајућу реченичну интонацију: Замисли! Крађа се догодила усред *гана!*; Колико пута вам се догодило да се пробудите с главобољом или да глава почне да вас боли у току дана, *баш усред њосла!*

Други падеж који је у целости приказан јесте датив. Текст *Синтакса и семантика датива* у значајној мери је допуњен, проширен и измењен у односу на део посвећен овом падежу у *Синтакси њросије реченице*, што се првенствено односи на нова сазнања до којих је ауторка дошла у вези са значењем и падежним обликом (датив / локатив) с предлогом *њрема*. Најпре бисмо указали на измену у погледу систематизације датива у функцији допуне. Наиме, ауторка као посебно значење наводи *комљеменини датив*, а у оквиру њега најпре говори о *експликациивном дативу* у смислу објекта-циља статичке или динамичке усмерености, уз интранзитивне глаголе (најчешће), потице уз девербативне или деадјективне именице и уз придеве, при чему све управне речи имају обележје директивности (+) док њихова лексика семантика захтева семантизацију општег или рестриктивног типа. Други тип комплементног датива је *објекатски датив* који се везује уз девербативне

именице као позициона варијанта беспредлошког акузатива (допуна *нечему*, пратња *некоме*) или се пак ради о дативу индиректног објекта уз глаголе комплексне рекције који као прву допуну добијају слободни акузатив или клаузу са везником *га* у функцији директног објекта док слободни датив може имати значење објекта намене (адресата), објекта упућивања, користи / штете или значење непосредног примаоца објекта исказаног слободним акузативом. У примерима типа *показати љубав* према *некоме* датив је индиректни адресат коме су упућена осећања. Свакако највеће допуне и проширења уочавају се у анализи датива са значењем специјалност. Иако ауторка не одступа од постављене мреже значења у оквиру семантичког поља специјалности, овом приликом издваја нове моделе, првенствено оне у којима је датив блокиран предлогом *према*. Ради се, на пример, о дативу уз други номинални референт у односу на који се поставља одговарајући положај у простору (Хоризонталана раван према *вертикалној равни* формира угао од 90°), о дативу уз други номинални референт у односу на који се поставља у условно-ситуациони поредбени однос са циљем класификовања (Наше знање према *његовом* је ништавно) или пак о дативу у значењу успостављања односа размере две нумеричке величине (Направити смесу од воде и сирћега у *размери 3* према *1*) и сл.

Пето поглавље књиге чине три текста посвећена акузативу. У тексту *Један реченични модел с непредлошким акузативом као пролептичким субјектом* Ивана Антонић анализира двопредикатски реченични модел са акузативом блокираним предлогом *за* у функцији пролептичког субјекта и допунском клаузом са везником *га* у функцији пропозиционог објекта уз сентенцијално-транзитивни глагол у основној, матричној реченици (Знамо за *неја* да је кукавица). Ауторка посебну пажњу скреће на семантику глагола у основној реченици истичући да то могу бити глаголи сазнања (нпр. *знаши, сазнаши, дознаши*), глаголи којима се исказује различит степен уверености у чињенично стање (нпр. *јаранјоваши, вероваши, мислиши* или предикатска структура *биши сијуран*), глаголи фиктивног сазнања (нпр. *уображаваши*), глаголи говорења (нпр. *јричаши, казаша, шушкаши*) и глаголи бојазни (нпр. *бринуши се, јрибојаваша се, сјраховаша*). Ове глаголе она посматра с обзиром на обележје фактивности, док читаву сложену пропозицију посматра с обзиром на позитивну или негативну карактеризацију самог референта. Други текст *О једном синтаксичко-семантичком моделу с два објекта у акузативу* пружа увид у граматичко-семантичке карактеристике глагола који везује уз себе објекат у форми беспредлошког акузатива и објекат у акузативу са предлогом *за* (први реченични модел: Бирали су *колеју* за *шефа*; други модел: Сматрали су *ја* за *човека* од поверења; трећи модел: Звао је *најбољеј јријашеља* за *кума*). Текстови *Темјорални акузатив* у оквиру овог, *Темјорални исјрументјал* у оквиру шестог и *Темјорални локатив* у оквиру седмог поглавља представљају прецизан и детаљно описан систем релативне темпоралне детерминације исказан овим падежним облицима. Описани су њихови семантички типови и синтаксички модели, а Ивана Антонић истиче своју намеру да прецизира минималне синтаксичко-семантичке услове који су обавезни како би се појединачни семантички типови реализовали. Но, оно

што се чини још важнијим јесте да проведене анализе представљају „мањи сегмент једног шире постављеног интегралног синтаксичко-семантичког теоријско-методолошког и аналитичког приступа појединачним формалним системима, у овом случају, за исказивање релативне темпоралне детерминације, у стандардном српском језику, а с крајњим циљем да се сагледају све релевантне одлике семантичког поља темпоралности и, сагласно томе, типови когнитивне концептуализације времена савремених говорних представника тога језика, првенствено на нивоу граматичких – синтаксичко-семантичких образаца” (стр. 344).

Рад *О једном синтаксичко-семантичком моделу с локативом* даје нову перспективу и реинтерпретацију једног модела просте реченице чији је дистинктиван синтаксички елемент локатив са предлогом *у*. Ауторка наводи да се посматрани модел формализује у три могуће синтаксичко-семантичке варијанте и у свом раду указује на параметре релевантне за реализацију сваке од њих. Пре свега истиче избор глаголске лексеме одговарајућег глаголског рода, лексичко-семантичке карактеристике глагола и именица, односно заменица, али указује и на потенцијалну улогу говорникове когнитивне и прагматичке хијерархизације референта. Као примере три варијанте овог реченичног модела ауторка наводи следеће реченице: А. Страх је све више растао у *Оли* / Страх се одједном пробудио у *Оли*; Б1. Пробудила је немир у *њему*; Б2. Савладала је трему у *себи*.

Ивана Антонић у књизи *Олиги из синтаксе и семантике њагежа* употребљује досадашња сазнања везана за један део падежне проблематике савременог српског језика, пружа другачије увиде у постојеће систематизације, а у анализу укључује нове прагматичке и функционалностилске елементе. Књига је стога добар модел анализе падежног система, а истовремено пружа и смернице за даља истраживања у том домену, те јој итекако припада значајно место у нашој лингвистици.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

ПИПЕР, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Људмила Поповић, Срето Танасић и Бранко Тошовић. *Синтакса савременога српског језика. Просте реченице*. У редакцији Милке Ивић. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005.

Наташа Киш

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
natasakis14@gmail.com

О СРПСКО-ЕНГЛЕСКИМ ЈЕЗИЧКИМ ДОДИРИМА – ОБЈЕДИЊЕНО:
КОНТАКТНО И КОНТРАСТИВНО

(Твртко Прћић. *Српски са енглеским: основе контиактивно-контраситивне лингвистике* [електронско и штампано издање]. Нови Сад: Филозофски факултет, 2023, 324 стр.)

Као што аутор, наш угледни англиста Твртко Прћић, у уводу ове своје најновије књиге *Српски са енглеским* констатује – ну треба разумети као другу половину оних језичких разматрања започетих и уобличених у претходници – *Енглески у српском*. Значи да те две књиге треба посматрати као „две половине једне јабуке, тј. тематски комплементарне целине”. Свако ће, зашта се не мора бити толико склон морфосинтаксичкој теорији, односно упућен у фразне главе и природу синтаксичке центричности, препознати да је у претходној књизи акценат стављен на енглески језик а да је у овој, најрецентнијој фокус померен ка, тј. на српски језик. Неко упућенији би даље могао препознати интралокациони – па отуд и помало интрузиван – однос између енглеског и српског језика у наслову књиге *Енглески у српском* (при чему би се та релација, ако има оних когнитивистички оријентисаних, дала представити и као однос садржане материје у садржатељу, или још драматичније и драстичније, за оне привржене биомедицинским метафорама и/или поп-културним референцама, као однос страног тела према домаћину-огранизму) насупрот социјативном (а реч је о непосредном социјативном типу у коме се наглашава узајмност – тзв. социјативно-реципрочна веза – српског и енглеског језика), дакле партнерском односу између ових језика у наслову књиге *Српски са енглеским*, што је потпуно адекватан начин разумевања концепцијских премиса читаве монографије, јер најпосле ради се о контактано-контрастивним односима између српског и енглеског језика, што и те како има везе с партнерством, и неком врстом узајамности. Какве? – покушаћу изложити у наставку. Додаћу још и да наслов – *Српски са енглеским* – одсликава не само програмско-предметну основицу књиге него и употребну страну, тј. употребљене језике у књизи – јер од десет поглавља ове „тематски више-мање заокружене збирке текстова са тежиштем на теоријско-методолошком обједињавању и практичној обједињености контактне и контрастивне лингвистике” у установљујућу хибридную примењенолингвистичку дисциплину прва су четири поглавља писана на енглеском језику а преосталих шест на српском језику. Погрешно би било, међутим, однос поменута два језика схватити чисто механи(цисти)чки, неоргански, тј. претпоставити да је први део књиге (прва четири поглавља) посвећен само енглеском језику а преосталих шест само српском. То не само да би било погрешно него управо у супротности с инаугурисањем поменуте хибридне контактано-контрастивне дисциплине, којој проф. Прћић више од две деценије посвећује огроман део свог научно-истраживачког ангажмана или – популарно казано – „мисије”. Дакле, како се та „енглеска” поглавља слажу са „српским” поглављима, како они стварају праву органску везу међу собом – требало би, надам се, да постане јасно у наставку овог приказа.

Кренимо редом. Која је то језичка проблематика, у четири „енглеска” поглавља, што је Твртко Прђић осветљава и расплиће нудећи своје одговоре и решења? Она се тиче (1) односа између дескриптивизма и прескриптивизма, (2) језичких разлога за глобалну распрострањеност енглеског језика, (3) статуса тзв. енглеског језика као одомаћеног страног језика и (4) утицаја таквог одомаћеног енглеског језика на систем и употребу српског језика. То су питања из домена социolingвистике али и из тога проистекла питања везана за област примењене лингвистике, односно глотодидактике. Тако се између дескриптивног и прескриптивног приступа, као два пола, заправо показује као најцелисходнији – искористићу своједобно популарну етикету из политичког дискурса – трећи пут! То значи да ни само описивање потенцијала језичког система, ресурса које он нуди, тј. свега онога што је граматично, добро оформљено и сл. (= дескриптивни приступ), као ни искључиво прописивање онога како ваља, тј. треба користити систем – тачније његову стандардну или нормирану варијанту (= прескриптивни приступ) – не пружа увид у целовитост једног тако комплексног феномена какав језик уистину јесте. Стога Твртко Прђић предлаже – како би се што ефикасније и обухватније поучавала језичка материја (и уопште предавала лингвистика) – компромисни модернизовани нови прескриптивни приступ, што значи не више филолошки, него „лингвистички, социolingвистички и корпусно-језички фундиран, заснован не на појмовима исправности, логике, чистоте, лепоте или етимологије, већ на добро утемељеним и добро објашњеним правилима, принципима и тенденцијама употребе, које поткрепљују корпусни налази и анкетама о преференцијама употребе, што би све у великој мери допринело објективности, поузданости и аутентичности понуђених препорука” (стр. 22).¹ Тако би модерн(изован)и прескриптивизам био допуна дескриптивизму, употпуњујући знање о функционисању система препорукама о одговарајућој, контекстуализованој употреби тог система (стр. 27). У другом поглављу отвара се питање – мање до сада проблематизовано – о језичким (дакле, не ванјезичким, што је битно истаћи) разлозима због којих је енглески језик постао толико раширен, а то питање је сагледано из две комплементарне перспективе: (а) системскојезичке и (б) употребне. Тако се примећује да енглески језик као систем обједињује три дефинишућа обележја: лексичка краткоћа [lexical brevity], функционална разноврсност [functional versatility] и граматичка једноставност [grammatical simplicity]. Овим системским одликама кореспондирају три употребне: кратке речи (основне и изведене) лако се уче, памте и чак изговарају, функционална разноврсност доприноси томе да енглески омогућава лаку/лакшу примену механизма за производњу нових форми и значења (аспект кодирања) и њему подударан механизам разумевања (аспект декодирања), те напослетку из граматичке једноставности произилази да је лако/лакше научити и применити правила за производњу и разумевање фраза, клауза и реченица. Илустрација наведеног се огледа у примеру „блогоцентричности” – од *anonybloga*, преко нпр. *blogaudienca*, *mobloga*, *mobloggera* до *war bloga* и *zombie bloga*. Округло 200 речи с елемен-

¹ Све преводе цитата и извода енглеског оригиналног текста (дакле, из прва четири „енглеска” поглавља књиге) начинио је аутор овог приказа.

том *blog*. Све ово доприноси актуелном одређењу социолингвистичког статуса енглеског језика, и с њим увезаних феномена. Познато је да се прототипски статус страног језика обично одређује према три критерија: (1) није матерњи/први језик земље, (2) није службени језик земље и (3) учи се као предмет у школама. Но, постоје три битна нова својства која издвајају енглески од свих других страних језика, а то су: (4) готова и лака аудио-визуелна доступност, (5) двојно усвајање и (6) допунска језичка функција. То пак омогућава појаву следећих лингвистичких и социолингвистичких феномена: (а) диглосије – „у многим регистрима енглески преузима пош или елитни статус, изнад матерњег језика” (посебице у домену лексике); (б) хибридикације – мисли се на хибридикацију матерњих језика, појаву попут *Franglais*, *Spanglish*, *Romglish*, *Hunglish*, *англосрпски*, да би преко језичке полако долазила и културна асимилација (само-асимилација), (в) пасивног билингвалног знања – минимално потребно и/или претпостављено знање за успешно разумевање и интерпретацију. Захваљујући свему овоме енглески, за разлику од осталих светских језика, добија посебан, јединствени квалитет, због чега и постаје тзв. енглески као одомаћени страни језик [English as *the nativized foreign language* – ENFL]. У последњем „енглеском” поглављу Твртко Прћић се бави питањем англицизације српског језика, која се остварује на два начина: (а) у употреби, прекомерној употреби и погрешној употреби [the use, overuse and misuse] речи из енглеског у скоро свим регистрима, и (б) у употреби, прекомерној употреби и погрешној употреби енглеских речи и именица у домаћим слоганима и називима различитих врста. Јанусовско друго лице англицизације је поменути хибридикација српског, коју аутор схвата и као „другу и коначну фазу англицизације”, а чији је директан резултат појава и успон релативно новог или од скора идентификованог социолекталног варијетета српског језика названог англосрпски или *Angloserbian*: „Уопште, у домен англосрпског спадају све иновације у употреби српског језика индиковане енглеским које су језички неоправдане и самим тим непотребне, јер не доприносе ничему комуникативно релевантном или значајном у систему српског језика како у погледу његовог изражајног потенцијала тако и у сфери његове исказне економичности” (стр. 56). Аутор не бежи од тога да идентификује одговорне особе овакве неодговорне англицизације и хибридикације: „Главни англицизатори и хибридиказатори српског су лоши преводиоци или, боље речено, надрипреводиоци. Са својим болно ограниченим познавањем енглеског и српског језика и непознавањем принципа превођења, они пишу/преводе текстове који ретко кад превазилазе дословно преношење значења речи, фраза и реченица са енглеског, понекад уз пуко механичко копирање речи и мало или нимало пажње посвећене њиховом значењу (...)” (стр. 59).

У петом поглављу, првом на српском језику, даје се, хјелмслевовски речено, пролегомена за обједињену *контрактивно-контрасивну лингвистичку дисципину*; коју бисмо могли тумачити и на Шкиљанов начин – као Прћићеве *фрагментне ирошве фрагментизације* и краја лингвистике. Далеко, наравно, од тога да су то само фрагменти. Два су комплекса мотива који су, према суду Твртка Прћића, омогућили обједињавање контрастивне и контактне лингвистике у сада контактну-контрастивну лингвистичку. Први комплекс

мотива је ванјезичког карактера и њега „одређује чињеница да се у протеклих неколико деценија краја 20. века и почетка 21. века заступљеност енглеског језика у свету драматично повећала, што због политичких, економских, културних и других разлога, што због технолошких иновација” (стр. 64), па је енглески, као први језик светске комуникације, задобио статус глобалног заједничког језика [English as a *lingua franca*], „који служи за споразумевање људи различитих првих, тј. матерњих, језика”, да би се потом, услед све снажнијег утицаја на језике с којима је у трајнијем контакту, етаблирао у својству, раније поменутог, енглеског као одомаћеног страног језика. На овај ванјезички надовезује се језички комплекс мотива с корелирајућим лингвистичким импликацијама, па „као последица наведених промена у статусу енглеског језика, границе између контрастивне и контактне лингвистике нису више тако јасне, чврсте и постојане, попут оних које су постојале између 1950-их и 1980-их година, када су и једна и друга биле у успону, а онда и у зениту, широм тзв. континенталне Европе, укључујући и тадашњу Југославију” (стр. 65). Аутор нас прво подсећа на класично одређење контрастивне лингвистике (дисциплина која испитује сличности и разлике између система и употреба најмање двају језика – J_1 и J_2) и контактне лингвистике (дисциплина која испитује утицаје система и употреба једног језика – J_1 као доминантног на систем и употребе другог језика – J_2 као „доминираног”, који с претходним долази у трајнији непосредан или посредан додир) да би онда изнео због чега је данас смислено и посве оправдано говорити о новој, контактано-контрастивној (КК) лингвистици, где би обухват такве новопредложене обједињене лингвистичке контактано-контрастивне дисциплине чинило „изучавање сличности и разлика између енглеског и српског (или било којег другог) језика, у контексту енглеског као одомаћеног страног језика и његових свеукупних утицаја на српски (или било који други) језик” (стр. 68). Твртко Прћић идентификује на којим се нивоима остварају утицаји енглеског језика и шта би онда КК-лингвистика изучавала: (а) преузимање форме и/или садржине језичких јединица, нарочито лексичких, из система енглеског језика у систем српског језика, (б) прекомпоновање лексичких и синтактичких јединица српског језика по узору на обрасце енглеског, и (в) пресликавање језичких обичаја из енглеског језика у српски, нарочито у писању. Другим речима, „контрастивно истраживање подлежу сви нивои језичке анализе: фонологија (с фонетиком), графологија (с графетиком), морфологија, синтакса, семантика и прагматика, као и њихове заједничке додирне дисциплине, попут морфофонологије и морфосинтаксе, при чему су сви наведени нивои обједињени у два супранивоа – лексикон и граматика. (...) На основу изреченог произлази да контрастивно истраживање подлежу и све језичке јединице, како оне без значења – фонеме и графеме, тако и оне са значењем – морфеме, лексеме, синтагме, клаузе и реченице, и њихове употребе у конкретном језичком и ванјезичком контексту” (стр. 70–71). Будући да овако замишљена КК-лингвистика делује на подручјима раније поменутих етаблираних двеју дисциплина (контрастивне и контактне лингвистике) уз њихов интерсекцијски домен, онда „контрастивно-контрастивно истраживање, на начин који се овде предлаже, треба замислити као континуум састављен од три, методолошки мотивисана, те-

матска домена распоређена на скали”: (а) на левом крају скале био би позициониран прототипски контактни домен „у којем се посматра експлоатација језичких средстава (јединица, правила и употреба тих јединица и правила) из J_1 у J_2 , одн. из енглеског језика у српском” (стр. 71), што значи да су овде у фокусу преузете јединице из J_1 (енглеског) и начин њиховог прилагођавања систему српског језика J_2 (било на нивоу форме или садржине); (б) на другом, десном крају био би, логично, „прототипски контрастивни домен, у којем се посматра експлоатација језичких средстава из J_2 ”, тако да је овде пажња усмерена на „преношење садржине изражене јединицама система J_1 одговарајућим јединицама система J_2 , које су својом формом, функцијом и садржином упоредиве с јединицама система J_1 ” (стр. 72), зато се овде говори о адаптацији превођењем, односно о тзв. кореспондентима и еквивалентима; (в) и коначно, на пресецишту контактнoг и контрастивног деомена, дакле у средишњем делу скале, налазио би се контактнo-контрастивни домен, „у којем се посматра експлоатација језичких средстава и из J_1 , и из J_2 ” (стр. 72), па би се овде у фокусу интересовања нашле „промене у форми и/или садржини које у J_2 настају делом на јединицама система J_1 или под његовим утицајем, а делом на јединицама система J_2 ” (стр. 72). То значи да би се, нпр. из лексичке перспективе, суштина контактнo-контрастивног истраживања састојала „у утврђивању међуодносâ форме и садржине у J_2 – специфично, између постојећег и новог у J_2 према ономе што је расположиво у J_1 , с једне стране, као и оног новог у J_2 насталог под утицајем J_1 , с друге стране. Главни циљ овако постављеног истраживања јесте да се испитају процеси који делују у J_2 изложеном утицају J_1 и резултати тих процеса, прочитовани у примени сопствених, тј. домаћих и одомаћених ‘страних’ (у даљем тексту: домаћих), страних или мешовитих средстава” (стр. 72). С овако утврђеним поставкама КК-лингвистике, као и раније поменутих актуелизованим социолингвистичким одликама енглеског језика (енглески као глобални заједнички језик / енглески као одомаћени страни језик) у шестом поглављу Твртко Прћић предочава свој осавремењени приступ лексичком позајмљивању. Када се каже „осавремењени приступ”, нужно се поставља питање у односу на шта је дошло до осавремењивања. Наравно, реч је о класичној контактолошкој теорији Рудолфа Филиповића. Ту ће чувену теорију лексичког позајмљивања Прћић темељно разрадити и осавременити. А то је било нужно управо због промене статуса енглеског језика у свету. Твртко Прћић истиче како постоје два комплементарна аспекта кључних компоненти које су уграђене у осавремењени приступ енглеско-српском лексичком позајмљивању: језичке јединице као непосредан предмет истраживања и правила / принципи који регулишу употребу тих јединица (стр. 93). Тако ће осавремењене основе теорије лексичког позајмљивања почивати на: (а) обједињеној КК-лингвистици, (б) прагматичко-диференцијалној перспективи и (в) дескриптивизму допуњеном модернизованим прескриптивизмом. У наставку поглавља детаљно се представљају фонолошка (или фонетско-фонолошка), морфолошка, графолошка, семантичка и стилистичка адаптација и уз сваку наводе разлике и модификације спрам семиналне Филиповићеве теорије из 1986. године (наравно, стилистичка адаптација ни не постоји код Филиповића, она је потпуни новум у књизи Твртка Прћића). Претходна разматрања водила су аутора,

у седмом поглављу књиге, ка питању енглеско-српске контактнoјезичке компетенције. Како ју је раније објаснио, „контактнoјезичка компетенција представља врсту језичког знања које се односи на ваљану употребу елемената из језика даваоца у језику примаоца, који с њим редовно долази у додир, при чему детерминанта ‘ваљана употреба’ овде сажима два нераздвојива аспекта добре употребе језика: прво, то је исправност, која се огледа у поштовању правила и препорука за коришћење језичких јединица у погледу писања, изговора, граматике и значења; и друго, то је доследност, која се огледа у сталном одабирању и коришћењу препоручених облика, и избегавању насумичних варијација једног истог изворног облика” (стр. 142). Шта Прћић сматра обухватом енглеско-српске контактнoјезичке компетенције? Пре свега, две основне врсте елемената из енглеског језика чија употреба у српском производи највеће потешкоће и ствара недоумице: то су одређене речи (англицизми и англишизми) и властита имена (антропоними, псеудоними, макро и микропоними, институционими, продуктоними, наслови). Код ових наведених двеју група, и уједно врста, елемената, „примењују се различити методи адаптације у српском језику, утолико што се речи, идеално, адаптирају на нивоу садржине, превођењем, попут енг. *cancel culture* према срп. *култура изолацијавања*, или *култура искључивања*, или *култура ускраћивања њодршке*, док се имена, уобичајено, адаптирају на нивоу форме, преобликовањем, попут енг. *Mickey Rourke* према срп. *Мики Попк*” (стр. 156–157). Аутор – имајући у виду педагошку димензију контактнo-контрастивног садржаја – сугерише шта је оно чему би наши ученици и студенти заправо требало да се подучавају (а што најалост, чини се, систематски изостаје из наставе): изговор, промена речи, творба речи, графологија и ортографија, дескриптивно и асоцијативно значење (лексичка семантика и стилистика). А да би ове предложене сугестије о успостављању енглеско-српске контактнoјезичке компетенције у настави заживеле, Прћић даје препоруке о неким нужним предусловима које би требало испунити закључујући – у оптимистичном тону – како „озбиљан рад на развијању [ове] контактнoјезичке компетенције тек треба да отпочне и да временом уроди опипљивим плодовима” (стр. 167). Осмо поглавље је посвећено англицизмима као српско-енглеским језичким паровима. За сваког ко воли „саспенс” и питалице ово поглавље започиње идеално, јер аутор поставља питање – како се на енглеском каже ‘олдтајмер’? Ко је, рецимо, читао уводне напомене Живорада Ковачевића у књизи *Лажни њријателџи* знаће одговор, а на крају поглавља Твртко Прћић ће и сам открити која је права номинална форма на енглеском за наведени семантички садржај, но поента је да то свакако није реч – *oldtimer*, тј. да ова реч у енглеском значи нешто сасвим друго и да нема никакве везе с аутомобилима. Овим нас аутор уводи у разматрање тематике *лажних њарова* или *лажних њријателџа*, и то с теоријске и практичне тачке. Као српско-енглески лажни парови квалификују се они парови речи који су по форми, функцији и садржини упоредиви у датом реченичном контексту и који би се отуда могли назвати мотивисаним лажним паровима, попут: *Он је дефинитивно најбољатији човек на свету*, где се српски прилог *дефинитивно* упоређује с енглеским прилозима *definitely* и *definitively*. *Tertium comparationis*, тј. својство које је заједничко обема лексичким јединицама и које омогућава њихову упоредивост, комплексно

је и двојно реализовано: њега истовремено чине графолошка форма речи, као примарно својство, и њој придружена садржина, као секундарно својство. Након детаљног предочавања типова формалне и садржинске кореспондентности српске реплике и њеног енглеског модела – а утврђује се 6 формалних и 6 садржинских односа, аутор укршта или упарује тих шест формалних међуодноса, Φ_1 до Φ_6 , са шест садржинских међуодноса, C_1 до C_6 , с циљем да установи начине испољавања њихове формално-садржинске кореспондентности и да се одговори на кључно питање ‘шта чини лажне парове’. Тако се добијају 4 ранга: *Ranĭ 1* – уколико су реплика и модел формално исти (Φ_1) или врло слични (Φ_2) и садржински исти (C_1), посреди је прави пар, као што је срп. *фити* према енгл. *fit*; *Ranĭ 2* – уколико су реплика и модел формално слични (Φ_3 – Φ_4), укључујући и исти, врло сличан или сличан ксено-модел (Φ_5), и садржински исти (C_1), посреди је формални лажни пар, као што је срп. *хејшенг* према енгл. *happy ending*; *Ranĭ 3* – уколико су реплика и модел формално исти (Φ_1) или врло слични (Φ_2) или слични (Φ_3 – Φ_4), а садржински делимично различити (C_2 – C_4) или различити (C_5) или потпуно различити (C_6), посреди је формално-садржински лажни пар, као што је срп. *академик*, у смислу ‘члан академије наука и/или уметности’, према енгл. *academic*, у смислу ‘универзитетски наставник, сарадник или студент’; и *Ranĭ 4* – уколико су реплика и крипто-модел формално потпуно различити (Φ_6), а садржински исти (C_1), посреди је садржински лажни пар, као што је срп. *охрабриши* према енгл. *encourage*, оба у смислу ‘подстаћи, подржати’. С оваквим дистинкцијама, које почивају на јасним формално-значењским критеријима, и структурно-семантичким нивелацијама добили смо заправо потпуну теорију лажних (и правих) парова, што је недостајало нашој лингвистици (лексикологији): „лажни пар чине две речи (просте, изведене, сложене или фразне) у два језика, (1) које имају упоредив писани облик, (2) које су у одређеном језичком (реченичном) контексту упоредиве по својој форми, функцији и садржини, и (3) које се у већој или мањој мери разликују по форми (када су формални лажни парови), по форми и садржини (када су формално-садржински лажни парови)-или по садржини (када су садржински лажни парови)” (стр. 190). Аутор сматра да би у наставном процесу енглеског као одомаћеног страног језика, али и српског као матерњег и страног језика, требало ученике и студенте, већ од почетног нивоа усвајања енглеског језика, упознавати с практичним аспектима лажне парности и упозоравати их на варљивост и заводљивост графолошки сличних парова речи, као и да би „превођење с енглеског језика на српски и са српског језика на енглески, и настава тог превођења, требало значајну пажњу да посвете препознавању и адекватном превођењу лажних парова” (стр. 191). Девето поглавље пружа детаљан „инсајдерски” увид у то како је текла израда *Српског речника новијих англицизама* (СРНА); чији је главни уредник био управо Твртко Прћић.²

² Готово истовремено (2023) када се појавила монографија која се овде представља објављен је и *Српски речник новијих англицизама: од идеје до реализације – њрактични лексикографски водич*, који су уредили Твртко Прћић и Јасмина Дражић. У овом „практичном водичу” заинтересовани читалац ће наћи практично све, баш како и у наслову стоји, од почетне идеје (о речнику) до „финалног продукта” (СРНА) – како је процес текао: од прикупљања, одабира и обраде грађе за речник, преко осмишљавања и формирања речничког чланка, како су

Од успостављања РНЕ (претходнице СРНЕ) и СРНЕ, преко опште карактеризације, типолошке идентификације, научне спецификације и организације корпуса СРНЕ, приказа микроструктуре (правопис, граматика, изговор, значење, неприхватљиви облици итд.) до реализације форме и садржине СРНЕ – све је ту. Свако ко се бави лексикологијом и лексикографијом; у овом поглављу наћи ће нешто занимљиво и, што је посебно важно, искористиво за своје истраживање. Од некога ко је био извршни уредник једног таквог замашног и значајног пројекта – ништа се мање није ни могло ни требало очекивати. Зато је важно – зарад свих оних марљивих прегалаца који се баве израдом речника – навести закључне речи овог поглавља: „Ако овај речник буде бар мало помогао својим стварним и потенцијалним корисницима да се боље сналазе с англицизмима у српском језику, а неке од тих корисника буде бар мало навео на размишљање о англицизмима (...), онда труд ауторског тима уложен у састављање *Српској речника новијих англицизама* можда и није био узалудан” (стр. 258). Коначно, десето, завршно поглавље води нас сада ка искључиво српској језичкој тематици – правописној (какотопијској?) стварности и њеној (утопијској?) будућности како је Твртко Прћић види и предвиђа. Дакле, аутор поставља питање: Какав нам *Правопис српскога језика* данас треба? – и у разradi нуди свој(е) одговор(е). Да би се дали одговори, потребно је јасно сагледати и прецизно описати садашње стање ствари, укључујући у ово и контекст – друштвене заједнице или духа времена – у коме деламо и функционишемо. А данашњи свет је онлајн и зован због тога што и људи, и догађаји, и појаве постоје, у највећој мери, онлајн, друго, данашњи свет је, највећма, површан због тога што се живи изузетно убрзано и ужурбаном, и треће, данашњи наш свет је, част ретким изузецима, полуписмен због тога што су и правопис и правописање скрајнути и занемарени у образовном систему. Твртко Прћић у брижно, масовно и систематично негованој полуписмености – која изгледа једина не познаје просторне, генерацијске, родне и полне, образовне, социјалне и друге границе/разлике – види узрок отуђеног стања језичке културе, па решење тражи у оправописмењавању кроз располуписмењавање. Зато је корисницима – а то су практично сви – нужно обезбедити четири врсте кључних информација: искористиве, ауторитативне, једнозначне и објективне, јер имамо мањак свих ових врста информација. На пример, у недостатку једнозначних информација, норма и псеудонорма у пракси (и главама људи) бивају нераздвојно измешане чинећи својеврсни меланж у виду анормије или безнорме. А који би могао бити излаз из такве, крајње неповољне, ситуације? – *Практични правопис!* Како би онда требало да изгледа тај *Практични правопис*? Први део, под радним насловом *Како (не) треба писати*, био би заснован на правилима из академског *Правописа*, али чија би перспектива, сагласно ономазиолошком принципу, полазила од конкретних језичких објеката и ишла ка правописним средствима која се на те објекте примењују. У формату питања и одговора, у овом сегменту налазили би се азбучно наведени језички објекти, као што су англицизми, датуми, децимални бројеви, мерне јединице, називи држава,

---

недоумице (које су се нужно, у једном оваквом лексикографском подухвату, јављале) разрешаване (и разрешене) до научног и педагошког потенцијала речника.

придеви изведени из властитих имена, римске цифре – сви у функцији допуне насловног питања ‘Како (не) треба писати [језички објекат]’. Други део, под радним насловом *Како (не) треба користити*, такође би био заснован на правилима из академског *Правописа*, и то из постојеће перспективе, од правописних средстава ка језичким објектима, сагласно семасиолошком принципу, али би њихове формулације биле скраћене и сажете, и чиниле би заправо лаконски преглед правила из академског *Правописа*. Такође у формату питања и одговора, у овом сегменту би се налазиле азбучно наведене тематске целине с правописним средствима, као што су тачка, наводници, велико почетно слово, итд. у функцији допуне насловног питања ‘Како (не) треба користити [правописно средство]’. Најпосле, трећи део, под радним насловом *Овако не, а овако да*, садржавао би упоредни табеларни преглед тематски груписаних најчешћих и распрострањених образаца правописне псеудонорме и препоручене правописне норме, као што су, на пример, *80-ишак* према *80-ак*, *ѝ-ђа* према *ѝја*, *инѝезиван* према *инѝензиван*, *ѝредѝремијера* према *ѝреѝремијера*, *Маѝишца Срѝска* према *Маѝишца срѝска*, *с’ ѝоѝишовањем* према *с ѝоѝишовањем* итд. Твртко Прѝић сматра да би „овако осмишљеном троделном структуром планираног *Практичноѝ ѝравописа срѝскоѝ језика* били покривени сви релевантни аспекти правописне праксе, и постојеће и прижељкиване”, а уз помоћ једног таквог приручника, примерено коришћеног у наставној, медијској и „свакој другој језички заснованој пракси, дуго очекивани процес оправописмењавања добио би снажан, делотворан и дуго очекивани замајац” (стр. 282).

Дакле, ово су теме, питања и одговори које ће заинтересована особа наћи у књизи *Срѝски са енѝлеским: основе конѝакѝно-конѝрасѝивне линѝвистѝике*. Заправо, наћи ће много више, а у приказу је тек наговештено која је све језичка проблематика обрађена у најновијој монографији Твртка Прѝића. Након предочавања структуре књиге и садржаја који се обрађује у свим поглављима, шта се – на самом крају – може закључити? Ранко Бугарски, пишући о овој монографији, посебно о осмишљавању обједињене контакт-но-контрастивне лингвистике истиче: „тек [је] Твртко Прѝић понудио један кохерентан, теоријски ваљано образложен и методолошки прецизно изведен нацрт шире научне области која систематски повезује и обједињује ове две [контактну и контрастивну] компоненте (...)”, због чега је ова књига „јединствено, теоријски фундирано а практично применљиво помагало за озбиљан рад на подручју које обухвата”. Додавати још нешто оваквој оцени Ранка Бугарског било би колико непримерено и претенциозно толико и сувишно, јер све је, на јасан и сажет, и што је најважније – тачан, начин, речено. Ипак, ако бих за концизан, завршни суд морао нешто нагласити, онда је то следеће: стил монографије и њеног аутора је прецизан и истанчан али не сувопаран, аргументован али не дигресиван, научно ригорозан али не дистанцирано имперсоналан или неекспресиван, „јузерфрендли”, тј. прилагођен кориснику али не лаган или симплификован. Аутор је научник који се не либи да трагове своје личности остави у тексту, штавише видљива је страст према питањима која годинама (заправо деценијама) посвећено и системски разматра, тј. развидна је усхићеност према ономе што ваља и озлојеђеност па чак и револтираност спрам свега онога што сматра негативним у језику и око њега.

Све поменуто – уз представљену теоријску фундираност, иновативност и примењивост – даје ми за право да устврдим како ће од ове књиге профитирати, тј. „имати бенефита” и професори и студенти, како енглеског језика, тако и српског језика, али и других филологија, и преводиоци, и запослени у издавачким и новинским, као и другим медијским кућама, заправо сви заинтересовани за језичке додире и контрасте. Ова ће књига развејати различите митове које нас свакодневно прате: од тога да је сваки англицизам непотребан (јер многи не знају да су инфлусивни процеси најнормалнији када је реч о попуњавању лексикона, али да зато постоје оправдани и неоправдани англицизми) до питања слепог дескриптивизма или тврдог (нефлексибилног) прескриптивизма, природе и типова лажних (и правих) парова и тако даље. Због свега реченог, као и због тога што ова монографија провоцира, подстиче на даља трагања и анализе у овој области (или у овим областима), због инспиративности која она нуди академском свету (у науци и култури уопште) – сматрам је заиста значајном и убеђен сам да ће бити незаобилазан извор за свако даље проучавање и истраживање у овом научном домену.

Сїрахиња Сїеїанов

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
strahinja.stepanov@ff.uns.ac.rs

UDC 811.163.41'367.625(049.32)

Predrag Novakov. *Studije iz englesko-srpske kontrastivne gramatike glagola*.
Novi Sad: Filozofski fakultet, 2023, 196 str.

Полазећи од чињенице да глагол заузима важно место у језичком систему захваљујући свом квантитативном уделу у лексичкој структури, те семантичкој слојевитости и изражајности, монографија Предрага Новакова под насловом *Studije iz englesko-srpske kontrastivne gramatike glagola* у издању Филозофског факултета у Новом Саду вредан је прилог домаћој теоријској и примењеној лингвистици. Претпоставке и закључци утемељени су на анализи паралелног енглеског и српског корпуса стандардног језика, са перспективом даљег истраживања типичних кореспондената и преводних еквивалената глагола на обимнијим паралелним корпусима не само ова два, већ и других језика. Актуелност теме и двојно издање у електронском и штампаном облику чине овај извор не само корисним, већ и прилагођеним савременом кориснику. Посматрано структурно, после *Предговора*, главни део монографије састоји се од три дела који садрже изванредан број ужих тематских целина са методолошки уједначеним приступом који укључује три фазе: тумачење одређеног проблема у литератури, контрастивну анализу корпуса и закључ-

ке. Следи *Библиографска најомена* са подацима о зборницима и часописима у којима су првобитно били објављени радови који су предмет монографије, као и о једном научном скупу са саопштењем на основу којег је настао до сада необјављени рад у трећем делу. Притом је важно напоменути да је текст шест поглавља настао као резултат рада на пројекту „Језици и културе у времену и простору” (пројекат број 178002 који је финансирало Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије). У наставку, наведен је списак литературе са хронолошки сређеним библиографским јединицама, од чега 68 монографија и научних радова и три речника. На самом крају, наводе се извори за корпус који чини шест романа на изворном језику (два на енглеском и један на српском) и њихови преводи са енглеског језика на српски и обрнуто. У тексту који следи укратко је представљен садржај монографије по деловима.

Први део под насловом „Engleski modali i njihovi srpski ekvivalenti” (стр. 7–71) састоји се од пет поглавља која се баве семантичком анализом модала и њиховом употребом у два језика. Анализа се заснива на паралелним корпусима једног романа и два лингвистичка часописа, који ће бити споменути у опису по поглављима.

Предмет првог поглавља је енглески модал *can* (стр. 8–18), који се анализира контрастивно на паралелном корпусу примера преузетих из енглеског романа Дена Брауна (Dan Brown) *The Lost Symbol* објављеног 2009. године и његовог превода на српски језик под насловом *Izgubljeni simbol*, објављеног исте године. Изворни текст романа и његов превод омогућили су сагледавање промена и тенденција у значењу овог глагола у америчкој варијанти енглеског језика, односно изражајних средстава којима се то значење преноси у српски језик. Анализа показује да је модал *can* (као и *could*) најзаступљенији, и то у својим типичним динамичким и епистемичким значењима, док деонтичка значења показују тенденцију пада у фреквентности, што указује на могућу тенденцију преузимања тих значења од стране других модала. Преводни еквиваленти ових глагола (најчешће модала *моћи* и *умети*, и модални прилог *можда*) такође показују семантичку нијансираност у смислу динамичких, епистемичких и деонтичких значења.

На истом корпусу темељи се и друго поглавље, које се бави дистрибуцијом модала *could* и његовим преводним еквивалентима у српском језику (стр. 19–31). Притом, фокус анализе је на три кључна питања: фреквентност централних модалних значења, изражавање прошлог времена овим модалом и преводни еквиваленти у српском језику. Резултати показују да су два централна значења (динамичко и епистемичко) подједнако заступљена, док деонтичко није пронађено у корпусу, што може да укаже на општу тенденцију у употреби овога модала, коју би ваљало потврдити даљим истраживањем на обимнијем паралелном корпусу. Надаље, модал *could* у функцији изражавања прошлог времена употребљава се да означи како садашње, тако и прошло време, при чему се прошло време у оквиру епистемичке могућности изражава помоћу инфинитива перфекта. На крају, анализа показује да преводни еквивалент модала *could* са епистемичким и динамичким значењем претежно није кореспондентни модал *моћи*, већ то може бити и глагол *усијети* (динамичка способност), као и израз *мојуће је* (епистемичка могућност), те

чак и нулти преводни еквивалент уколико се ради о глаголима перцепције (нпр. ...*she could see...*, срп. *видела је...*).

Треће поглавље, које испитује употребу енглеских модала у савременом језику и њихове преводне еквиваленте, такође се базира на истом корпусу (стр. 32–45). На основу квантитативне анализе, аутор закључује да највећу фреквентност имају модали *can* и *could*, при чему у корпусу нису забележени модали *dare* и *need*, изузев као лексички глаголи (нпр. ...*she dared not pass*, срп. ...*није се усудила да њређе*), док се модал *ought to* јавља у само једном примеру. Висока фреквентност модала *can* и *could* указује на чињеницу да ти глаголи преузимају одређене функције модала *may* и *might*, као и модала *must* у смислу епистемичких и деонтичких значења која деле са њима, при чему *must* није заменљив у значењу наглашене епистемичке нецеситативности. Што се тиче преводних еквивалената модала *can* и *could*, као и осталих, мање фреквентних, енглеских модала у целости, анализа показује да постоји широка лепеза морфосинтаксичких јединица. Наиме, у значењу епистемичке вероватноће и могућности, те динамичке физичке и менталне способности, *can* и *could* се, по правилу, преводом модалом *моћи* и, ређе, потенцијалом и модалним изразима (*није*) *могуће* и *немогуће*. Преводни еквиваленти осталих енглеских модала такође су различити, иако се најчешће користе кореспондентни модали у српском језику. Модали *will* и *would*, са претежно динамичким значењима, а ређе са значењима епистемичке могућности, углавном се преводом српским модалом *моћи* и потенцијалом. Модали *may* и *might*, са значењем епистемичке модалности, такође се преводом модалом *моћи* и описним преводима. Следећи модални пар *shall* и *should*, који је знатно ређи у корпусу, махом са значењем деонтичке нужности и епистемичке могућности у прошлости, преводи се модалом *требаћи*. Модал *must*, са значењем епистемичке нужности, преводи се српским модалом *морати* који, поред епистемичке нужности, означава и деонтичку. Коначно, једини пример модала *ought to*, који имплицира епистемичку нужност, преводи се на српски прилогом *сијурно* са појачаним модалним значењем.

Четврто поглавље је посвећено контрастивној анализи употребе модала у научном дискурсу у два језика, те, посредно, и проблему утицаја медијума (електронског и штампаног) на њихову употребу (стр. 46–57). Примерено теми, ова анализа се заснива на корпусу два лингвистичка часописа – штампаном издању *Folia Linguistica* (45/2 из 2011. године) и електронском часопису *International Journal of Linguistics* (3/1 из 2011. године). Упоредна анализа показује да у оба језика преовлађују модали слабије снаге (енгл. *can*, срп. *моћи*), што указује на блаже епистемичке констатације и већу уздржаност аутора. Ситуација се незнатно разликује у два језика кад се ради о наглашено епистемичким значењима модала *must* (срп. *морати*, *требаћи*), пошто се стиче утисак да се став аутора у српском језику изражава асертивније него у енглеском, захваљујући нешто већој заступљености модала *морати* и *требаћи*. Аутор такође запажа и утицај негације на снагу модала у научном дискурсу оба језика, којом се појачава асертивност става писца текста. На крају, сагледавајући проблем у контексту медијума, тј. електронског и штампаног часописа, аутор закључује да медијум не утиче на употребу модала у научном дискурсу.

Последње, пето, поглавље бави се контрастивном анализом значења модала у контексту на корпусу примера преузетих из раније споменутог романа *The Lost Symbol* и његовог превода *Izgubljeni simbol* (стр. 58–71). Фокус анализе је на утицају језичког и ситуационог контекста на модалне парове који имају два или сва три модална значења (епистемичко, деонтичко и динамичко). Будући да их аутор анализира по редоследу фреквентности у корпусу, овде ће бити представљена само четири најфреквентнија пара (*can/could, will/would, may/might* и *shall/should*). Резултати анализе модалног пара *can* и *could* показују да се двосмисленост најчешће јавља у смислу епистемичке могућности и динамичке способности, при чему су за исправно тумачење битни аниматност субјекта и семантичке улоге учесника у говорној ситуацији, те, у мањој мери, семантика глагола (динамични или стативни, глаголи когниције и перцепције). Двосмисленост се јавља и у преводима ових глагола (нарочито код глагола *моћи*), који су најчешће модални еквиваленти. Следећи модални пар *will* и *would* претежно означава динамичка значења а ређе епистемичку могућност, при чему се *would* највише јавља са аниматним субјектом у реченичном контексту који обично имплицира итеративност, спорадично понављање или одсуство понављања. Преводни еквиваленти овог енглеског модала јесу потенцијал (нпр. ...*would have been*..., срп. ...*био би*...) или модал *моћи*. Код модалног пара *may* и *might* преовлађује епистемичко значење са неагентивним аниматним субјектима, уз мањи број деонтичких значења. Преводи овог енглеског модала углавном укључују модални глагол *моћи* и описне преводе (нпр. ...*that the strap might break*, срп. ...*га ће се ремен њрекинути*). Последњи модални пар који има извесну фреквентност у корпусу јесте *shall* и *should*. Његова значења укључују слабију деонтичку нужност и епистемичку могућност у прошлости, при чему је модално значење одређено елементима контекста, аниматношћу субјекта и његовом семантичком улогом у говорној ситуацији. Овај енглески модал претежно се преводи српским модалним глаголом *њребајти*. На крају, ваљало би истаћи интересантно запажање аутора да су преводи примера допринели исправном тумачењу модалних значења у изворно енглеским примерима, што потврђује уводну констатацију овога приказа да резултати ове анализе имају вредност унутар ширег међујезичког контекста.

Други део под насловом „Вишечлани глаголи” (стр. 73–162) састављен је од шест поглавља која се баве семантиком ових глагола, тј. дословним и пренесеним значењем партикула или целовитих фразних и фразно-предлошких глагола у два језика. Анализа је урађена на корпусу примера преузетих из два енглеска романа и њиховог превода на српски језик, који се наводе у склопу приказа по поглављима.

Предмет првог поглавља је анализа денотативног и пренесеног просторног значења партикула у саставу фразних глагола (стр. 74–88) на корпусу примера преузетих из савременог британског романа *Wolf Hall* ауторке Хилари Мантел (Hillary Mantel) из 2009. године и његовог превода под насловом *Њучје leglo*, објављеног 2013. године. Фокус анализе је на партикулама *up, down, off, away* и *on* у саставу фразних глагола, нпр. *hold up, sit down, cut off, turn away* и *go on*. Разлика између основног и пренесеног значења прогресивно се смањује према редоследу навођења партикула у загради. Наиме,

највећа разлика између основног и пренесеног значења у корист потоњег постоји код најфреквентније партикуле *up*, при чему се разлика смањује код партикула *down* и *off*, да би код претпоследње (*away*) и последње (*on*) квантитативни удео основног значења био значајно већи од пренесеног значења. Поред квантитативне анализе, аутор врши и квалитативну анализу примера, полазећи од тумачења метафоричких значења партикула у литератури на основу којих се може објаснити проширено значење фразних глагола. Сагласно очекивању, преводни еквиваленти су већином садржали глаголе са префиксима (нпр. *bring up*, срп. *огђојуӣи*), осим у примерима са, изворно, наративним презентом (нпр. *...wipes away (a tear)*, срп. *...брише (очи)*) или итеративном ситуацијом (нпр. *...counts off (the items)*, срп. *...гели (загаӣке)*). Аутор на крају запажа да постоји знатна подударност просторних и метафоричких значења енглеских партикула и српских глаголских префикса, чак и у примени исте или сличне појмовне метафоре.

У другом поглављу (стр. 89–103) анализира се степен идиоматизованости фразних глагола у два језика, при чему је коришћен исти корпус као у претходном поглављу, тачније, само почетни део романа на енглеском и српском језику. На основу релевантне литературе, енглески фразни глаголи су према степену идиоматизованости подељени на три групе, на неидиоматичне, полуидиоматичне и идиоматичне, при чему највећу фреквентност имају спојеви са лексичким глаголом *come*, а затим са глаголима *get* и *take*, а од партикула то својство имају *up* и *out*, а затим *down*, *back*, *away* и *off*. На основу анализе, аутор закључује да су енглески фразни глаголи претежно неидиоматични, и то са значењем покрета у физичком простору, при чему су глаголи означавали врсту покрета, а партикуле завршну позицију. Преводни еквиваленти ових глагола махом су изведени префиксима (нпр. *fall back*, срп. *узмицаӣи*). Полуидиоматизоване фразне лексеме, код којих лексички глагол задржава своје значење, а партикула своје проширује, такође се преводе глаголима изведеним префиксима (нпр. *heal up*, срп. *йрезгравӣи*), при чему партикула (најчешће *up* и *out*) најчешће означава извршеност ситуације означене лексичким глаголом. Последња група потпуно идиоматизованих спојева у енглеском језику, код којих и глагол и партикула проширују своје значење, преводи се на српски различитим морфосинтаксичким средствима, што би се могло илустровати примерима попут *bring up*, срп. *огђојуӣи*, *cut somebody out that way*, срп. *сӣесаӣи (неко̄а) ӣаквим*, *get after (somebody)*, срп. *кренуӣи на (неко̄)*, *storm in*, срп. *навалиӣи* и сл.

Треће поглавље је посвећено контрастивној анализи просторних и проширених значења партикула *up*, *off* и *down* у саставу енглеских фразних глагола и еквивалентних српских префикса *йре-*, *за-*, *об-* и *ог-* (стр. 104–119). Анализа заснована на истом корпусу показала је да највећу фреквентност има партикула *up* која означава физичко вертикално и хоризонтално кретање, на основу чега се изводи проширено значење са главним појмовним метафорама ГОРЕ ЈЕ ДОВРШЕНО/ ВИДЉИВО/УПАДЉИВО И ГОРЕ ЈЕ ИНТЕНЗИВНИЈЕ ЗА ВЕРТИКАЛНИ ПОКРЕТ, као и метафором ПРЕМОШЋАВАЊЕ ЈЕ РЕШАВАЊЕ ЗА ХОРИЗОНТАЛНИ ПОКРЕТ. Друга по учесталости је партикула *off*, која означава физичко одвајање или удаљавање, док се проширена значења темеље на појмовним метафорама ИЗВАН ЈЕ ИСКЉУЧЕНО, ИЗВАН ЈЕ НЕГИРАНО И ИЗВАН ЈЕ НЕПОВОЉНО. Последња

партикула *down* означава физички покрет са више локације на нижу, на основу чега најчешће проширује значења путем појмовне метафоре ДОЛЕ ЈЕ ЛОШИЈЕ/НЕПОВОЉНИЈЕ. Значење префикса, као честих преводних еквивалената партикула, углавном се такође тумачи на темељу појмовне метафоре, што омогућује повезивање са њиховим основним просторним значењем. Конкретно, префикс *пре-* (нпр. *heal up*, срп. *ћеззравити*) може се преко метафоре премошћавања повезати са значењима разрешавања или побољшавања, префикс *за-* (нпр. *light up*, срп. *заблистити*) преко метафоре уласка са значењима почетка или интензивирања, префикс *ог-* преко метафоре одвајања са значењима искључености (нпр. *cast off*, срп. *огбацити*), а префикс *об-* преко значења обухватања са значењем обавијености неким стањем (нпр. *drag down*, срп. *оћћерећити*). Уопштено, аутор закључује да се у оба језика могу применити исте или сличне појмовне метафоре, при чему се проширена значења партикула и префикса понекад постижу другачијим метафорама.

На истом корпусу заснива се и контрастивна анализа енглеских фразних глагола који у основи садрже глаголе кретања (*come*, *fall* и *walk*) и њихових преводних еквивалената у четвртој поглављу (стр. 120–132). Анализа примера са издвојеним лексичким глаголима показује да преовлађују вишечлани глаголи са значењем физичког кретања, док се они са апстрактнијим значењима јављају у само једној четвртини примера. Притом, глагол *come* се јавља у највећем броју примера, а показује и највећи потенцијал за проширење значења, посебно са партикулама *down* (ДОЛЕ ЈЕ ЛОШИЈЕ), *out* (НАПОЉУ ЈЕ ВИДЉИВО/УПАДЉИВО) и *on*, са просторним значењем хоризонталног присуства које се асоцијативно повезује са апстрактнијим значењем настављања/продужавања. Поред мање фреквентности, друга два анализирана глагола (*fall* и *walk*) показују и мањи потенцијал за проширење значења (нарочито *walk*). Глагол *fall* гради метафорична значења у споју са партикулама *back*, *in* и *out*. Партикула *back*, заједно са глаголом, указује на покрет уназад (нпр. *fall back*, срп. *узмицати*), док се просторно значење *in* (срп. *унућар*) повезује са блискошћу и усаглашавањем, а супротно просторно значење *out* (срп. *изван*) са неразумевањем и размирицама. Глагол *walk* има само једно проширено значење превазилажења тешкоћа или неповољних околности са партикулом *away* (нпр. *walk away*, срп. *оглазити*), које је изведено метафоричким преносом основног значења просторног удаљавања. Посматрано контрастивно, енглески фразни глаголи и преводни еквиваленти могу се сврстати у две групе глаголских лексема, као што је и очекивано. Прву групу чине енглеске фразне лексеме са основним значењем које се преводне глаголима кретања, од којих неки имају и префиксе, такође са просторним значењем (*из-*, *у-*), при чему просторна значења тих префикса углавном одговарају просторном значењу енглеских партикула. Друга група обухвата енглеске фразне лексеме са метафоричким значењем, које се преводне српским глаголима са апстрактнијим значењима, при чему ти преводни еквиваленти углавном не спадају у глаголе кретања (нпр. *come over* према *ћригобити*, *come out* према *заложити се* и *fall out* према *ћосваћити се*).

Претпоследње, пето, поглавље бави се анализом енглеских фразно-предлошких глагола и њихових преводних еквивалената (стр. 133–147). Контрастивна анализа темељи се на корпусу новијег британског романа *Girl with*

a Pearl Earring ауторке Трејси Шевалије (Tracy Chevalier) из 1999. године и његовог превода на српски језик под насловом *Devojka sa bisernom mindušom* из 2002. године. Битно је напоменути да је фокус анализе на трочланим енглеским фразним глаголима и њиховим преводним еквивалентима у српском језику, тј. на јединицама које садрже лексички глагол и адвербијалну и предлошку партикулу, нпр. *step away from*, срп. *одмакнути се од*. На основу релевантне литературе и примера из корпуса у оба језика, аутор закључује да веома низак степен идиоматизованости, тј. семантичке кохерентности и композитивности, не говори у прилог третирању трочланих комбинација глагола као фразних лексема. Конкретније, знатно више од половине примера из корпуса јесу неидиоматизовани низови у којима друга партикула није у саставу фразне лексеме, већ је део предлошке фразе. Стога се, са терминолошког аспекта, овде покреће питање упитности постојања назива фразно-предлошких глагола као једне лексичке и синтаксичке јединице, будући да се трочлане фразне јединице у оба језика могу разложити на два конституента, тј. на фразни глагол и предлошку фразу у функцији његове допуне, нпр. *stay out of (her way)*, срп. *клонити се (неком) с њуџа*. Наведени пример може се разложити на основни глагол *stay*, срп. *клонити се* и сложени предлог *out of*, срп. предлошка фроза *с њуџа*.

Последње, шесто, поглавље такође испитује фразно-предлошке глаголе, и то са аспекта њихове идиоматичности (стр. 148–162). Анализа се заснива на истом корпусу као претходно, петом, поглављу, при чему је фокус на укупно 85 енглеских трочланих низова који имају структуру: лексички глагол + партикула + партикула, нпр. *walk away from*, срп. *изађи из*. У наведеном примеру, предлошка партикула задржава своје основно просторно значење, те је у том случају део предлошке фразе и не чини фразну лексему са глаголом и првом партикулом. Анализирајући идиоматизованост ових трочланих низова, аутор констатује да преовлађује основно значење, тј. да постоји мали број идиоматизованих трочланих комбинација у корпусу. Малобројне полуидиоматизоване комбинације такође се могу разложити на идиоматизовани двочлани глагол и предлошку фразу. Исто терминолошко одређење може се применити и на неколико идиоматизованих комбинација у корпусу које се, сагласно релевантној енглеској литератури, могу анализирати као двочлани, фразни, глагол са спецификованим, односно селектованим предлогом. Добијени резултати указују на чињеницу да већина трочланих низова из корпуса нису ни синтаксичке ни лексичке јединице, већ да се разлажу на двочлани глагол и предлошку фразу, што говори у прилог терминолошком разграничењу од фразних глагола, те увођењу назива фразно-предлошки глаголи. Упркос томе што ова констатација има упориште у енглеској литератури, аутор напомиње да су овакви низови понекад укључени у енглеске речнике фразних глагола.

Трећи део под насловом „Glagolski vid: engleski i srpski jezik” (стр. 163–189) садржи два поглавља од којих је прво објављено само у овој монографији. За разлику од ранијих поглавља, овде је примењен двојни правац анализе. У првом поглављу полазни језик је српски, а у другом енглески. Корпус чине примери преузети из романа Иве Андрића *На Дрини ћуприја* из 1945. године и његовог превода на енглески језик *The Bridge on the Drina* објављеног

1959. године, као и примери преузети из релевантне литературе на енглеском језику.

У првом поглављу анализирају се одређене компоненте глаголског вида у српском и енглеском језику (стр. 164–177). Из изворног текста романа *На Дрини ћуприја* преузети су примери са три глаголска префикса *до-*, *за-* и *пре-* који, према релевантној српској литератури, имају велику учесталост и обухватају већи број значења. Изабрани префикси анализирани су контрастивно према преводним еквивалентима у енглеском тексту романа. Анализа је потврдила почетне претпоставке постављене на основу одговарајуће литературе у два језика са два различита видска система, да се граматички вид у оба језика може дефинисати помоћу опозиције целина/структура, а да српски глаголи префиксацијом стичу додатне компоненте значења (инхоативност, аугментативност, тренутност и трајност), које се могу сврстати у лексички вид. Анализа је такође потврдила претпоставку постојања везе између граматичког и лексичког вида, будући да су српски глаголи префиксацијом, уз значење целине, стицали и значење теличности, тј. постојања циља и крајње тачке након које се ситуација окончава, нпр. *дојорети* према *јорети*. Надаље, компонента теличности у српском језику ступа у међудејство са перфективним граматичким видом, те су перфективни глаголи истовремено и телични. Насупрот томе, еквивалентне глаголске лексеме у енглеском језику већином су неутралне у односу на компоненту теличности, те се она најчешће постиже синтаксичким средствима, путем додавања директног објекта (нпр. *wall up living children*, срп. *зазиђивају живу децу*) или партикуле (нпр. *burn out*, срп. *дојорети*). Резимирајући резултате, аутор такође констатује да се граматички и лексички вид могу разграничити, те да оба вида у садејству чине реченични вид, при чему то садејство није исто у два језика, нарочито у односу на телиčnost као компоненту лексичког вида. Наиме, за разлику од већине српских глаголских лексема које већ на лексичком нивоу дефинишу граматички вид и стичу и поједине компоненте лексичког вида (ингресивност, комплетивност и сл.), енглески глаголи нису видски маркирани на лексичком нивоу, услед чега граматички вид (прогресивни и непрогресивни) стичу у личном глаголском облику.

На крају, друго поглавље, уједно и последње у овој монографији, бави се интеракцијом глаголске семантике и глаголског вида (стр. 178–189). Поређењем релевантне литературе у енглеском и српском језику, аутор констатује да у енглеском језику постоји лексички и граматички аспект. Први утиче на денотацију и делимично модификује основно значење, што се може довести у везу са ставовима о постојању секундарног и изведеног вида у српској литератури, када се основном глаголу додају префикси и инфикси који уносе различите нијансе основном значењу. У вези са наведеним значењима, важну улогу има појам теличности, који се у литератури често поистовећује са перфективношћу. На основу релевантне литературе, аутор истиче да се та два појма могу разграничити на лексичком или синтаксичком нивоу. Илустровано примерима, у енглеској реченици *Spider crawled through the tube*, телиčnost се не може одредити ван контекста, услед чега превод глагола може бити и перфективан и имперфективан (*промилио* и *милио*). Насупрот томе, српски глагол *милећи* већ на лексичком нивоу укључује ателиčnost и имперфектив-

ност (*Паук је милео кроз цев*). Аутор закључује да теличност подразумева постојање широко схваћеног циља или резултата који треба остварити, а перфективност (лексикализована или граматикализована) ограничавање ситуације и обухватање ивичних тачки (нарочито оне завршне). Садејством та два параметра могло би се одредити потпуније тумачење глаголске синтагме када се ради о присуству циља и његовом достизању. Ипак, на основу упоредне анализе ставова у енглеској и српској литератури, аутор указује на немогућност повлачења јасних линија између појединих врста значења која се међусобно прожимају и допуњују или условљавају.

На крају овог приказа монографије која нуди резултате богатог истраживачког рада у периоду од 2012. до 2021. године, утемељеног на обимном паралелном корпусу стандардног енглеског и српског језика, као и релевантним изворима у англистичкој и србистичкој литератури, ваљало би поновити оцену изнету на почетку приказа да она представља вредан прилог домаћој теоријској и примењеној лингвистици у недовољно истраженом сегменту семантике глагола и глаголске категорије вида у енглеском и српском језику, те индиректно и у другим језицима. Шире посматрано са корисничког становишта, садржај би могао бити занимљив не само англистима, србистима и студентима енглеског језика, већ и другим страним филолозима, лексиколозима, лексикографима и преводиоцима.

Мира Милић

Универзитет у Новом Саду
Факултет спорта и физичког васпитања
Ловћенска 16, 21000 Нови Сад, Србија
miramilicns@gmail.com

UDC 811.163.41*374(049.32)

Група аутора (ур. Светлана Слијепчевић Бјеливук).
Појмовник српских лингвистичких термина. Нови Сад: Прометеј,
2023, 739 стр.

Мада у домаћој литератури постоје различити једнојезични и вишејезични језици, као и енциклопедије и појмовници различите тематике и намене, ипак је приметно да недостаје речник који би обухватио и најновије лингвистичке термине. Такође, имајући у виду да су се студије са ових простора нашироко бавиле српским лингвистичким појмовима, јавља се и потреба да се на основу постојећих истраживања начини њихова систематизација и стандардизација. *Појмовник српских лингвистичких термина* настаје као одговор на наведене потребе, наслањајући се на добру лексикографску праксу, а притом уводећи новитете који могу служити као угледни.

Израда *Појмовника* отпочета је 2021. године у оквиру пројекта Одсека за стандардни језик Института за српски језик САНУ. Уредник овог издања је Светлана Слијепчевић Бјеливук, виши научни сарадник на Институту, а

аутори су следећи сарадници Института: Марина Николић, Весна Ђорђевић, Јанко Ивановић, Милица Рабреновић и Јована Иваниш са Одсека за стандардни језик; Јована Јовановић, Слободан Новокмет, Анета Спасојевић и Бојана Томић са Одсека за лингвистичка истраживања савременог српског језика и израду Речника САНУ; Јелена Јанковић са Етимолошког одсека; Ивана Безрукова са Старословенистичког одсека; Миљана Чопа са Дијалектолошког одсека. Битно је напоменути да је Појмовник прошао рецензију великог броја стручњака из различитих области лингвистике и српског језика: Милоша Ковачевића, Софије Милорадовић, Жарка Бошњаковића, Боже Ђорића, Милана Стакића, Николе Рамића, Михаила Шћепановића, Вељка Брборића, Јасмине Московљевић Поповић, Слободана Павловића, Ане Јањушевић Оливери, Милана Ајдановића, Блаженке Мартиновић, Александре Лончар, Ђорђа Оташевића и Марине Спасојевић.

Појмовник је структуриран на следећи начин: на самом почетку се налази предговор уредника, потом узбучене одреднице, затим извори и литература, те краће биографије уредника и аутора, и на самом крају изводи из рецензија. Постоји и електронска верзија Појмовника¹, у којој су одреднице тематски организоване, а додатна литература се садржи у речничком чланку.

Предговор читаоцу предочава начин израде Појмовника, у коме сазнајемо да је веродостојност научног приступа потврђена консултовањем лексикографске литературе приликом формирања овог речника, али и одабиром и анализом разноврсне лингвистичке литературе при састављању одредница за око 900 термина. Неки од коришћених извора су: *Enciklopedijski leksikon. Srpskohrvatski jezik* (у редакцији Асима Пече и Живојина Станојчића, 1972), *Енциклопедички речник модерне лингвистике* Дејвида Кристала (1999), *Грамајички и лингвистички појмовник* Милице Радовић Тешић (2011), *Речник САНУ* (1959–2019), *Речник МС* (2007), *Грамајика српског језика* Живојина Станојчића и Љубомира Петровића (1995), *Нормативна грамајика српског језика* Предрага Пипера и Ивана Клајна (2014), *Синтакса савременог српског језика: једна реченица* (у редакцији Милке Ивић, 2005), *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику* (у редакцији Предрага Пипера, 2018) и др. Темелјност у сачињавању термина на основу релеватних истраживања не исцрпљује се речницима, енциклопедијама и граматицама већ су укључени и појединачни радови који се директно тичу неког лингвистичког термина, нпр. дисертација Марине Спасојевић *Глаголи на -(ј)ети, -им у корелацији са глаголима на -ити, -им у савременом српском језику (нормативни и лексикографски њихови)*. О томе да су при дефинисању термина сагледани различити аспекти и тиме добијена једна потпунија слика, говори чињеница да се извори и литература не ограничавају само на српске већ и шире, славистичке кругове, о чему, на пример, сведочи коришћење платформе *iSybislaw*, речника у коме се налазе термини славистичке лингвистике свих словенских, али и енглеског језика.

Приликом одабира термина важно је истаћи да се водило рачуна пре свега о избору самих лингвистичких области, те је детаљнија пажња посвећена оним областима у којима постоји веће колебање у дефинисању појмова, попут

¹ <https://www.lingvistickitermini.rs/> (линк ка електронској верзији Појмовника)

морфологије (нарочито творбе), синтаксе, семантике, док су неке и изостале из штампане верзије, попут ономастике, јер се узимала у обзир и школска пракса.

Што се тиче саме структуре појединачне одреднице унутар речника, поред назива одреднице, обавезни елементи су етимолошки податак, дескрипција појма, синонимни део, потом факултативни: типологија, класификација и однос према сродним терминима, а затим поново обавезни делови: примери, испоређења и тематска област. Један од квалитета Појмовника јесте видљиво настојање да се терминологија стандардизује, што се нарочито примећује код синонимних термина, где се скраћеницом *в.* (*vigi*) упућује на термин који се сматра распрострањенијим и фреквентнијим (нпр. *извођење в. гериваџија*), док је на апсолутне синонине упућивано знаком једнакости (*којулајивни = сјонски*). Ознака *исј.* (*исјорегу*) такође има важно место у систематизацији лингвистичких термина, јер повезује термине који су блиски по значењу у оквиру једног терминосистема (нпр. одредница *јроклиза* испоређује се са терминима *акценатј*, *инјонаџија*, *јроклијика*). Сличну функцију организовања термина унутар ширих система има и последњи елемент у одредници, а то је тематска област. Наиме, прецизност идентификовања тематског оквира појма огледа се у томе што је за неке наведено и више од једне тематске области, онда када сам појам припада већем броју терминосистема (нпр. одредница *словенизам*, тематске области: *исјорија језика*, *ејимолоџија*, *лексиколоџија*, *славистика*).

Уколико се осврнемо на садржај одредница, уочљиво је да су поједине веома детаљно обрађене, узевши у обзир различите погледе на дефинисања и класификовање у досадашњој литератури. Тако међу морфосинтаксичким терминима можемо наићи на темељно представљене глаголске облике, попут футура 2, под чијом одредницом је, поред начина грађења, поменут и традиционални, али и новији поглед на значење овог глаголског облика, наводећи да се према првом футур 2 превасходно сматра глаголским начином, а према другом се уважава његово класификовање као глаголско време, које је увек исказано као релативно, у зависносложеним реченицама. Изузетно систематично су описани и падежи, те су тако под одредницом *јенијив* пописане његове комбинације са предлозима и предлошким изразима, а потом су дате морфолошке карактеристике генитива, као и његове синтаксичке функције. Посебно исцрпно су приказана разна његова значења (нпр. *временски (шелјорални) јенијив* и његова подзначања, условљена различитим критеријумима за временско одређење).

Имајући у виду да у литератури често постоје многа мишљења, неретко и опречна, око тога шта све се подводи под одређени термин, пажњу су нам привукли неки проблематични термини који су у Појмовнику прецизније расветљени. На пример, под одредницом *гојуна*, из области синтаксе и семантике, наводи се да у постојећој литератури постоје различити критеријуми за одређивање граматичких јединица као допуна. У Појмовнику су предочени неки од заступљенијих приступа, попут критеријума облика везе између управне и зависне речи, затим теорије валентности, као и руске славистичке традиције (где је допуна граматички објекат), те србистичког гледишта, у коме се прави дистинкција између граматичке и семантичке допуне. Неслагање око дефинисања термина је присутно и у творби речи,

па је посебно значајно за српску лингвистику то што се у Појмовнику јасно описују, прегледним навођењем сукобљених мишљења из консултоване литературе. Тако је под одредницом *деривација* дефинисана: деривација у ужем смислу, која је по једном схватању еквивалентна суфиксацији, а по другом се под тим термином обухватају и суфиксација и префиксација; деривација у ширем смислу, која је еквивалентна са термином *творба речи*. Сличан метод обрађивања у литератури донекле нејасних термина налазимо и у области лексикологије. Појмовник наводи да постоје терминолошка мешања између индивидуализма, неологизма и okazaционализма, те су сва три разјашњена као засебне одреднице, при чему се истиче да је главна разлика између прва два та што за индивидуализам није битно време настанка, или период употребе, насупрот неологизму. Под одредницом *неологизам* се још наглашава да у српском језику постоје три подједнако битна критеријума за одређивање (хронолошки, функционални, лексикографски). За разграничавање okazaционализма од неологизма се пак наводе различити критеријуми, од којих се по једном неологизам твори продуктивним творбеним моделима српског језика, а okazaционализам непродуктивним, па и нестандартним, а по другом је okazaционализам мање распрострањен од неологизма, и често је продукт тежње писца да се изрази што експресивније.

Појмовник нарочито завређује статус актуелног и релеватног лингвистичког терминолошког речника због присуства нових и новијих термина, попут *амјерсајд*, *језичка анксиозносћ*, *неосћандард*, *симилисемија* (који је у новије време сковала Даринка Гортан-Премк, дакле, термин има упориште у српској лингвистици) и др., али и искључивања нефреквентних и застарелих термина, попут *фуја* (уместо *основа*), или трансфигурација (уместо *конверзија*). Актуелност је потврђена и укључивањем термина који означавају новије лингвистичке гране, попут биолингвистике, депенденцијалне граматике, лингвокултурологије и др.

Условно речено, недостатком тренутог издања Појмовника се може сматрати одсуство великог броја термина из синтаксе сложене реченице, а Појмовник се може начинити још актуелнијим уколико се укључе и термини везани за област усвајања (првог и другог) језика. Ипак, несумњиво је да ће се издање проширити у будућности и самим тим додатно обогатити српску лингвистику.

Већ у свом постојећем издању *Појмовник српских лингвистичких термина* је потврда једног одличног лексикографског приступа, али и један вишеструко користан речник, погодан за научну, школску и свакодневну употребу, односно кад год је потребно разјаснити недоумицу око терминолошког одређења неког лингвистичког појма. Појмовник се може посматрати и као угледан не само за потоња своја издања већ и за било који речник сличне тематике и намене.

Ана Крсћић

Институт за српски језик САНУ
Одсек за стандардни језик
Кнеза Михаила 36/1, 11000 Београд, Србија
anakrsticka94@gmail.com

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

Часопис *Зборник Мајице српске за филолоџију и лингвистичку* објављује изворне научне радове, научну критику и приказе, хронику и библиографију из области филолошких и лингвистичких проучавања. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Зборнику Мајице српске за филолоџију и лингвистичку*. Ако је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења, податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени при дну прве странице чланка. Рад који је настао делимично на основу одбрањене докторске дисертације може обухватати до 30% њеног садржаја (не *verbatim*), уз упућивање на докторску дисертацију.

Језици рада су српски језик, остали словенски језици, енглески, немачки и француски. Радови на српском објављују се ћирилицом и за њих се примењује *Правопис српскога језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижурице (Нови Сад: Матица српска, 2010).

Аутор је обавезан да поштује научне и етичке принципе и правила приликом припреме рада, у складу са међународним стандардима. Предајом рада аутор гарантује да су сви подаци у раду тачни, како они који се тичу самога истраживања, тако и подаци о литератури која је коришћена, те наводи из литературе.

У *Зборнику Мајице српске за филолоџију и лингвистичку* објављују се радови који имају једног или два аутора.

1. ПРЕДАЈА РУКОПИСА

Електронску верзију рукописа у Word и PDF формату послати на адресу: jdjukic@maticarspska.org.rs. У електронској верзији не наводити податке о аутору, већ их дати у тексту електронске поруке (назив и седиште установе, електронска адреса аутора). Ако је аутора више, за свакога навести тражене податке. Верзија рукописа у PDF формату може бити замењена штампаном верзијом коју треба послати на адресу: Уредништво *Зборника Мајице српске за филолоџију и лингвистичку*, Матица српска, Улица Матице српске 1, 21 000 Нови Сад, Србија.

Рокови за предају радова су 1. април (за прву свеску) и 1. септембар (за другу свеску).

2. ПРОЦЕС РЕЦЕНЗИРАЊА

По пријему рада Уредништво, узимајући у обзир тему и опсег истраживања, у року од недељу дана одлучује да ли рад одговара профилу часописа и да ли ће бити послат на рецензирање. Радове рецензирају два квалифику-

вана рецензента. Поступак рецензирања је анониман у оба смера. На основу рецензија уредништво доноси одлуку да ли се рад: 1) одбија, 2) прихвата за објављивање или 3) прихвата уколико аутор изврши неопходне измене и преправке рада, у складу са примедбама рецензента. Уколико се две рецензије разликују, Уредништво може затражити и мишљење трећег рецензента. Ревидирана верзија рада шаље се рецензентима/рецензенту на поновни увид и оцену или је, у случају мањих исправки, прегледа главни уредник (или један од чланова Уредништва) и након тога Уредништво доноси одлуку о објављивању.

У року од два месеца од пријема рукописа аутор се обавештава о томе да ли је рад прихваћен за објављивање и даје му се рок за евентуалну прераду или допуну рада. Рок за објављивање прихваћених радова је 12 месеци од предаје коначне верзије рукописа. Аутор је дужан да у року од 5 дана уради коректуру рада, када то буде од њега затражено.

3. СТРУКТУРА РАДА

Рад садржи: име и презиме аутора, наслов, сажетак и кључне речи на српском, сажетак и кључне речи на енглеском, основни текст, списак цитиране литературе, резиме, афилијацију и електронску адресу аутора. Дужина рада треба да буде до једног ауторског табака. У зависности од тематике рад може, у договору са Уредништвом, бити дужи.

Обавезан редослед елемената рада:

а) име и презиме аутора: у изворним и прегледним радовима изнад наслова уз леву маргину, у приказима и хроникама испод текста уз десну маргину, италиком; назив и број пројекта/програма у оквиру којег је чланак настао наводи се у подбелешци, везаној звездицом за наслов рада;

б) наслов рада: верзалом, центриран;

в) сажетак, који укратко представља проблем, циљ, методе и резултате истраживања (до 8 редова): а) на језику основног текста, без ознаке *Сажетак*; и б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;

г) *Кључне речи* (до 5): а) на језику основног текста; и б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;

д) основни текст;

ђ) ИЗВОРИ; ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА: центрирано;

е) резиме (сажет опис садржине рада, тј. проширени сажетак, до 1/10 обима основног текста): име аутора уз леву маргину, наслов рада (верзалом, центрирано), испод наслова Р е з и м е (центрирано и спационирано), текст резимеа; уколико је рад на српском језику, резиме може бити на енглеском, немачком, руском или француском; уколико је рад на страном језику, резиме је на српском; ако аутор није у могућности да обезбеди резиме на одговарајућем језику, треба да га напише на језику рада, а Уредништво ће обезбедити превод;

ж) назив и адреса установе у којој је аутор запослен и електронска адреса аутора, уз леву маргину (у приказима уз десну); називи сложених организација треба да одражавају хијерархију њихове структуре, један испод другог.

Структура изворног научног рада мора бити таква да се у уводу јасно представе: научни контекст проблема, уз осврт на релевантне резултате

претходних истраживања, корпус, методе и циљеви истраживања, те да се, након анализе истраживаног проблема, у закључку јасно представе резултати.

Прегледни рад, који не садржи оригиналне резултате истраживања, треба да пружи целовит и критички приказ одређеног проблема и релевантне литературе, нову синтезу научних информација, да укаже на сличности, разлике и недостатке у постојећој литератури и др. Прегледни рад треба да садржи и теоријски заснован став аутора.

4. ФОРМАТ

а) стандардни: А4; маргине 2,5 cm;

б) фонт: Times New Roman; друге фонтове употребљене у тексту послати као посебан фајл; за црквенословенски текст користити фонт МОНАХ (аутори га могу добити обраћањем на електронску адресу jdjukic@maticasrpska.org.rs);

в) величина слова: основни текст 12 pt, а сажетак, кључне речи, подножне напомене, извори, цитирана литература, резиме, назив и адреса установе и електронска адреса аутора 10 pt;

г) размак између редова: 1,5;

д) напомене: у дну стране (footnotes, а не endnotes), искључиво аргументативне; први ред увучен 1,5 cm у односу на основни текст;

ђ) за наглашавање се користи *иџалик* (не **болд**);

е) наслови појединих сегмената рада дају се малим верзалом, увучени за 1,5 cm и интегрисани у почетне параграфе; пожељно је да буду нумерисани (**1.**, 1.1., 1.2., 1.2.1. итд.); параграфи **1.**, **2.** итд. одвајају се од претходног параграфа једним празним редом, а параграфи 1.1., 1.2. итд. размаком од 6 pt;

ж) илустративни примери се дају издвојени из основног текста; увучени су за 1,5 cm у односу на основни текст и од њега одвојени размаком од 6 pt; величина фонта 11pt.

5. ЦИТИРАНЕ ФОРМЕ

а) наслови посебних публикација који се помињу у раду штампају се италиком;

б) цитати се дају под двоструким знацима навода (у раду на српском „...”, у радовима на другим језицима у складу с одговарајућим правописом), а цитат унутар цитата под једноструким знацима навода (‘...’); пожељно је цитирање према изворном тексту (оригиналу); уколико се цитира преведени рад, у одговарајућој напмени навести библиографске податке о оригиналу; доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања;

в) краћи цитати (2–3 реда) дају се унутар текста, дужи цитати се издвајају из основног текста (увучени), са извором цитата датим на крају;

г) пример се наводи италиком, а његов превод под једноструким знацима навода (‘...’).

6. ЦИТИРАЊЕ РЕФЕРЕНЦИ ИНТЕГРИШЕ СЕ У ТЕКСТ, НА СЛЕДЕЋИ НАЧИН:

а) упућивање на студију у целини: (ГрицкАТ 1975);

б) упућивање на одређену страну студије: (ВЕЌЕРКА 1961: 59–60);

- в) упућивање на одређено издање исте студије: (РАДОВАНОВИЋ 1986²: 66);
- г) упућивање на студије истог аутора из исте године: (БУГАРСКИ 1986а: 55), (БУГАРСКИ 1986б: 110);
- д) упућивање на студију два аутора: (ГАМКРЕЛИДЗЕ – ИВАНОВ 1984: 320–364);
- ђ) студије истог аутора наводе се хронолошким редом: (HALLE 1959; 1962);
- е) уколико библиографски извор има више од два аутора, у парентези се наводи презиме првог аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом и др./et al.;
- ж) страна имена се у тексту на српском језику транскрибују; у парентези се наводе у оригиналној графичкој;
- з) ако је из контекста јасно који је аутор цитиран, у парентези није потребно наводити његово презиме, нпр.

Ради се, очигледно, о социолингвистичким параметрима комуникације, које детаљно разматра и образлаже М. Радовановић (1986: 67–69).

- и) ако се упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду одвојити тачком и запетом, нпр. (БЕЛИЋ 1958; СТЕВАНОВИЋ 1968);
- ј) рукописи се цитирају према фолијацији (нпр. 2а–3б), а не према пагинацији, изузев у случајевима кад је рукопис пагиниран.

7. ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

У текстовима писаним ћирилицом најпре се наводе (према азбучном реду презимена аутора) радови објављени ћирилицом, а затим (према абecedном реду презимена аутора) радови објављени латиницом; у текстовима писаним латиницом редослед је обрнут; сви редови осим првог увучени су за 1,5 cm употребом тзв. „висећег” параграфа; презиме аутора дати малим верзалом; у радовима на енглеском, немачком и француском референце ћирилицом се могу транслитерovati латиницом.

Литература се наводи на следећи начин:

а) књига (један аутор):

ГРИЦКАТ, Ирена. *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Народна библиотека Србије, 1975.

б) књига (више аутора):

RADDEN, Günter, René DIRVEN. *Cognitive English Grammar (Cognitive Linguistics in Practice 2)*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007.

в) рад у часопису:

НАНН, Adelaide. Verbal Nouns and Adjectives in Some Ancient Languages. *Language* 42/2 (1966): 378–398.

г) рад у зборнику радова:

ПИПЕР, Предраг. О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним проучавањима српског језика. Предраг Пипер (ур.). *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ, 2006, 9–46.

д) речник:

ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (red. Eva Havlová), 1–. Praha: Academia, 1989.

ђ) фототипско издање:

Ивић, Милка. *Значења српскохрватској инструментала и њихов развој (синтаксичко-семантичка студија)*. Београд, 1954. Београд: Српска академија наука и уметности – Београдска књига – Институт за српски језик САНУ, 2005.

е) рукописна грађа:

Николић, Јован. *Песарица*. Темишвар: Архив САНУ у Београду, сигн. 8552/264/5, 1780–1783.

ж) публикација доступна on-line:

VELTMAN, K. H. *Augmented Books, Knowledge and Culture*. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d/6d.>> 02.02.2002.

CONTENTS

TIJANA AŠIĆ, MARIJA SIMOVIĆ. The Relationship Between Language and the Brain: Reflections on the Issues of Modularity and Neuroplasticity in Neurolinguistics. ORSAT LIGORIO. Development of Stressed Vowels in the Wallachian Vernacular of Bor and Majdanpek. RADMILO MAROJEVIĆ. Ljubiša and Njegoš – Lexical and Phraseological Parallels (Fragment: *Priest Andrović, the New Obilić*). IVAN KNJIŽAR. Interpreting Factive Complements in Conversational Discourse: Application of the Semantic Under Specification Model. JELENA REDLI. Narrative Transformation in Adapted Fairy Tales: The Role of Hedges in Contemporary Storytelling. MARIJAN JELIĆ. On Some Problems of Determining Lemmata in Frequency Dictionaries. ANICA GLOĐOVIĆ. Stative Verbs and Aspect in English with Reference to Serbian. MARKO GAGIĆ, JELENA BABIĆ. Darija, Moroccan Arabic – a Description of Phonetic Peculiarities. CHRONICLE. REVIEWS.

Зборник Матице српске за филологију и лингвистику

Издаје Матица српска

Излази двапут годишње

Уредништво и администрација: Нови Сад, Улица Матице српске 1

Телефон: 021/6622-726

e-mail: zmsfl@maticasrpska.org.rs

www.maticasrpska.org.rs

Редакција LXVII/1 књ. Зборника Матице српске за филологију и лингвистику
закључена је 20. маја 2024.

За издавача: проф. др Драган Станић, председник Матице српске

Стручни сарадник Одељења: Милена Кулић

Технички уредник: Вукица Туцаков

Штампање завршено јуна 2024.

Компјутерски слог: Владимир Ватић, ГРАФИТ, Петроварадин

Штампа: Сајнос, Нови Сад

Штампање ове свеске Зборника омогућило је

Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

и

Покрајински секретаријат за

високо образовање и научноистраживачку делатност

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

80/81(082)

ЗБОРНИК Матице српске за филологију и лингвистику –
Archivum philologicum et linguisticum / главни и одговорни уред-
ник др Јасмина Грковић-Мејџор. – 1984/1985, књ. 27/28–. – Нови
Сад : Матица српска, Одељење за књижевност и језик, 1985–.
– 24 cm

Наставак публикације: Зборник за филологију и лингвистику

ISSN 0352-5724

COBISS.SR-ID 9630978